

KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETNIK 41

ŠT.3

LETO 1993

UDK 949.712(-2)(05)
UDC

ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XLI
1993

IZDAJA IN ZALAGA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO
LJUBLJANA

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holynski, dr. Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, dr. Božo Otorepec, Slavica Pavlič, Marija Sernoder, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk, Maja Žvanut

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, mag. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, Maja Žvanut (glavna urednica) – Opremil: Roman Hribar – Prevodi: Katja Žvanut – Bibliografska obdelava: Anja Dular – Uredništvo: Narodni muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana (tel. 061/218886) – Uprava: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana – Sofinansirata: Republiški sekretariat za znanstveno raziskovanje in tehnologijo in Republiški sekretariat za kulturo – Tisk: Roman Hribar

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS štev. 415-4/92 z dne 5.3.1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5 % po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

KAZALO CONTENTS

ČLANKI IN RAZPRAVE ARTICLES AND TREATISES

- Sašo Radovanovič*: Ljutomer v luči matičnih knjig iz 17. stoletja..... 131
Ljutomer in the light of the Registers from the 17th Century
- Eva Holz*: Ceste in ljudje (Od Marije Terezije do leta 1848) 143
Roads and People (From Maria Theresia to the Year 1848)
- Gorazd Stariha*: Iz manj znanega kranjskega življenja v prejšnjem stoletju 155
From the less-known Life at Kranj in the former Century
- Boris Rozman*: Orlovski odsek na Vrhniku (1908-1929) 165
The Section of Orel at Vrhnika (1908-1929)

ZAPISKI IN GRADIVO NOTES AND MATERIALS

- Lucijan Adam*: Operoz Jurij Adam baron Grimšic 176
Baron Jurij Adam Grimšic, Member of Academia Operosorum
- Darko Knez*: Romanje k jezerski Materi božji 179
The Pilgrimage to the Virgin Mary-on-Lake
- Božo Bendik*: Gradili so novo cerkev sv. Martina na Bledu 189
The Building-up of the new St. Martin's Church at Bled
- Stane Padežnik*: Železniška postaja Zalog 197
The Railway Station at Zalog

ČLANKI IN RAZPRAVE

LJUTOMER V LUČI MATIČNIH KNJIG IZ 17. STOLETJA

SAŠO RADOVANOVIČ

Ljutomer se prvič omenja leta 1249 kot Luetenberch.¹ V 13. stoletju se je razvil v pomembno upravno, gospodarsko in cerkveno središče na murskem polju. Kot trg (forum Lutenberch) se prvič omenja v deželnoknežjem urbarju iz 1265 Č 1267. V trgu je takrat bilo 152 gospodarskih enot in trško sodišče. Leta 1297 je salzburški škof podelil Ljutomer skupaj s tamkajšnjo podložno zemljo deželnim knezom, ki so skrbeli za gospodarski razvoj trga ter mu zato poklonili številne privilegije, ki so Ljutomerju zagotavljali gospodarski napredek (pravico, da sami volijo svojega trškega sodnika in šest prisednikov, pravico do svobodne trgovine brez plačila mitnine po Avstriji in Štajerskem).²

Staro jedro Ljutomerja je Stari trg, kjer se že leta 1348 omenja stanovanjska ulica kot zametek naselbine, stisnjene h grajskemu griču. Stolpasti grad na njem je nastal iz strelskega dvorca ter se posredno omenja leta 1328 kot Hausperch, leta 1365 pa kot vest Lutenberg. Leta 1342 je kraj dobil enake pravice, kot jih je imela Radgona. Leta 1447 je pogorel. Že v srednjem veku je Ljutomer slovel po vinu ljutomerčanu in vinski kupčiji. V njegovi okolici so imeli vinograde razni svetni in cerkveni velikaši ter samostani, tako gospodje Viltuški, grofje Celjski, salzburški nadškofje, admontski samostan, benediktinski samostan v Sankt Lambertu na Zgornjem Štajerskem. Tržani so bili večji del obrtniki. Prvotno so bili organizirani v radgonskih cehih, pozneje pa so imeli svoj ceh od leta 1602 lončarji, od 1638. kovači in od 18. stoletja čevljarji. V 17. stoletju je trg že imel tudi svoj špital.

Cerkev sv. Janeza Krstnika je bila zgrajena v začetku 15. stoletja. Pozneje so jo zaradi vpadov Turkov in krcov obdali s taborskim obzidjem. Prvotno je stala izven naselja in jo je trg šele kasneje vključil vase. Cerkev je obdajalo pokopališče s kostnico in močnim obzidjem s štirimi vhodi.³

Ljutomer je v srednjem veku postal pomembno cerkveno središče za velik del Murskega polja, ki je prvotno sodilo v okvir radgonske pražupnije, ta pa v salzburško nadškofijo. Najstarejši zapis o obstoju ljutomerske župnije je omemba njenega župnika Rudigerja iz leta 1328. O obsegu ljutomerske župnije v srednjem veku pa nam priča dokument iz leta 1445, ki navaja, da so poleg ljutomerskega trga sodila k njej še naslednja naselja: Radomerje, Radomerščak, Vogričevci, Branoslavci, Cezanjevci, Noršinci, Babinci, Gornje Krapje, Cven, Pristava in Stročja vas s skupno 193 hišami.⁴

Fevdni gospod je bil po posebnem dovoljenju salzburškega nadškofa sekovski knezoškof in je deloval kot generalni zastopnik. Odvetnik je bilo gospostvo v Ljutomeru. Od leta 1672 pa je odvetniške posle imel v zastavi magistrat v Ljutomeru. Cerkvene račune sta letno pregledala - obdržala župnik in odvetnik. Cerkev (županija) je bila bogata z vinogradi, s katerimi pa so gospodje (župnik in kaplani) razpolagali kakor s svojimi. Leta 1666 je bila v župniji ustanovljena bratovščina Rožnega venca.⁵

16. stoletje je tudi za Ljutomer in njegovo okolico čas gospodarske in duhovne krize. Prva je bila med drugim posledica turških vdorov in stalne turške nevarnosti, kužnih boleznih in povodnji ter drugih ujm, ki so zmanjšale gospodarsko moč prebivalstva in tudi njihovo število. Duhovna kriza pa se je najbolj kazala v načinu življenja duhovščine, ki je s svojim slabim zgledom potegnila za seboj tudi vernike. Zato je bila odprta pot novim gibanjem, tako luteranstvu kakor tudi sekti skakačev.

Luteranstvo se je širilo tudi v Ljutomer in njegovo okolico z okoliških gradov, kajti velik del plemstva je tedaj pristopil k novi veri ali pa ji je bil vsaj naklonjen. Vemo, da se je vpliv nove vere širil z ljutomerskega gradu, saj so tudi Rindscheiti, ki so bili nekaj desetletij 16. stoletja gospodje ljutomerske

gospoščine, postali luterani. Ker pa je gospoščino na začetku 17. stoletja kupila katoliška rodbina Draškovičev, ki si je pred 1631. pridobila tudi gospoščino Branek, so Ljutomerski luterani izgubili svojo oporo.⁶ Kljub temu pa je še leta 1657 župnik Luka Krajner v trgu naštel šest krivovercev, družino Obrana s starši in štirimi otroki.⁷

Tudi v 17. stoletju in na začetku 18. stoletja so zavrli gospodarski in kulturni razvoj Ljutomera in njegove širše okolice turški vpadi in ropanje krucov, kužne bolezni in pogosti požari, tako v trgu kakor tudi po vaseh. K razvoju obrti in trgovine pa so mnogo pripomogli privilegiji, ki jih je tržanom dajal deželni knez. Po padcu trdnjave Kaniže leta 1600 so bili naši kraji ponovno odprti za ropanje in požiganje Turkov. Že v naslednjem letu so Turki vdrli v Medjimurje in prišli ob Muri do Ljutomera in Radgone. Najhuje pa je Mursko polje trpelo leta 1605, ko so Turki, ki so se jim pridružili ogrski hajduki, pustošili od Radgone do Ljutomera in Ormoža; tedaj so požgali nad 1500 hiš, nad 3500 ljudi odgnali ter vzeli več tisoč glav živine. Tedaj sta bila do tal požgana Ljutomer in Veržej. Tudi sredi stoletja je prebivalstvo Murskega polja, dela Slovenskih gor in Prekmurja zelo trpelo (1640, 1649, 1655), ko so Turki plenili in požigali. Po zmagi avstrijske vojske pri Modincih leta 1664 so naši kraji za nekaj časa mirno zadihali. Šele poraz Turkov pred Dunajem leta 1683 pa je prinesel trajni mir. V naslednjih desetletjih so ti predeli trpeli zaradi ropanja krucov. Kruci so ropali in požigali nekako od osemdesetih let 17. stoletja pa do leta 1711, ko je bila vstaja ogrskega vojvode Ferenc Rakoczyja zadušena.

V 17. stoletju je kuga razsajala tako zelo pogosto, da to stoletje nekateri zgodovinarji imenujejo kar stoletje kužnih bolezni. Prva poročila o kugi na Murskem polju so iz srede 17. stoletja. Leta 1656 je pobrala kuga v Ljutomerski župniji 47 oseb. Tedaj je morala biti omejena le na Ljutomersko župnijo, kajti iz sosednjih župnij ne omenjajo umrlih za kugo. Kuga je ponovno razsajala v letih 1678 - 1682, še posebno hudo leta 1681. V Ljutomerski župiji so tedaj pokopali 224 oseb, vendar ne vemo, koliko od teh jih je umrlo za kugo.⁸ Leta 1681 je za kugo umrlo neznano število ljudi, med verniki pa je bilo mnogo neposlušnih.⁹

Pogosta nesreča so bili, kakor tudi v drugih mestih in trgih tega časa, požari, ki so jih povzročali bodisi Turki, kruci ali pa tržani sami. Tako so Turki požgali Ljutomer leta 1605, medtem ko so ga leta 1704 požgali kruci. Tržani sami pa so zanetili požar leta 1639 in 1689.

Po letu 1600 je prišlo do nekaterih sprememb v cerkveni upravi tudi na območju slovenske Štajerske. Sedež arhidiakonata za Spodnjo marko, kamor je sodilo tudi naše etnično ozemlje, so prenesli leta 1607 iz Gratweina pri Gradcu v Strassgang, prav tako pri Gradcu. Arhidiakoni, ki so od 16. stoletja upravljali celotno Štajersko, so imeli na skrbi ogromen teritorij. Leta 1632 je razdelil salzburški nadškof Paris grof Lodron (1619 - 1653) cerkveno ozemlje zaradi preobremenjenosti arhidiakona na dekanate. Po letu 1639 je razdelil isti nadškof svoj cerkveni teritorij na Štajerskem na dva samostojna dela pod dvema arhidiakonom: na arhidiakonot za zgornjo Štajersko in na arhidiakonot za spodnji del Štajerske, ki se je imenoval arhidiakonot med Dravo in Muro s sedežem najprej v Gradcu, nato pa v Strassgangu.¹⁰

Duhovščina v Ljutomeru v 17. stoletju

Na prehodu iz 16. v 17. stoletje, do leta 1601, je bil Ljutomerski župnik Marko Moszoczy, doma iz Ogrske.

Od leta 1601 in najverjetneje do leta 1619 je službo župnika opravljal Pavel Simončič. Doma je bil iz Štajerske in je bil duhovnik salzburške nadškofije. Ob nastopu službe je bil star 39 let. Bil je nekdanji študent graških jezuitov.

Med leti 1619 in najbrž do leta 1625 je bil za župnika Hrvat Jurij Bobkovič, duhovnik zagrebške škofije.¹¹ Bil je doma iz Sv. Križa v varaždinskem komitatu in je leta 1618 postal bakalaureat filozofije in še istega leta dosegel naziv magistra filozofije.¹²

Gregor Nenadič je bil Ljutomerski župnik med leti 1625 in 1629. 14. februarja 1597 je bil vpisan na graško univerzo kot "clericus", po krajevni pripadnosti pa kot "Iliricus".¹³

Od leta 1629 do svoje smrti leta 1638 je bil Ljutomerski župnik Janez Gaiger. Leta 1631 se je tožil z grofom Gašparjem Draškovičem in njegovim oskrbnikom Petrom Merkasom.¹⁴

Njegov naslednik je bil Matej Segur "Italocarniolus".¹⁵ Bil je župnik od maja 1638 do 1652. Njegovo polno ime je bilo Hieronim Matej Segur de Poddraga, "clericus", doma z Reke (S.Vito). 27. maja 1632 je na graški univerzi dobil naziv bakalaureata. Avgusta 1633 pa je dosegel naziv magistra.¹⁶ 7. maja 1638 je ukazal sekovski škof dekanu v Radgoni, Martinu Eberleinu, naj Mateja Segurja v njegovem imenu instalira na Ljutomersko župnijo, naj uredi zadeve pokojnega župnika in odkaže dohodke novemu.¹⁷

Naslednjih deset let (1652 - 1662) je bil župnik Luka Krajner. Doma je bil iz Štajerske (v arhidiakonskih zapisnikih od leta 1654 do 1661 je zapisano, da je doma iz Kranjske), iz Slovenskih konjic ("Goronicensis - Gonnaucensis"). Leta 1635 je bil dijak - sintaxa - na graški gimnaziji. 8. maja 1640 je na graški univerzi dobil naziv bakalaureata. 26. avgusta 1641 pa je postal magister filozofije.¹⁴ Od 26. decembra pa do nastopa službe župnika v Ljutomeru je bil vikar pri Sv. Petru pri Radgoni.¹⁸

V letih 1663 do svoje smrti 1669 je bil Ljutomerski župnik Jurij Slivar (Shivar, Sliuar, Schliuar). V Ljutomer je prišel iz Sv. Lovrenca v Slovenskih goricah v začetku leta 1663.¹⁹ Slivar je bil v času svojega župnikovanja v Ljutomeru že star mož, vendar je svoje delo dobro opravljal, razen preprirov s tržani. Poleg tega je grozil z umikom iz župnije in beneficija, kar pa v resnici ni poizkusil.²⁰ Zaradi nenehnih sporov so ga tržani v letih 1667 in 1668 tožili pri nadduhovniku, ker pa se ni nič spremenilo, so se osebno pritožili pri škofu v Gradcu. Vse nadaljne spore pa je končal Slivar s tem, da je junija 1669 umrl.²¹

V naslednjih štirih letih (1669 do 1673) pa so Ljutomerčani še huje prepirali z novim župnikom Janezom Dumbličem, ki je bil po rodu Hrvat. Bil je župnik od julija 1669 do 10. junija 1673. Pred tem je nekaj časa služboval na Ogrskem v županiji "Zetschi" kot župnik pri Sv. Juriju. Od novega leta 1669 pa je

živel v Varaždinu. Na zahtevo tržanov in Ljutomerske gospoščine, ki je bila župnijski odvetnik, je bil julija 1669 instaliran na mesto Ljutomerskega župnika. Že kmalu pa je prišel v spore s tržani in zaradi tega je bil 10. junija 1673 prisiljen resignirati na mesto župnika.²²

Novi župnik je postal Gregor Grahovič (Grahovaz), doma iz Dalmacije. Na tem mestu

je ostal od 10. junija 1673 do leta 1681, ko je bil zaradi zanemarjanja dela na župniji in sporov z domačini z župnije odstavljen. Nato je eno leto opravljal kaplansko službo pri Sv. Juriju ob Ščavnici.²³ V času njegovega župnikovanja zasledimo v Ljutomerski župniji prvega kaplana. Leta 1676 je to delo opravljal Adam Ternonigg, doma iz Koroške. Župnik je bil z njim popolnoma zadovoljen. Z odstranitvijo župnika je bil najverjetneje odstavljen tudi Ternonigg.²⁴

Friderik Friesacher je bil Ljutomerski župnik le eno leto, od 1681 do 1682. Kmalu po prihodu na mesto župnika je zbolel (umsko) in julija 1682 prostovoljno resigniral. Umrl je 6. novembra 1692 pri usmiljenih bratih v Gradcu.²⁵ Doma je bil iz Celja. Univerzo je najverjetneje obiskoval v Gradcu, kajti tam je bil član "Archiducali Conuictorum Collegium, Alumnus Capicianus". Leta 1660 je postal bakalaureat teologije in leta 1661 magister filozofije na graški univerzi.²⁶

Ljutomerski župnik z najkrajšim stažem je bil vsekakor Štefan Podhrastnik, ki je prišel v Ljutomer v začetku septembra 1682 in že čez nekaj tednov tudi odšel.²⁷ Leta 1668 je bil vpisan kot študent logike na graški univerzi. Leta 1669 je končal študij svobodnih umetnosti in filozofije. Leta 1670 je postal magister filozofije na graški univerzi.²⁸

Od 30. oktobra 1682 do 3. julija 1686 je bil Ljutomerski župnik Franc Ksaver Senny. Od oktobra 1682 do februarja 1683 je bil v župniji kot provizor, nato pa do julija 1686 kot začasani župnik. Leta 1669 je bil Senny kaplan v Ljutomeru, kjer je ostal več let. Decembra leta 1681 je postal kaplan pri Sv. Križu, oktobra 1682 pa je prišel ponovno v Ljutomer. Zaradi nenehnega nagajanja odstavljenega župnika Gregorja Grahovca je leta 1686 zaprosil za izpraznjeno župnijo Sv. Marjete nižje Ptuja, ki jo je tudi dobil. 3. julija je resigniral na Ljutomersko župnijo in se preselil k Sv. Marjeti. Umrl je na Ptuju, 6. januarja 1687, star 52 let.²⁹ Leta 1645 je bil kot desetletni deček vpisan na gimnazijo v Gradcu v razred retorjev. Po rodu je bil plemič iz Madžarske - Franc Sennyey, baron, Ungarus de Kys Senyey.³⁰ Leta 1685 je imel kaplana Matijo Geiganeta.³¹

Po njegovem odhodu je mesto župnika zasedel Andrej Raputh, ki je bil na tem mestu od 3. julija 1686 do julija 1690, ko je umrl.

Ob njegovi nastavitvi je prišlo do spora med ljutomerskim graščakom in sekovskim škofom glede pravice prezentacije in instalacije župnika na to župnijo, kajti ljutomerska gosposčina si je poleg odvetniške lastila tudi fevdno pravico, ki pa je bila last sekovske škofije. V času župnikovanja Andreja Raputha je leta 1689 zgorela večina trga s cerkvijo vred.³² Od leta 1687 so ohranjene tudi najstarejše krstne knjige ljutomerske župnije, kar pa ne pomeni, da so jih šele takrat začeli pisati. Da so obstajale tudi starejše krstne knjige, nam pove dejstvo, da so poročne knjige, ki so po pomembnosti za krstnimi knjigami, ohranjene vse od leta 1653. Andrej Raputh je bil leta 1667 vpisan na graško univerzo kot dijak gramatike. Leta 1678 je bil že kot duhovnik promoviran v profesorja svobodnih znanosti, leta 1679 pa je postal bakalaureat filozofije. Doma je bil iz Krškega na Koroškem.³³

5. septembra 1690 ga je nadomestil Miklavž Pergoznik, ki je ostal župnik do marca 1697, ko je bil odstavljen zaradi večnih pravnih s tržani. Odšel je v Radgono, kjer je kot beneficiat pri cerkvi Sv. Marije Pomočnice leta 1713 umrl.³⁴ Leta 1671 je bil študent logike na graški univerzi. Leta 1673 je bil promoviran v profesorja svobodnih znanosti in filozofije. Doma je bil iz Žalca na Štajerskem.³⁵

Zadnji v vrsti župnikov v 17. stoletju je bil Matija Wisser, licencijat teologije, ki je svoje delo v Ljutomeru opravljal od marca 1697 do 14. decembra 1707. Rodil se je leta 1655 v

Cerknici na Kranjskem. V duhovnika je bil posvečen leta 1683. Pred prihodom v Ljutomer je bil kaplan v Radgoni, kamor je bil leta 1708 nastavljen kot župnik. V Radgoni je tudi umrl leta 1729, star 74 let.³⁶

Krstne knjige

Krstna knjiga za 17. stoletje je le ena in obsega obdobje od 9. novembra 1687 do 2. junija 1703. Knjiga je visoka 32 cm, široka 10 cm (normalna širina knjige formata A4 je cca 20 cm) in debela 3 cm. Vezana je v trdo temnozeleno lepenko s črnim usnjenim robom. Na prvi strani ima dve nalepki. Na prvi je napis: Ljutomer /Ljutomer/, rojstna knjiga: I. 1687 - 1703. Na drugi nalepki pa piše: Kath. Pfarramt St. Johannes Bap. in Luttenberg, Gemeinde Luttenberg, Taufbuch I, Jahrgang 1687 - 1703, Luttenberg, den 5. November 1943, Der Stantesbeamte: podpis je nečitljiv. Poleg tega je na nalepki še nemški žig z orlom in svastiko in napisom: Statesbeamter in Luttenberg (Kreis Radkersburg). Knjiga ima 188 listov ali 376 strani, ki pa niso oštevilčene.

Knjige so bile izpostavljene močni vlagi (verjetno jih je zalila voda), zato je precej strani popolnoma obledelih in nečitljivih, mnogo strani pa je zaradi obledelosti vpisov izredno težko čitljivih.

Ponovno lahko, kot tudi pri ostalih matičnih knjigah iz tega časa, opazimo, da je bilo

Leto	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	Maj	Jun.	Jul.	Avg.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.	Skupaj
1687	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	7	19	26
1688	15	19	23	8	12	11	5	14	19	15	17	12	170
1689	17	22	7	9	12	4	9	10	13	6	11	11	131
1690	16	15	18	9	7	12	8	13	16	19	11	14	158
1691	23	21	18	15	13	11	1	6	11	23	16	15	183
1692	14	14	18	17	13	7	6	9	7	15	10	14	144
1693	14	12	18	14	6	13	4	10	14	8	6	19	138
1694	17	16	8	8	3	6	4	9	14	18	15	19	137
1695	20	14	24	10	15	11	10	10	9	21	15	17	176
1696	18	16	13	14	7	13	16	12	7	15	14	17	162
1697	18	19	15	6	5	9	5	9	6	12	18	16	138
1698	14	18	17	13	9	12	17	11	10	17	17	18	173
1699	12	19	11	9	5	4	4	5	9	12	5	11	106
1700	12	12	8	9	11	10	4	14	13	17	6	8	124
Skup.	210	217	198	141	118	123	103	132	148	198	168	210	1966

največ rojstev v pozni jeseni in pozimi - oktober, november, december, januar, februar in marec - ko je dela precej manj. In spet lahko trdimo, da so že takrat družine načrtovali. Tako je bila večina otrok spočetih od januarja do maja. Med leti 1687 in 1700 so se rodili 104 nezakonski otroci in 1862 zakonskih otrok, od tega je bilo 16 dvojčkov. V ljutomerski župniji se je med leti 1687 in 1700 povprečno rodilo na leto 140 otrok.

Po letih bi lahko zasledovali vplive turških vpadov, požarov in raznih kužnih bolezni, ki so v 17. stoletju pustošile po Ljutomeru in okolici, če bi bile krstne knjige ohranjene za daljše obdobje. Tako pa lahko le ugotovimo, da je bilo največ rojstev leta 1691, kar 183, in najmanj, če odštejemo leto 1687, ko ni popolnih podatkov, leta 1699, le 106. Za podrobnejšo analizo vpisov, ki, kakor v večini ostalih župnij na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju, odstopa od predpisanih obrazcev, podanih v rimskem obredniku iz leta 1614, si pogledjmo, kaj je bilo v knjigo še vpisano, razen imen in priimkov krščencev, njihovih staršev in botrov.

1687

- kaplan Janez Krstnik Marzinko - 16.XII.

1688

- župnik Andrej Raputh
- cerkovnik Martin Poteg
- mesar iz trga Janez Fišer

1689

- župnik Andrej Raputh, na praznik sv. Mihaela
- pisar tukajšnje cerkve Janez Horvat, na praznik sv. Mihaela
- čevljar iz trga Andrej Murath
- gospodinja v domači župniji Elizabeta Sepeamin

1690

- baron iz Maribora Tomaž Ignac
- župnik Nikolaj Pergosnigk - 4.IX.
- zidar Jurij Schariodt

1691

- 1. aprila je krstil kapucin Sabin iz Celja
- mesar Jakob s Ptuja
- lončar Blaž Daugan iz trga (Ljutomer)

1692

- župnik Nikolaj Pergosnigk - 6.I.

1693

- 17.VIII. je krstil Adam Nudl
- viničar Andrej Hribar

1694

1695

- gorski viničar Jurij Ravnjak
- kaplan Mat. Frankoviz - 4.XII.

1696

- 18.I. je krstil Janez Krstnik Wäzher
- vojaški uradnik iz Šlezije Matija Peer
- sodnik Jožef Milpoch - 24.IV.

1697 - kaplan Matija Doller - 13.III.

- sodnik Jožef Milpaher - 29.V.
- župnik Matija Wisar - 1.VII.
- kmet Matija Hrouat

1698

- kaplan Luka Kollen - 7.V.
- svobodnjak Andrej Neimez in svobodnjakinja Elena Habianzka sta imela nezakonskega otroka
- 12.V. je krstil Matija Doller
- svobodnjak Jurij Mursoniz in svobodnjakinja Marija, hči Janeza Griserskega

1699

- 4.II. je krstil župnik Matija Wisar
- 11.III. je krstil kaplan Matija Khos
- svobodnjak Tomaž Kattani in priležnica svobodnjakinja Gertruda sta imela nezakonskega otroka
- meščan Werenseeja Miha Wagal
- 29.IX. in 11.X. je krstil kaplan Peter Brumez, iz Zgornjega Ljutomera

1700

- gospod Janez Jurij Khosse a Freienfeld
- trški sodnik Jernej Jurshizh 3.III.
- mesar Franc Kantner je imel nezakonskega sina, mati ni omenjena
- na praznik sv. Vida je bil krščen Vid, sin Blaža Cvitaniča
- 25.X. je krstil Lovrenc Comprechts.

Zanimivost ljutomerskih krstnih knjig je v tem, da so po eni strani izredno skromne s

poklici staršev in botrov krščencev, po drugi strani pa je skoraj pri vsakem krstu zapisano, od kod je krščenec ali krščenka doma. Tako v krstnih knjigah najdemo 14 poklicev, od tega 5 kaplanov, 3 župnike, 1 cerkovnika, 3 mesarje, 1 pisarja, 1 čevljarja, 1 gospodinjo, 1 zidarja, 1 meniha - kapucina, 1 lončarja, 1 viničarja, 1 vojaškega uradnika, 2 trška sodnika in 1 kmeta. Poleg tega pa najdemo še 1 barona, 3 svobodnjake in 3 svobodnjakinje.

Pri vpisih krajev, od koder so bili krščenci in krščenke, prevladujejo okoliške vasi, vpisi sami pa so kar v treh jezikih, odvisno od kaplana ali župnika, nemškem, slovenskem in latinskem.³⁷

Poročne knjige

Ohranjeni sta dve knjigi, najstarejša sega od leta 1653 do 1674, druga pa od 1693. do 1705. Prva knjiga je visoka 32 cm, široka 10 cm (ozek format) in debela 2 cm. Druga knjiga je visoka 32 cm, široka 10 cm in debela 1 cm. Vezani sta v trdo temnozeleno lepenko s črnim usnjenim robom. Na prvi strani imata dve nalepki. Na prvi je napis: Ljutomer /Ljutomer/, poročna knjiga: I. 1653 - 1674. Na drugi nalepki pa piše: Kath. Pfarramt St. Johannes Bap. in Luttenberg, Gemeinde Luttenberg, Trauungsbuch I, Jahrgang 1653 - 1674, Luttenberg, den 5. November 1943, Der Stantesbeamte: podpis je nečitljiv. Poleg tega je na nalepki še nemški žig z orlom in svastiko in napisom Statesbeamter in Luttenberg (Kreis Radkersburg): Na drugi knjigi je podoben napis, ki se razlikuje le po tem, da je to poročna knjiga II 1693 - 1705 - Trauungsbuch II, Jahrgang 1693 - 1705. Prva knjiga ima 192 strani ali 96 listov, druga pa 72 strani ali 36 listov. Strani niso označene (paginirane ali folirane). Vpisi so razmeroma dobro čitljivi in večinoma vsebujejo podatke o imenih in priimkih mladoporočencev, njihovih staršev in prič, imena krajev, od koder sta bila mladoporočenca in redkeje poklic katerega izmed udeležencev proke.

Preglednice porok po letih in mesecih za Ljutomersko župnijo ni mogoče narediti, kajti zaradi nedoslednosti pri vpisovanju ni za celotno obdobje razvidno niti leto porok, kaj šele mesec.

V poročni knjigi med leti 1654 in 1672 je

bilo vpisanih tudi 7 krstov.

1654 - gostač Matija Gaisar iz Sv. Trojice
 - košar Andrej Gamsar iz Stamperga
 - dninar Jakob Marks iz Pisane Gauti
 - župan Andrej Rodik iz Zgornjega Krapja
 - viničar Luka iz Gornize
 - služkinja Agnes pri trškem sodniku
 - gostač Janez Parsha iz Wiendorfa
 - gostačica Marina Šostarič iz Mauta
 - kmet Matija Filip Testeman
 - dninar vdovec Hans Kolar iz Železnih dveri
 - viničar Martin Roguša iz Grajskega vrha
 - kmet Jurij Lah iz sv. Jurija
 - viničar Tomaž Rajnarič pri gospodu Zehormerju iz Pisane Gauti
 - kmet Miklavž Martin Masten iz Brebrovnika
 - viničar Janez Lovrenc Lormon iz sv. Antona
 - viničar Filip Pavlič iz sv. Antona
 - kovač Matej iz Kamenske grabe
 - viničar in dninar Martin Novak pri doktorju Klosu v Kamenšku - viničar in dninar Andrej Janez Mobia
 - viničar Luka Furešič iz Grešerskega vrha
 - dninar in vdovec Matija Polimoršek iz Ilovec
 - gostačica N.N. pri učitelju v trgu
 - viničar Jožef Whitey
 - viničar in vdovec Miha Vrabel pri Benediktu Zehemarju v Pisani Gauti

1656

- Hans Kok iz Cmureka, hlapec v trgu pri gospodu Toriču se poroči z Marijo Jankovič deklo pri gospodu Mikši, doma iz vasi Črešnjevca v župniji sv. Petra
 - viničar Pavel Pesheniak iz Mekotnjaka
 - dekla Gertruda Novak pri Juriju Roku
 - viničar Luka Shyarik pri Hansu Adamu na Slanskem vrhu
 - trgovec Sebastijan Spenglič
 - gostač Jurij Andrej Klemenčič iz sv. Lenarta
 - gostačica Helena Gomsa iz sv. Antona
 - gostač Martin Simon Radoff pri Vidoviču na Starem vrhu
 - viničar Miha Dorh z Radomerskega vrha
 - kovaški hlapec v Zeserndorfu Hans Matija Shister iz sv. Antona
 - dekla Margareta Martina Shimonitsch na Vinskem vrhu
 - viničar Filip Gregor Jurič iz Novih Karsthou pri Hansu Ketshu in gostač pri prelatsu v Železnih dverih se je poročil z Heleno Mihalič iz sv. Antona

- župan v Cvenu Miha Bratko
- gostač in vdovec Borko Kolarič pri Pavlu Eglarju
- gornik Miha Andrelič z Radomerskega vrha
- dekla pri Jakobu Zorku v trgu Helena Magdič
- kmet Jurij Ragusha
- hlapec pri mesarju Jurij Curteha
- viničar Janez Wargl
- dekla v Radgoni Marija Juran doma iz župnije sv. Petra
- kmet Miha Sternad iz Zgornjega Krapja
- gornik Štefan Saiko v Radomerskem vrhu
- kmet Jurij Gerduša iz vasi "Sherevinzih"
- kmet Urban Plavez, vdovec iz Kristanzaua v sv. Križu
- gornik Blaž Turk
- kmet Marko Husian iz Zgornjega Krapja
- hlapec Matjažek Weisak iz Vranskega pri tržanu Jantshi Laurenčiču
- pletarka Katarina vdova po Janezu Kosteriaku
- kovač Jurij Šiško iz Noršincev
- kmet Matija Miha Vernekar iz vasi Krajine v "Vatshke fari" - dekla Magdalena Korošec v župniji doma iz Jarenine
- cerkovnik Lovrenc Wundreli
- viničar in vdovec Hans Korošec iz sv. Duha pri Ptuju
- nekoč pobiralec - cerkovnik Martina Martini z Vidonskega vrha
- viničar Štefan Vutčič iz Dornave, sv. Doroteja v župniji sv. Ožbalta
- kovač Jakob Ornik izpod Poriškega vrha v župniji sv. Lenarta pri Pesnici
- dekla Marija Gornič pri Matiji Wagollu
- gostač Matija Goričan iz Giberšeka v župniji sv. Lovrenca pri Matiji Antoliču v Radoslavicah
- pastir Jakob Zigan v Pristavi
- viničar in vdovec Miha Oblak iz Železne dveri
- viničar in gostač Matija Gaiser iz župnije sv. Križa pri Sedlariču nad Radomerjem
- kmet in vdovec Jurij Sterniša iz Kristanz
- dekla Marija Pošič iz Radomerja, pri Matiji Košiču v Noršincih
- viničar Jakob Gosak z Radomerskega vrha
- viničar Luka Korošec
- gostačica Marija Korošec pri viničarju Gregorju Luršu
- kmet in vdovec Martin Bratranec iz Zgornjega Krapja
- vdova in gostačica Marija Magdič pri Brumecu
- Suzana Mosrain iz "Seyma in Land"
- vzorčni pisar Janez Miha Kletsh
- kočar in vdovec Hans Košič iz Cvena
- gostač Anton Andrej Melavez iz Studenske vasi v Slauenski fari, dninar pri Jakobu Furiančiču v trgu
- gostačica Gertruda Sušec iz župnije sv. Andreja
- gostač in dninar Andrej Jurij Sornez doma iz vasi Rekitna v župniji sv. Jurija, pri Andreju Herku v Cvenu
- dekla Uršula Lah iz Stare vasi v župniji sv. Križ, pri gospodu Juriju Turku v Malti
- gostač Ahac Klemen Kaiser pri Juriju Wukovcu v Malti
- pastorka Katarina Seršin
- kovač Ahac Dezmon pod Simplatičem
- hlapec Matija Gregor Kosar, doma iz Bolehnečicev v župniji sv. Jurija
- gostač in vdovec Vincent Lešnec pri kmetu Matiji Tetiču v Schizenbergu
- gostačica Uršula Venzenrl v Podseki
- viničar Benedikt Blaž Topolovšek pri Menzingerju v Komorski grabi
- vdova Barbara Kolarič po viničarju Martinu Kolariču
- gostač Jakob Grašič iz Kranjske pri Juriju Shontaku
- viničar Janez Prinier pri Hansu Adamu v Železnih dverih
- kovač Peter Gašpar Meiula iz Liougve vasi na Krasu pod Jakobom Posegom se poroči z Magdaleno vdovo po Jakobu Posegu
- gostačica Uršula Rekisnek, doma iz Šalovcev v župniji sv. Križa
- gostač Gregor Matija Visočnik pri Mikoliču na gradu
- terač Sebastijan Jurij Shegrick
- gostač Andrej Gregor Reiner pri Urbanu Jaklinu v Strelski vasi, doma iz Poličkega vrha
- hlapec Matija Štefan Antolič iz okrožja sv. Benedikta v Mautu
- dekla Magdalena Dar iz Pristave pri Hansu Reichu v Spodnjem Krapju
- viničar Jurij Surer
- viničar Gragor Tomaž Rep pri Kolariču v Mekotnjaku
- gostač Jurij Gomsil iz sv. Antona
- kmet in vdovec Miha Šimenič iz Noršincev
- gostač in dninar Štefan Miha Jerman, doma

iz vranske fare, pri vinogradniku Pranstlu na Radomerskem vrhu, se je poročil z Gertrudo hčerko Ahaca Prantla

- vdova Katarina po viničarju Janezu Zheppu
- Jurij Rakovec iz Gornjega grada pod gospostvom Branek v "Vilka Serbia"
- služkinja Eva Marija Pamer iz župnije Ferniz
- župan v Babincih Štefan Miha Puzell
- hlapec Jurij Miha Suppanez iz Werkovza pri Juriju Rakuši v Babincih
- kmet Martin Jurij Župančič iz Pristave
- gostač Jurij Andrej Koradca iz Jarenine, župnija sv. Jakoba, pod vinogradnikom Konradom Heftmanom von Sorez
- gornik Martin Colingar v Stari cesti

1657

- viničarka Uršula Sauer doma iz Komorske grape pri Juanu Svaku pod sv. Lambertom
- gostač Jakob Matle iz Pisanih Gauti
- hlapec Andrej Miha Paderič pri gospodu Lorberju
- gostačica Robestainer v Spodnjem Krapju
- dekla Barbara na gospostvu Granauenberg
- mlinar in tržan Baltazar Jurij Studar iz tirolskega Merana
- dekla Barbara pri Matiji Brumerju v Zgornjem Krapju
- gostačica in vdova Katarina Petrič iz sv. Benedikta pri Janezu Fašenu
- košar Jakob Dille iz Cmureka
- gostač in vdovec Jurij Kamničar pri Blažu Peisariču v tgru doma iz Pausinez v župniji Ormož
- hlapec Andrej Štefan Schkat pri Antonu Sersinu
- viničar Janez Springer pri Lovrencu Mikši v Železnih dverih
- voznik (voza) Adam Mochedel iz Aibisberga
- viničar Blaž Topolovšek iz Komerske grabe
- gornik in vdovec Gašpar Peszeniak z Radomerskega vrha
- gostač Janez Fridlich iz župnije sv. Štefana pri košarju v Griesaru
- viničar Jurij Saboh iz Szerga pri župniku
- košar Jernej Grunez a Guetinhok
- Boštjan Matija Matej Kikel pod Janezom Beličem
- dekla Katarina Takličič pri Zozelu v trgu
- dninar Jurij Sebastjan Radovič v Seravinez
- dninar in vdovec Jurij Wokatsch v Gomili
- najemnik Hans Pesutek, vdovec iz Struške grabe pri vinogradniku Juriju Praelotiju

- dekla Marina pri Jakobu Lahu
- viničar Urban Majcen
- Uršula, vdova po kovaču Marku Terkavetzu iz trga
- Gertruda, vdova po viničarju Štefanu Seleniaku iz Slaniaka
- gornik Jakob Jansha Thabia pri sv. Trojici pod košarjem in teračem lanu Rodikom
- gostačica Margareta Ardella pri Hosianu
- dninar Miha Jansha Klabutsharia iz vasi Ostrog na Murskem polju
- gostač Hans Gregor Babič iz Skerenez pri Matiji Mirniku v Noršincih
- gostačica Uršula Koziper pri Matiji Mirniku v Noršincih
- Barbara, vdova po mesarju Hansu Prologarju v Shizenbergu

1658

- Luka Urban Ranta iz župnije sv. Valentina pod Škofjo Loko
- kmet in vdovec Miha Shkurianez iz Zgornjega Krapja
- gostač Matija Andrej Goričan iz Vogrinovez pri sv. Antonu
- dekla Marija Koh pri Hansu Korzu
- viničar Tomaž Starz pri Kokeriču v Shizenbergu
- gostačica Sofija
- čevljarski hlapec Martin Anton Adamič iz sv. Jurija pri Stainzu pri Gregorju Puzeku v Noršincih
- lončar in vdovec Jurij Stergar iz Radgone se poroči z Evo, vdovo po krojaču Štefanu Purnasu v trgu Ljutomer
- gornik Jurij Miha Pulai iz Matkotenberga
- viničar Simon Jakob Gossak iz Shizenberga
- gornik Štefan Filip Gerdusha
- dninar in vdovec Filip Kotker iz trga
- viničar Marko Matija Sporer
- viničar Janez Knez pri gospodu prelatsu v Železnih dverih
- služabnica Elizabeta Paer iz župnije sv. Petra izven Gradca pri gospe Wilhelmini Ranar Gracy - gornik in vdovec Hans Kukel iz Železnih dveri
- dekla Margareta Brumen iz sv. Jurija iz Staja
- gostač Adam Fridrik
- viničar Matija Janašič
- gornik in vdovec Miha Andrelič z Radomerskega vrha
- dninar in vdovec Vid Vorbetič iz Stročje grabe

- dninar Martin Sebastjan Stosar iz župnije Vransko nad Celjem
- dekla Eva Osse pri gospe Passitshin
- gostač Matija Masniak iz župnije Saltz nad Celjem pri Matiji Galliasujem
- gostač Jurij Kubaly iz Struze vasi pri Jakobu Zhernku
- gostačica Marija, vdova po Lovrencu Krainzu pri Jakobu Saganiku
- dninar in vdovec Matija Branekar iz trga
- gostačica Gertruda pri Simonu Skariotu viničarju škofa iz Nahtigala
- viničar Hans Fesenk
- viničar Marko Strmšek pri Serebu v Komorskem vrhu
- viničarka Helena Dobei pri čevljarju
- dekla Marta pri grofici Zerhojanc v gradu
- usnjar Andrej Sherovnik
- dekla Agnes Ictel iz Cmureka, v Radgoni
- gornik Martin Vid Platovič iz Hubearja

1659

- viničar Miha Martin Kokovič pri gospodu Rainerju v Železnih dverih
- viničar Hans Wosha iz Shizenberga
- gostač Luka Martin Sidar
- hlapec Andrej Radnic
- mlinar Miha Tomaž Reisa pri gospodu Pranku v Mihalovcih
- dekla Magdalena Marija
- gostač Sebastjan Luka Smertnick pri viničarju Khopelaisu v Trottenwengtu
- viničar Gregor Peiber
- "vinocola Episcopi" Jurij Luka Porigertnek v Stročji grabi
- gostač Matija Wagdan pri Tomažu Bratianu v Zgornjem Krapju
- dninar in viničar pri prelatu v Shitzenbergu Matija Tomaž Laneigar iz kranjske župnije "Vetska"
- dekla Uršula Skornšek
- viničar Matija Kershakič
- dekla Marina Kavčič iz trga
- viničar in dninar Andrej Paulinek pri Jakobu Horvatu
- Jurij Lucanik v Zgornjem Krapju, doma iz župnije sv. Petra v Radgoni
- berač Hans Damonar
- viničar Martin Rokobič iz Železnih dveri
- kmet Matija Raušek iz vasi "Wresauze" v ormoški župniji
- viničar Gregor Gregor iz Spodnjega Krapja.

Za čas med leti 1660 in 1664 ni vpisanih letnic, tako, da za posamezne vpise ne vemo, kateremu letu pripadajo. Poleg tega so vpisi do junija zelo kratki in se omejujejo le na imena mladoporočencev in prič, le tu in tam je naveden kraj, od koder mladoporočenca prihajata. Vpisi so na mnogih mestih zaradi vode popolnoma obledeli in kot takšni tudi nečitljivi.

1660 - 1664

- dninar Hans Andrej Westnichar pri mlinarju
- dninar Anton Vanhar iz Stonperga pri viničarju Valganizinu
- tkalec in vdovec Gregor Skerovnik iz trga
- čevljarski hlapec Andrej Peter Lačen pri Clantorju
- viničar Jurij Jakob Gorišek iz Stermala pri gospodu Stubenbergu
- dekla Ana Andreja Sterhanez
- kovač Hans Matija Rodik iz "Lucanez"
- dekla Mariana Turk pri Vukovcu - dninar Andrej Nikolaj Waisek
- kočar in vdovec Filip Maurič iz Pristove
- viničar in dninar Lovrenc Matija Koshenina iz vranske fare pri lekarnarju Juriju Urbancu
- hlapec Tomaž Pekljar
- gostač Andrej Renes

1665

- kovač Andrej Vechek iz trga
- Katarina, vdova po mesarju Juriju Fišerju

1667

- stražar Peter Glasher
- 23.XI. je obred opravil župnik Jurij Shlivar

1668

- uradnik Urban Lasho Merez
- aprila je vpisal poroke kaplan Daniel Besiak

1693

- dekla Agnes
- hlapec Jakob Michlain
- krojač Jernej Ertzig iz trga

1696

- pomožni kaplan na gradu Matija Doller
- župnik Matija Wisar

1698

- 27.IV. je poročal kaplan Luka Kollenz
- hlapec Blaž Postgarelec
- dekla Marija Shelesnikovka

- dekla Uršula iz Spodnjega Krapja

1699

- lončar Miha Sembler

1700

- dekla Uršula.

Že iz kratkega pregleda poklicev v župniji sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru lahko vidimo, da se je poleg tipičnih obrtniških poklicev, ki jih opravljajo v trgu (lončar, kovač, tkalec), večina prebivalstva ukvarjala z vinogradništvom. Tako so najštevilčnejši predstavniki dninarjev, hlapcev, dekel in gostačev, ki so ponavadi opravljali kakršno koli delo, ki jim je omogočalo preživetje. Med poročenimi je bilo tudi 109 vdov in 85 vdovcev.³⁸

Poleg matičnih knjig lahko pri analizi prebivalstva uporabimo tudi zapisnike arhidiaconatskih sinod arhidiaconata med Dravo in Muro za 17. stoletje, ki so ohranjeni od leta 1645 do 1685. in nam glede na to, da so krstne knjige ohranjene šele od leta 1687 dalje, dopolnjujejo sliko gibanja prebivalstva - naraščanje, upadanje, nataliteto, mortaliteto.

Pri tem pa je treba poudariti, da je potrebno podatke iz zapisnikov arhidiaconatskih sinod

jemati z rezervo. Po preverjanju podatkov pri kamniški župniji sem ugotovil, da se podatki iz zapisnikov teh sinod in podatki, dobljeni v matičnih knjigah, ne ujemajo, ne glede na to, ali vzamemo za primerjavo prejšnje koledarsko leto (npr. od januarja 1653 do januarja 1654) ali pa čas med dvema sinodama (sinode so bile ponavadi aprila ali maja, torej primerjamo podatke npr. od aprila 1653 do aprila 1654). Tako lahko trdimo, da so bili za sinode pripravljeni prilagojeni statistični podatki, kar pa ni nič presenetljivega, kajti nihče ni nikoli preverjal njihove resničnosti, hkrati pa so na podlagi teh podatkov sklepali o uspešnosti dela posameznega župnika (neugodno za nekega župnika je bilo veliko število nezakonskih otrok, neposlušnih oseb, drugovercev, izvenzakonskih skupnosti). Tako so ti ponavadi podatke prilagodili svojim interesom in prikazovali predvsem manjše število nezakonskih otrok in večje število porok. Glede smrtnih primerov pa so večinoma pomanjkljivo vodili že pokopne knjige, tako da so verjetno v zapisnikih sinod le približni podatki po presoji župnika ali kaplana o številu umrlih. Ker pa za ljutomersko župnijo nimamo drugih podatkov, bomo pač uporabili te skupaj s podatki iz matičnih knjig.

Leto	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1645	1946	129		15	42							
1650	2587	149		35	114							
1653	1999	176		71	134							
1654	2166	182		50	121							
1655	1998	171		67	211							
1656	2606	219		57	145			47				
1657	2057	170		35	133							
1659	2300	187		76	84					2		
1661	2527	126		85	174							
1665	2652	112		66	280	6						
1666	2557	209		71	267							
1667	2855	184		63	78	6						
1672	2921	215	13	50	83							
1673	3277	176	6	34	114	1					3	
1674	3401	192		43	132	3						
1675	2978	181		58	236							
1676	3495	159	9	52	157					1		
1677	3626	151		56	178							1
1678	2812	80	3	43	120						2	

Leto	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1679	3000	131	2	57	256							
1680	2954	162	3	67	133		1		1			
1681	3676	228	4	123	224						3	
1682	3012	162	8	27	92						1	
1683	3145	156	6	30	187		2				2	
1684	2576	136	21	55	182		2				7	
1685	2683	161	9	52	187		1				6	
Skupaj	71837	4304	84	1438	4064	165	6	47	1	3	24	1

- 1 - obhajani
- 2 - krščeni zakonski
- 3 - krščeni nezakonski
- 4 - poročeni
- 5 - umrli
- 6 - odvezani od krivoverstva - spreobrnjeni v katoliško vero
- 7 - živijo ločeno
- 8 - umrli za kugo
- 9 - zadušeni
- 10 - neposlušni
- 11 - krivoverci
- 12 - pokopani izven pokopališča

* Pri številu poročenih in krščenih leta 1645 je najverjetneje prišlo do zamenjave in je bilo 129 krščenih in 15 poročenih.

** Glede na ostala leta je število poročenih leta 1655 izredno veliko, zato je verjetno prišlo do zamenjave s številom umrlih.

V letih 1665 do 1674 je bilo odvezanih od krivoverstva (prestopilo v katoliško vero) 16 faranov. Od leta 1680 do 1685 pa je župnik naštel 16 parov, ki so živeli ločeno. Zanimiv je podatek, da je od leta 1645 do 1685 v ljutomerski župniji umrlo za kugo le 47 prebivalcev, in še ti so vsi umrli leta 1656, medtem ko je v času največje kuge na slovenskem Štajerskem v letih 1681/82 v ljutomerski župniji za kugo umrlo neugotovljeno število prebivalcev. Glede na to, da je župnija v obdobju med 1645 in 1685 imela okrog 2800 prebivalcev, je število umrlih za kugo (47) zelo majhno, po drugi strani pa je moralo biti leta 1681 grozljivo veliko umrlih za črno smrtjo, da si župnik ni upal zapisati niti približnega števila umrlih in da je to edini kraj na slovenskem Štajerskem, kjer niso vodili nobene evidence o številu umrlih za kugo, ter da so le lakonično

zapisali, da je število za kugo umrlih veliko.

Leta 1680 je vpisan en zadušen otrok (mati je verjetno po nesreči zadušila svojega otroka). V teh štiridesetih letih so ljutomerski župniki vpisali le tri neposlušne farane (le za leto 1681 je župnik zapisal, da je bilo v fari mnogo neposlušnih) in kar 24 krivovercev. Leta 1657 je bilo v trgu šest krivovercev, družina Obrán, starša in štirje otroci. Velika večina krivovercev je vpisanih po letu 1681. Izven pokopališča pa so leta 1677 pokopali nekega farana (najverjetneje krivoverca). Velik porast neposlušnih in krivovercev po letu 1681 ni naključen, kajti v času množičnih smrti zaradi kuge so se ljudje obrnili od ustaljenih vrednot rimokatoliške cerkve in se naslonili na luteranstvo, ki je bilo zaradi bližnje meje z Ogrsko v tem delu Štajerske vseskozi živo.³⁹

S pomočjo teh podatkov lahko izračunamo povprečno število prebivalcev ljutomerske župnije v drugi polovici 17. stoletja, povprečno število umrlih in povprečno število rojenih na leto. Te podatke potrebujemo, če hočemo izračunati nataliteto in mortaliteto v ljutomerski župniji v tem času. Tako je ljutomerska župnija imela v drugi polovici 17. stoletja med 2700 in 2800 prebivalcev. Na leto jih je povprečno umrlo 152, medtem ko se jih je rodilo 165 (po matičnih knjigah smo za obdobje 1687 - 1700 dobili podatek o 140 rojstvih na leto). Če upoštevamo pri rojstvih oba podatka - krstne knjige in vizitacijske zapisnike -, dobimo 156 rojstev na leto. To hkrati pomeni, da lahko ljutomersko župnijo prištevamo med podeželske župnije, kajti njeno število rojstev je bilo večje kot število smrti - torej je bil naravni prirastek pozitiven. Pozitiven naravni prirastek pa je bil v 17. stoletju značilen le za podeželske župnije, medtem ko so mestne župnije, na primer mari-

borska, imele negativni naravni prirastek in se je prebivalstvo v njih obnavljalo s priseljevanjem. Zanimivo je tudi relativno veliko število odvezancev od drugoverstva (16) in kar 30 drugovercev, kar je za drugo polovico 17. stoletja veliko, kljub bližini madžarskega Prekmurja.

Župnija sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru je sicer ležala v popolnoma kmečkem okolju, vendar je trg Ljutomer s svojimi tržnimi posebnostmi močno vplival na strukturo prebivalstva ne le v samem trgu, temveč tudi v njegovi okolici. Žal so krstne in poročne knjige ohranjene le delno, medtem ko pokopna knjiga za 17. stoletje sploh ni ohranjena. Danes se bo verjetno marsikomu zdelo smešno, če zapišem, da lahko le obžalujemo, da tedanja cerkvena oblast (tukaj mislim na škofe in arhidiakone) ni dosledno vztrajala pri natančnem "birokratskem" vodenju matičnih knjig, kakor jih je leta 1614 predpisal rimski obrednik. Tako pa je bilo vodenje matrik žal repuščeno dobri volji župnikov in ponekod celo kaplanov, ki so si, kot je razvidno iz zapisov v matrikah, svoje delo močno olajšali s tem, da so veliko večino podatkov preprosto izpustili. Vse to pa je bila posledica njihove slabe ali pomanjkljive izobrazbe (spremembe prinese šele ustanovitev graške univerze, vendar so bili rezultati dela njihovih študentov vidni šele v 18. stoletju), nepoznavanja slovenskega jezika, malomarnosti in lenobe.

OPOMBE:

1. Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga: Podravje in Pomurje, Ljubljana 1980, str.139, (odslej Krajevni leksikon ...str.). – 2. Jože Mlinarič, Ljutomerska župnija do konca 18. stoletja, Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru, Ljutomer 1990, str.15-16, (odslej Mlinarič: Ljutomerska župnija ... str.). – 3. Krajevni leksikon, str.139. – 4. Mlinarič, Ljutomerska župnija, str.20-21. – 5. Zapisniki arhidiakonatskih

sinod arhidiakonata med Dravo in Muro 1645-1685/ sign.XX d 34/1/, d 35/2/, d XX 36/3/, v arhivu sekovske župnije v Gradcu, leta 1645-1685, (odslej Zapisniki, leto ...). – 6. Mlinarič, Ljutomerska župnija, str.21-26. – 7. Zapisniki, leto 1658. – 8. Mlinarič, Ljutomerska župnija, str.21-26. – 9. Zapisniki, leto 1682. – 10. Mlinarič, Ljutomerska župnija, str.24 in 31. – 11. Johann Andritsch, Die Matrikeln der Universität Graz 1586-1630, Akademische Druck u. Verlangsanstalt, Graz - Austria 1977, P 953, 972, (odslej Andritsch, Matrikeln 1586-1630) ...). – 12. Andritsch, Matrikeln 1586-1630, M 1597/1. – 13. Fran Kovačič, Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 1926, str.42, (odslej Kovačič: Ljutomer ... str.). – 14. Zapisniki, leti 1645 in 1650. – 15. Johann Andritsch, Die Matrikeln der Universität Graz 1630-1662, Akademische Druck u. Verlangsanstalt, Graz - Austria 1980, P 105, 203, (odslej Andritsch: Matrikeln 1630-1662 ...). – 16. Kovačič, Ljutomer, str.42. – 17. Andritsch, Matrikeln 1630-1662, M 1635/59, P 665, 840. – 18. Kovačič, Ljutomer, str.42. – 19. Kovačič, Ljutomer, str.42. – 20. Zapisniki, leto 1666. – 21. Kovačič, Ljutomer, str.42-43. – 22. Kovačič, Ljutomer, str.43-45. – 23. Kovačič, Ljutomer, str.45-46. – 24. Zapisniki, leto 1676-1681. – 25. Kovačič, Ljutomer, str.46. – 26. Andritsch, Matrikeln 1630-1662, P 2415, 2577. – 27. Kovačič, Ljutomer, str.47. – 28. Johann Andritsch, Die Matrikeln der Universität Graz 1663-1710, Akademische Druck u. Verlangsanstalt, Graz - Austria 1987, M 1668/85, P 669, 816, (odslej Andritsch, Matrikeln 1663-1710 ...). – 29. Kovačič, Ljutomer, str.47-48. – 30. Andritsch, Matrikeln 1630-1662, M/1645/23. – 31. Zapisnik, leto 1685, Ljutomer. – 32. Kovačič, Ljutomer, str.48. – 33. Andritsch, Matrikeln 1663-1710, M/1667/143, P 1720, 1919. – 34. Kovačič, Ljutomer, str.48-49. – 35. Andritsch, Matrikeln 1663-1710, M/1672/29, P 1117. – 36. Kovačič, Ljutomer, str.49. – 37. Krstne knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru 1687-1703, Arhiv Slovenije. – 38. Poročne knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru 1653.1674 in 1693-1705. – 39. Zapisniki, 1645-1685.

CESTE IN LJUDJE (OD MARIJE TEREZIJE DO LETA 1848)

EVA HOLZ

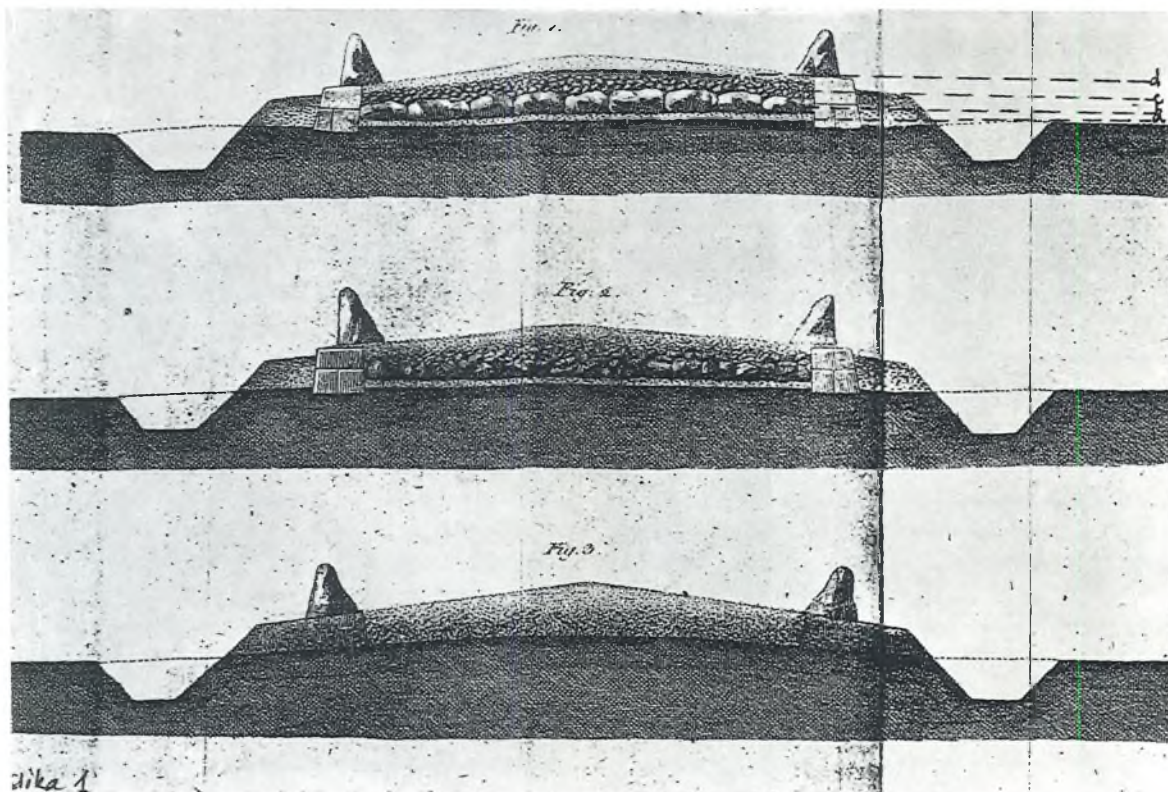
Ceste so v 18. in 19. stoletju privlačevale in zblíževale ljudi, ki so od njih marsikaj pričakovali. Vsi tisti, ki so šli na potovanje peš ali jež ali pa z vozom, so se zanimali za ceste predvsem iz treh razlogov: katera smer jih bo najhitreje pripeljala do cilja, kakšna je cesta in kakšna je varnost na njej. Prebivalcem, ki so živeli ob cestah, so le-te prinašale zaslužek, dobre in slabe novice. V tem članku bom osvetlila le nekatere posebnosti v odnosu ljudi 18. in 19. stoletja do cest. Govora bo o cestnih delavcih, o tem, kako se nekateri porabniki obnašali do cest, o varnosti na cestah na Kranjskem in o križih in težavah, ki so jih morali prestajati potniki, ki so potovali s pošto kočijo.

Na slovenskem ozemlju se je križalo več državnih cest, te pa so med seboj povezovale ceste nižje kategorije. Pri gradnji nove velike ceste ali pa pri večjih popravilih že narejene ceste, se je na nekem omejenem ozemlju zbralo večje število ljudi. Delo teh ljudi je bilo potrebno primerno organizirati in jih nadzorovati. Leta 1793 je inženir Jožef Schemerl pripravil načrte za novo cesto od Vrhnike do Planine, njeno gradnjo pa je cesar dovolil šele leta 1802. Za delo so določili skupino minerjev, 400-500 vojaških delavcev, 100 zidarjev in 10 tesarjev. Vojaštvo je nadzorovalo 6 častnikov in 20 podčastnikov.¹ Kot primer dežele, ki dela ne zna organizirati, je takratni vodilni teoretik in praktik za cestne gradnje na Kranjskem, inženir Schemerl, navedel Madžarsko, kjer so vsako leto odtegnili od kmečkega dela toliko podložnikov, da bi morala biti ta dežela že povsem prepredena s cestami, vendar ni bilo tako.² Cestna direkcija je bila dolžna skrbeti za primerno orodje in bivališče ter delo tudi organizirati. To pa ni bilo delo, ki bi ga lahko opravljal kdorkoli, če naj bi bilo dobro opravljeno in čas primerno izkoriščen. Nad delom in delavci je bil potreben stalen nadzor.³

Ob koncu 18. stoletja je na Kranjskem veljala postava, da je moral vsak cel grunt prispevati za državno cesto dvanajstdnevno tlako ali pa šestdnevno vozno tlako. Od cestne tlake se je dalo odkupiti. Na Gorenjskem in

Notranjskem je odkupnina veljala 11 kr za dninarja, 22 kr za vozno tlako z enojno vprego. Na Dolenjskem je veljal odkup 9 kr za dninarja in 18 kr za vozno tlako. Za stranske ceste je moral vsak grunt prispevati 1/4 svoje konkurence. Na Štajerskem so morale z vožnjami pomagati tudi vasi, ki so bile od ceste oddaljene 2000 sežnjev (3,788 km). Na Goriškem je bilo urejanje cest porazdeljeno med občine, ki so morale skrbeti za njihovo dobro stanje, za ves potreben material in za vsa ostala dela.⁴ Za vsako deželo je bilo zelo pomembno, da je trdno določila število delovnih in voznih dni, ki so bili namenjeni delu na cesti, ter za to določila primerno plačilo. Lokalne oblasti tako niso mogle pasti v skušnjava, da bi klicale ljudi na delo takrat, kadar bi ti slučajno imeli čas, vse ostalo pa bi ostalo neurejeno in nepremišljeno.⁵

Prebivalci nekaterih dežel v monarhiji so bili strokovnjaki za posamezna področja cestne gradnje in za dela na posebnih terenih. Tako so bili znani češki kopači ribnikov. Ti ljudje so bili specialisti za zemeljska dela in so bili po svoji spretnosti znani po vsej monarhiji. Nam bližji so bili Furlani, ki so bili prav tako mojstri za zemeljska dela. Posebno spretni so bili pri izsuševanju močvirij, gradnji odtočnih kanalov in nasipov. Bili so organizirani v zvezo, ki je določala njihov način vedenja, navade in pravila, po katerih so delo sprejemali in ga tudi zanesljivo opravili. Delo so sprejemali po dogovoru na akord. Za dela v močvirnatem svetu so bili prav oni najboljši, znani po vsej Italiji. Prevzemali so tudi taka dela, kot je bilo izsuševanje Ponskega močvirja, močvare ob Ogleju, delali so ob Padu.⁶ Tako kot so bili Čehi in Furlani strokovnjaki za delo v močvirju, so bili strokovnjaki za delo s kamenjem doma na dalmatinski obali od Kraljevice dalje. Organizirani so bili v večje skupine, ki jih je vodil "proto". Schemerl razlaga ta izraz kot "polir".⁷ Običajno so vzeli cestni odsek na akord. V skupini so bili zidarji, minerji, navadni dninarji. Njihov zastopnik je delo prevzel v njihovem imenu, imel je enak delež od zaslužka kot delavci, nekaj je pridobil na

Tehnika gradnje cest na Kranjskem.

1. Državna cesta grajena kot chaussée ali visoka cesta.

- a) Grob gramoz, ki je bil kot osnovna podlaga nasut vsaj 4 col (cca 10,4 cm) na debelo. Tla pod tem nasutjem so utrdili z vošnjami ali s sprehajanjem konj.
- b) Veliki lomljeni kamni. Postavljeni so morali biti tako, da so bili med seboj čim tesneje povezani. Reže so zamašili z manjšimi kamni, nato pa še z gramozom, peskom in zemljo. Za boljšo povezavo so dodajali še živo apno. To mešanico je moral v reže spraviti dež ali pa so cesto zalivali. Tako je bilo veliko kamenje trdno povezano med seboj.
- c) Ko je bila kamnita podlaga utrjena, so navozili manjše kamenje. To so utrjevali z nabijanjem. Debelina te plasti je bila 6 do 8 col (cca 15,6 do 20,8 cm). Kamni so bili veliki po 2 coli (cca 5,2 cm).
- d) Plast peska in zemlje, morala je prodreti v reže spodnje plasti.
- e) Zadnja plast peska je bila debela 4 do 6 col (cca 10,4 do 15,6 cm).

Vse plasti skupaj so bile debele en čevelj ter 8 do 10 col (cca 90,4 cm).

2. Običajna deželna cesta na Kranjskem. Pri gradnji so se izognili plasti velikih lomljenih kamnov.

3. Gramozna cesta. Taka je bila večina cest nižje kategorije na Kranjskem.

Skica po: Joseph Schemerl, Ausführliche Anweisung zur Entwerfung, Erbauung und Erhaltung dauerhafter und bequemer Strassen. Wien 1807, I. knjiga, str. 77-89, tabela I.

tekoči seženj, ne da bi pri tem moral skrbeti za dninarje. Moral pa je poskrbeti za vse ostalo: za delo, za prenočišče, za hrano, za vse, kar je zadevalo gradnjo, za orodje, plačevati je moral svoje ljudi, bil je odgovoren za odnose med njimi in za njihovo primerno obnašanje. Ob prevzemu del je moral plačati cestni direkciji kavcijo, ki so mu jo ob kolavdaciji vrnili. Ti ljudje so delali precej hitro, če niso bili pod nadzorstvom, pa so si znali delo tudi olajšati. Zato je bilo boljše plačevati nekatera dela na dan. Kadar so določali cestno traso, je bilo

treba s temi ljudmi ravnati zelo previdno, ker so si skušali delo olajšati in cesto speljati tako, kot se je njim zdelo prav. Zato je včasih prišlo tudi do uporov in demonstracij, če je predvidena trasa po njihovem mnenju zahtevala preveč napora. V takih primerih se je bilo treba pogovoriti z njihovim voditeljem, da jih je pomiril. Za sporazumevanje z njimi je bilo treba znati njihov jezik. Delat so hodili tudi bolj daleč, če jim je cestna direkcija olajšala potovanje in plačala potne stroške. Ob koncu junija so ponavadi odhajali za štirinajst dni

tistimi, ki so od cest tako ali drugače živeli. Tako je v prvi polovici 18. stoletja prepovedala, da bi ob glavnih cestah nastajale beraške kočure in podobna pribežališča za klateže.²⁰ Sredi 18. stoletja je bil sprejet zakon, ki je otrokom prepovedoval beračiti po cestah, še posebej pa je bilo to prepovedano ob romanjih.²¹ Z glavnih in stranskih cest so skušali tudi pregnati berače s posebno nagnusnimi poškodbami.²² Že večkrat omenjeni cestni patent je govoril tudi o odnosu potnikov do cestarjev. Potniki so namreč te večkrat zmerjali, jim grozili in se jih tudi fizično lotili, čeprav so nosili uniformo - naprsni oklep s predpisanim grbom. Za take prekrške je bila določena denarna kazen 6 tolarjev, če se je prekršek ponovil, pa 12 tolarjev. Pri večkratnem ponavljanju prekrška je bila predpisana telesna kazen. Kršitelj je moral opravljati cestarjevo delo, tako, da je popravil narejeno škodo. Od te obsodbe se ni dalo odkupiti z denarjem.²³ Na Moravskem je leta 1786 začel veljati predpis, ki je prepovedoval spanje v odprtih ali praznih kočah, pod oboki vrat ali na javni cesti. Isti ukaz je tudi prepovedoval otrokom, da bi se ponoči igrali na javni cesti.²⁴ Kazenski zakonik Jožefa II. je leta 1787 razglasil za politični prekršek nastopaško, neprimerno in nedostojno obnašanje in nagovarjanje drugih k takemu obnašanju, ne glede na spol. Kazen za tako obnašanje je bila zapor. Dolžina zaporne kazni pa je bila odvisna od teže prekrška, če je bilo ob tem prizadetih več ljudi ali če je prišlo celo do poškodb. Isti zakonik je tudi prepovedoval na javni cesti neposredno nagovarjati ženske, se do njih nedostojno obnašati ali pa celo odkrito namigovati. Na pritožbo prizadete ženske je bila taka oseba obdolžena političnega prekrška. Kazen je bila lažji, časovno omejen zapor.²⁵ Na javnih cestah je bilo prepovedano kajenje. Za Štajersko je začel veljati ta predpis 1789., še enkrat so ga ponovili leta 1800, za mesto Dunaj pa je bil v veljavi že od 1701., ko ga je sprejel magistrat.²⁶ V predpisih, ki so govorili o težjih policijskih prekrških, je bilo leta 1803 govora tudi o prehitri vožnji. Če je nekdo nekoga iz neprevidnosti povozil ali pomendral do smrti, je bil glede na potek dogodkov obsojen na zaporno kazen od treh dni do treh mesecev. Poleg tega so mu prepovedali vožnjo ali ježo. Če se je pri preiskavi pokazalo, da je

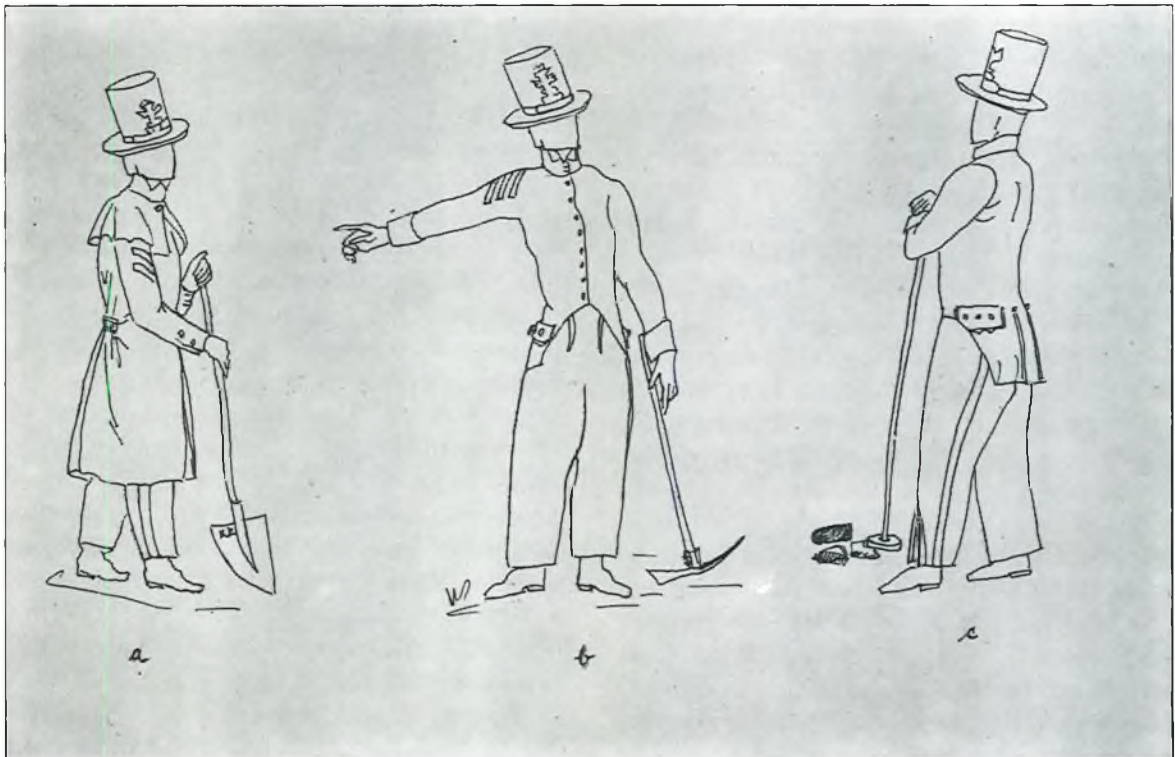
bila nesreče kriva prehitra vožnja ali ježa, se je to štelo za oteževalno okoliščino pri odmeri kazni. Hitro in neprevidno jahanje ali vožnja sta bila v naseljenih krajih prepovedana in lastniki kočij so morali to dopovedati svojim kočijažem in konjskim hlapcem. Kazni za prehitro vožnjo so bile 25 do 100 gld. Če sta kočijaž ali konjski hlapec ravnala po svoje ter vozila ali jezdila prehitro, so ju lahko kaznovali s štirinajstdnevnim zaporom, če se je prekršek ponovil, se je kazen podvojila.²⁷

Za vzpon in razvoj trgovine je bila pomembna tudi varnost na cestah. Da je bilo na Kranjskem v 18. stoletju precej tvegano potovati, lahko sklepamo po podatkih iz splošnega lexikona Schatzkammer der Kaufmannschaft iz leta 1741, ki govori o tem, da obstojajo na Kranjskem posebni cestni stražarji (Strasse-Schützen), ki spremljajo potnike skozi večje gozdove, kjer se skrivajo cestni razbojniki, Vlahi, Morlaki in Turki, ki so nevarni potujočim trgovcem.²⁸ Proti razbojnikom, ciganom in podobnim naj bi več občin skupaj organiziralo kazenske pohode, pri tem naj bi občine sodelovale tudi z vojsko.²⁹ Terezijanski zakonik je leta 1769 opredelil pojem cestnega ropa in cestnega umora. Za cestni rop se je štelo, če so nekoga napadli na javni cesti ali ulici in mu pobrali njegove stvari, čeprav pri tem življenje oropanca ni bilo v nevarnosti. Teга dejanja so lahko osumili osebe, ki so bile že itak sumljive, ki so se v času zločina zadrževale v bližini kraja zločina. Osumili so lahko cestne berače, cigane in podobne pridaniče, ki so v bližnji gostilni zapravljali več, kot je bilo normalno. Če so pri nekom našli naropano blago, so ga pri zaslišanju tudi mučili. Kazen je bila smrtna, roparja so obesili ali pa so mu odsekali glavo. Če so mu odsekali glavo, so truplo izpostavili na kolesu, za svarilo drugim. Če je šlo za žensko, so dali na kolo le glavo.³⁰ Za cestni umor se je štelo, če je nekdo nekoga na javni cesti napadel, da bi ga oropal in imel od tega korist, oropanca pa umoril. Pod pojmom korist so razumeli kakršnekoli koristi ali dobiček. Glede odločanja o kaznovanju cestnega morilca ni bilo pomembno, če se je morilec na dejanje pripravljali ali ne, če je pobil neoborožene ljudi ali je bil pri dejanju sam ali je imel pomočnike, če je ubitemu pobral malo ali veliko, če se je umor sploh splačal. Umora na cesti so osumili in podvrgli

mukam osebe, ki so se potikale po cesti in v obcestnih gostilnah, niso pa tam imele nobenega pravega opravka in osebe, ki so se družile z roparji, morilci in podobnimi. Osumili so lahko osebe, ki so preprodajale stvari, ki so pripadale umorjenemu. Kazen za cestni umor je bila obsodba na kolo, truplo je moralo biti nekaj časa razpeto na kolesu. Za cestne roparke in morilke je zakon določal, da jih nekajkrat uščipnejo z razbeljenimi kleščami, pa ne več kot štirikrat, nato jim na morišču odsekajo roko in glavo ter dajo to dvojce na kolo. Kazen za morilce obojega spola se je lahko poostrišla glede na grozovitost izpeljave zločina. Cestni umor je bil že itak kvalificiran kot umor težje vrste. Oteževalne okoliščine so bile še, če se je nekdo s to obrtjo ukvarjal dalj časa in na posebno grozovit način, če je bilo ubitih večje število ljudi.³¹ Leta 1781 je Jožef II. sklenil, da ne gre odpraviti naglega sodišča za cestne rope in umore.³² Leta 1785 je dvorni dekret predvideval tudi nagrade za predajo roparske tolpe, ki je štela vsaj tri člane. Nagrada je bila 50 dukatov, na posameznega roparja pa 30 dukatov. Ta dekret je veljal do 1820., ko so se nagrade za posamezne roparje znižale na 25 dukatov, vendar so jih 17. avgusta 1820 ponovno dvignili na 30 dukatov, nagrada za tolpo pa je ostala ves čas 50 dukatov.³³ Jožef II. je v svoji zakonodaji predvideval za cestne umore, kot tudi za umore v zaprtem prostoru, doživljenjsko zaporno kazen, ki je bila lahko tudi poostrena. Za posebno krutost so bila določena tudi vešala.³⁴ Dvorni dekret iz leta 1808 je zahteval, da se na področja, ki so bila znana po napadih na poštno kočije, pošlje kazenske odprave.³⁵ Pri navodilih za cestno gradnjo iz tega časa so strah pred cestnimi razbojniki odražali tudi predpisi, ki so določali, da ob cestah ne sme biti drevja, kaj šele gozdov. Rasti so smela le sadna drevesa, seveda v določeni oddaljenosti od cestnega jarka. Žive meje tudi niso smele presegati določene višine. Kjer so ceste potekale skozi gozdove, so morali biti ti posekani v oddaljenosti 6 sežnjev (11,34 m) od cestnega roba, od časa do časa pa je bilo treba izsekati večje gozdne površine, da bi bila tako zagotovljena večja preglednost in varnost potnikov. Te ukrepe so pojasnjevali tudi s tem, da je tako zagotovljeno kroženje zraka in se cesta pravilneje suši.³⁶ V času Ilirskih provinc so s cest-

nimi roparji nekako opravili. Ob umiku Francozov in ponovnem prihodu avstrijskih oblasti in ob vsej zmešnjavi, ki je tem vojaškim premikom sledila, so se pri nas obnovile tudi roparske navade. V prvih povojnih letih je država urejala pomembnejše probleme, v letu 1820 so ponovno potrdili že priznane nagrade za razbojnike. Leta 1828 je izšel dekret dvorne pisarne, ki je govoril o nagradah za ujete razbojnike. Višina nagrade je bila tokrat odvisna od nevarnosti, ki je bila povezana z zajetjem roparja ali roparske tolpe. Da bi si nagrado zaslužili, so morali roparja pripeljati proti njegovi volji, nagrado pa so sploh podelili šele potem, ko je bila roparju krivda dokazana.³⁷ Ker je bilo vse več cestnih roparjev, ceste pa vse manj varne, je država zahtevala vojaško spremstvo za poštno kočije, kadar so prevažale večje vsote denarja. Kakšno je bilo tako spremstvo, lahko slepamo iz opisa takega napada pri Podgradu, kjer je novembra 1826 17 roparjev napadlo poštno kočijo, ki naj bi jo branila dva vojaka. Roparji so odnesli skrinjo z denarjem, vojaka, ki sta bila za stražo, pa so pretepli. Razbojnike so ujeli šele v Trstu.³⁸

Potovati v 18. stoletju ni bila preprosta zadeva. Ne le zaradi nevarnosti, ki so potnikom grozile na potovanju, pač pa tudi zato, ker je bilo dovoljenje za potovanje z navadno pošto razmeroma težko pridobiti. O ljudeh, ki so želeli potovati in o njihovih pravicah in možnostih je govoril patent iz leta 1772, ki so ga ponovili še leta 1782 in 1819. Poleg pošte so lahko ljudi prevažali le tisti vozniki, ki so bili za to pooblaščen in so zaradi tega tudi plačevali poseben davek. Potnike so za denar prevažali po poštni cesti v pol ali popolnoma pokritih vozovih ali v odprtih kaleših. Vsem gostilničarjem, meščanom in podložnikom, ki niso sodili v krog zgoraj omenjenih voznikov, pa take vožnje niso bile dovoljene, tudi če bi imeli svoj voz ali pa je imel potnik na razpolago svoj voz. Take vožnje so bile dovoljene le v izjemnih primerih iz krajev, kjer ni bilo pošte in tudi ne pooblaščenega voznika, do prve poštno postaje. Prav tako je bilo prepovedano namerno izmikanje poštnim postajam, da bi se izognili zgoraj omenjenim predpisom. Pooblaščen vozniki so se morali držati nekaterih predpisov. Tako niso smeli zamenjati konj, če niso prepotovali šest pošt, to je 12 milj, kar je približno 91,03 km, ali če ni pot-

Uniforma cestarjev na Tirolskem in Vorarlberškem. Obleka in klobuk ter čevlji so bili sive barve. Ovratnik, zavihki na rokavih, obrobe in oznake službene stopnje so bile rdeče, kovinska značka (dvoglavni orel) na klobuku je bila rumena.

a) Cestar v plašču.

b) Cestar oblečen v suknjič in hlače. Na rokavih ima našita znamenja službene stopnje.

c) Isti še z zadnje strani. Pri suknji so se dali sprednji zavihki obrniti navzgor.

Po skici c.kr. cestnega mojstra Fr. Schweighoferja AS.-GUB.ARH. fasc.28, leto 1839-40 fol. 30331, narisala Eva Holz

nik, ki so ga prevažali, bival v nekem kraju vsaj tri dni. Prav tako niso smeli v okviru razdalje šestih pošt prepustiti potnika drugemu vozniku in tudi sami niso smeli na tej razdalji sprejeti kakega potnika. Če bi vozniki omalovaževali te predpise, je imel poštni mojster pravico, če je take kršilce zasačil, ustaviti in zapleniti konje, lokalne oblasti pa so bile dolžne, da so poleg kazni 100 gld in povračila škode, pomagale prizadetemu, da je čim hitreje dosegel svoje pravice.³⁹

Francoske vojne so prinesle v deželo precej nereda, še več pa ga je bilo po ponovni zasedbi naših dežel s strani avstrijske oblasti. Problem, ki se je v tem času pojavljal ob cestah, so bili vojaki iz različnih predelov monarhije in tudi iz drugih kraljestev, ki so se potikali po deželi in na ta ali oni način želeli priti domov, različni berači, vagabundi in obrtniški pomočniki, ki so potovali po deželi, obrtniki, krošnjariji. Ob vseh teh in podobnih čudnih ljudeh, ki so se potikali po deželi, je

bilo naravno, da se je oblast skušala pred njimi zavarovati in jih nadzorovati. Od tod tako togi predpisi za potna dovoljenja. Po letu 1813 je bilo vse več govora o potnih listinah, tako tistih, ki so bile potrebne za potovanje v mejah neke pokrajine, kot tudi o potnih listinah za potovanje v tujino. Takoj je seveda nastalo vprašanje, kaj narediti z vsemi tistimi, ki so se znašli v deželi brez potrebnih potnih listin. Ob koncu leta 1813 je prezidij dvorne komore dovolil obnovev vožnje poštne kočije od Dunaja do Trsta: to je razglasil provizorični k.k. generalni guvernemnt z okrožnico 9. januarja 1814. Pošta od Trsta do Ljubljane je bila obnovljena 31. decembra 1813. Poštna kočija je potovala od Trsta do Ljubljane ob petkih, od Ljubljane proti Dunaju vsako soboto in od Ljubljane do Trsta vsako sredo. Ta vozni red, ki je bil postavljen v dobro trgovine in občinstva, so še dopolnili z vožnjo od Trsta do Ljubljane vsak četrtek, od Ljubljane do Dunaja vsak petek, od

Ljubljane do Trsta vsak ponedeljek.⁴⁰ 22. januarja 1814 je bila odprta poštna povezava med Ljubljano in Celovcem in naprej do Spittala in Salzburga, ki se je navezala na zvezo proti Trstu. Ob koncu marca 1814 so obnovili tudi pisemsko pošto, tako tisto od Celovca preko Beljaka do Ljubljane, kakor tudi pisemsko pošto od Dunaja do Trsta.⁴¹ Potovanje je v letu 1814 na področju bivših Ilirskih provinc stalo: jezdina za enega konja in eno postajo 1 gld, napitnina za pošto z dvema konjema 30 kr, kolomaz za vsakokratno mazanje 17 kr, za pokrito kočijo na vsaki poštni postaji 34 kr.⁴² Leta 1817 je tudi na Kranjskem stopil v veljavo dekret za potovanje z navadno pošto, ki je v ostalem delu monarhije veljal že od leta 1811. Deloma se je naslanjal na predpise iz leta 1772. Potovanje s pošto je morala dovoliti državna oblast. Najnižja oblast, ki je smela izdajati taka dovoljenja, je bila kresija in še to le izjemoma. V pošto kočijo, ki je vozila z enim konjem, so v primeru, da je sprejela potnika, vpregli še enega konja. Dovoljenje za to je moralo biti pisno, prav tako je moral biti napisan kraj, kjer je potnik na cesti izstopil, prestopil pa je lahko le v deželni glavni mestu. Deželni in kresijski glavarji so se morali zavedati, da smejo dati potovalna dovoljenja le posameznim zanesljivim osebam. Predno so izdali tako dovoljenje, so se morali pogovoriti še s policijsko direkcijo. Dovoljenja so izdajali le v zelo nujnih primerih, saj so jih morali v vsakem primeru dobro pojasniti. Kdor je dobil tako potovalno dovoljenje, se je moral strogo držati pravil. Za pripravo drugega konja je moral plačati na vsaki poštni postaji primerno jezdino in napitnino za konja ter polovico stroškov voza in za kolomaz. Če je poštna kočija že vozila z dvema konjema, so pripravili še tretjega, če so dobili potnika. Glede plačila so veljala ista pravila, kot če so pripravili drugega konja. Na Štajerskem in Koroškem sta potna dovoljenja podeljevala le deželna šefa ali njuna namestnika ter kresijski glavar v Celovcu ali pa njegov namestnik.⁴³ V letu 1823 je dekret dvorne komore natančneje določil ceno potovanja z navadno poštno kočijo. Ker so bistveno padle cene krmi, se je dvorna komora odločila sprejeti sledeči dekret: 1. potovanje s pošto po vseh nemških provincah, ne glede na to, ali je pošta državna ali privatna, se je pocenilo od 1 gld na 48 kr

konvencionalne vrednosti za konja na razdalje ene poštne postaje. 2. najemnina za kaleš se je znižala za polovico, jezdina pa za četrtno za konja, kar je pomenilo, da je bilo treba plačati za pokrito kaleš 24 kr, za odprtega pa 12 kr. Kolomaz je stal toliko kot prej. Če je dal maščobo zanj poštni mojster, je bila cena 8 kr, drugače pa 4 kr. 3. napitnina za postiljona je bila 15 kr. Vsak postiljon, ki s tako napitnino ni bil zadovoljen in bi potnike zato zmerjal ali jih pretepal, bo odpuščen. Obvestilo o tem je moralo viseti na vsaki poštni postaji na vidnem mestu, da so ga potniki lahko prebrali in se po njem ravnali.⁴⁴ Leto kasneje je oblast izdala še podrobnejše cene za sedeže v in na poštni kočiji. Potniki, ki so potovali z navadno poštno kočijo v provincah Nižje Avstrije, na Češkem, Moravskem, v Šleziji, na Štajerskem, v Ilirskem kraljestvu, v Primorju in na Tirolskem, so morali plačati za en sedež v notranjosti kočije 32 kr konvencionalne vrednosti, za sedež na sprednjem delu kočije pa 24 kr. Za otroka, ki si je pridobil prostor med dvema odraslima, je bilo treba plačati 8 kr, za otroka, ki so ga držali v naročju pa 6 1/2 kr. Vsak potnik, ki je potoval z navadno poštno kočijo, je moral plačati postiljonu 3 kr napitnine za vsako postajo. Pri pospešenih vožnjah ali pri posebnih vožnjah je bilo treba plačati npr. za vožnjo od Dunaja do Prage 44 kr za sedež v kočiji in 22 kr za sedež v zadnjem delu kočije, poleg tega je bila višja tudi napitnina. Vse to je bilo računano na eno poštno postajo.⁴⁵ Obveznosti voznikov so bile določene že leta 1811, za prevzeto blago so odgovarjali, če se je škoda zgodila na njihovem vozu.⁴⁶

V tridesetih letih 19. stoletja so natančneje določili razdalje med posameznimi poštnimi postajami. V letu 1834 so predstavili poštno postajo iz Žabnice na Otok. Razdalja med Otokom in Jesenicami je bila eno pošto, med Otokom in Kranjem pa 1 1/4 pošte, prej je bila razdalja 1 1/2.⁴⁷ Dve leti kasneje (1836) so regulirali tudi razdaljo med poštnimi postajami Kranj, Tržič, Otok, Jesenice in Podkoren. Tako je bila cestna oddaljenost med Kranjem in Tržičem 1 1/8 pošte, med Jesenicami in Otokom prav tako, distanca med Jesenicami in Podkorenem pa 1 5/8 pošte.⁴⁸ V letu 1840 so določili razdaljo med poštnimi postajami Ljubljana, Grosuplje in Hudo. Poštno postajo Šmarje so predstavili v Grosuplje ter na novo

448 Dom 15. Juli.

K. K.
Kaiser.

Reisepaß.

Für
Charakter
Diese ist

gebürtig Mit selben reise
Jahre alt
Standes
Statur
Gesichtes
Haaren
Augen
Nase

Eigenhändige Unterschrift
reiset

Dieser Paß ist gültig auf
Es werden demnach alle Civils und Militär, Be-
hörden dienstfreundlich ersucht, Vorzeiger dieß aller
Orten frei und ungehindert passieren, auch selben nö-
thigen Falls allen Vorschub angedeihen zu lassen, wo-
bei man sich zu aller Gegenwillfährde erbiethet.
K. K. Kreisamt . . . am . . . ten . . . . . 181 . .

Primer osnutka formularja za potni list v letu 1813/14.

Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justizgesetze und Verordnungen. Laibach 1836, str.448

določili razdalje med Ljubljano in novo poštno postajo in nazaj na 1 1/4, med novo poštno postajo v Grosupljem in poštno postajo v Hudem in nazaj pa na 3/4 pošte.⁴⁹ Tega leta so nekaterim poštnim postajam tudi dovolili priprago. Te postaje so bile: poštna postaja Kranj za potovanje proti Otoku; poštna postaja Otok za ježo proti Kranju za polovico pošte; poštna postaja Jesenice proti Podkorenu za pol pošte; poštna postaja Podkoren proti Beljaku za pol pošte; poštna postaja Beljak za ježo proti Podkorenu za 1 1/8 pošte; poštna postaja Spittal za odsek proti Gmündu tako kot poštna postaja Gmünd za ježo proti Spittalu, obe razdalji sta bili določeni za eno navadno pošto; poštna postaja Gmünd je imela še pravico pri ježi proti Rennwegu

priprage za eno pošto. To je pomenilo, da so imele vse te poštne postaje pri pripragi od dveh do treh konj računati za enega konja, pri pripragi od štirih do več konj pa za dva konja.⁵⁰ Zaradi izredno težavne vožnje med poštnima postajama Podkoren-Beljak, je dvorna komora poštni postaji Beljak leta 1841 dovolila pri izrednih vožnjah dvojno priprago za zakonito plačilo jezdine in napitnine postiljonu za 1 1/8 pošte.⁵¹ Leta 1849 je notranje ministrstvo določilo še razdaljo med Vranskim in Kamnikom na 5 milj. Obenem je bil naprošen deželni prezidij, naj določi razdaljo med Vranskim in Motnikom na 1 1/8 milje in razdaljo med Motnikom in Kamnikom na 3 7/8 milje.⁵²

Tudi način potovanja se je nekoliko sprostil. Ljudje so sedaj lahko potovali s posebej najeto kočijo, s hitro pošto in s posebno pošto. Potnike so smeli prevažati tudi posebej organizirani privatniki, če so plačali predpisane takse in davke in so vozili po poštnih cestah. Ob vse gostejšem prometu so na cestah začele nastajati težave, o katerih je govorila okrožnica Ilirskega gubernija iz leta 1837. Vse več je bilo pritožb, da se tisti, ki potujejo s posebno pošto in pa tudi privatni vozniki, ne umikajo redni poštni kočiji, čeprav postiljon oznanja prihod s trobljenjem in s pravilnim pokanjem biča. Zaradi malomarnosti da je ogrožen položaj poštne kočije na poštnih cestah. Dogajalo se je, da so se redne poštne kočije in ostali potniški vozovi zaletavali ali pa se je morala poštna kočija umakniti tako na rob ceste, da se je zvrnila v jarek. Zaradi velikega števila pritožb, je patent ukazoval, da se morajo vsi drugi vozniki umikati poštni kočiji ali pa počakati, da odpelje mimo.⁵³ Ob koncu leta 1837 je cesar Ferdinand I. izdal patent o pošti. Glede potnikov so veljali za prestopanje isti predpisi kot leta 1772 - tu je šlo predvsem za menjavo konj, ki je bila dovoljena šele po 12 poštnih miljah. V okviru te razdalje je lahko potnik menjal konja le, če so ga čakali njegovi lastni.⁵⁴ Leta 1838 je bil sprejet dekret dvorne komore, ki je urejeval pravice in dolžnosti pošte. Ta patent je precej podrobno govoril tudi o potnikih. Vsak potnik je moral strogo upoštevati policijske predpise, moral je imeti potni list in listino za prehod, pred odhodom je moral te papirje pokazati na poštnem uradu. S poštno kočijo niso smele potovati bolne osebe in otroci mlajši od štirih

let, če niso imeli spremstva, s slepimi je moral potovati spremljevalec, za bolnike so morali najeti celo kočijo. Vsi potniki so morali biti na postaji 1/4 ure pred odhodom poštna kočije. V kočijo niso smeli jemati psov, kajenje je bilo dovoljeno le, če so kadili dobro zaprte pipe in če so sopotniki to dovolili. Če je kdo zbolel med potjo ali pa se je nedostojno obnašal, ga je postiljon na zahtevo ostalih potnikov odstranil iz kočije. Plačilo sedeža v kočiji se je spreminjalo, med drugim je bilo odvisno od cene za krmo in je bilo vedno objavljeno v uradnem listu, na poštni postaji pa je morala biti vsakokratna cena objavljena na vidnem mestu. Napitnina je bila določena, prav tako tudi denar za kolomaz. Potnino je bilo treba v celoti odšteti na odhodni postaji. Že plačane potnine niso vračali, če potnik ni mogel na pot. Prav tako ni imel pravice do povračila potnine tisti potnik, ki ga je postiljon postavil na cesto med vožnjo. Ko je potnik naročil sedež v kočiji, je dobil neke vrste rezervacijo, ki je sodila k vozovnici in jo je bilo treba pokazati sprevodniku. Taka "rezervacija" je veljala le za tisto kočijo, za katero so jo na postaji izdali. Postiljon in drugi poštni uslužbenci niso imeli pravice zahtevati še posebne napitnine, če niso potnikom posebno pomagali. Za prtljago so potniki že na začetni postaji dobili poseben listek. Potniki niso smeli z vleči v kočijo težkih ali pa zelo velikih zavojev. Postiljoni niso smeli med dvema postajama sprejemati v kočijo nenajavljenih potnikov ali pa prtljage. Vsak potnik se je lahko uprl takemu sprejemanju novih potnikov in je lahko postiljona prijavil na prvi poštni postaji.⁵⁵ Potniki, ki se jim je mudilo, so lahko potovali s posebno pošto. Konje so menjali na za to določenih postajah. Poštna postaja je morala biti jasno označena in odprta za potnike tudi ponoči. V času prepreganja je moral poštni mojster sprejeti potnike v hišo. V vsaki poštni hiši je bila tudi pritožna knjiga, kamor so gostje vpisovali svoje pritožbe nad poštnimi uslužbenci. Poštni mojster in nadzornik poštnega hleva sta morala biti prisotna na postaji, na razpolago sta morala imeti določeno število sposobnih konj, prav tako tudi primerno število pokritih in odkritih kočij. Na pošti je moral biti tudi mojster za vozove in postiljon, ki je moral biti starejši od 18 let. Noč in dan je moral biti na razpolago par spočitih konj. Potnik je moral konje za potovanje naročiti na poštni postaji. Ob

naročanju je moral dati svoje osebne podatke: ime, stan, bivališče, kamor naj pridejo konji, dan in uro odhoda in število konj. Naročilo je sprejel poštni mojster ali pa vodja hleva, oddano pa je moralo biti vsaj dve uri pred željenim odhodom. Če je potovanje odpadlo, je bilo treba konje odpovedati vsaj uro pred predvidenim odhodom. Če je naročnik to pozabil, je moral plačati 1/4 jezdine za eno pošto. Če so mu konje že pripeljali pred stanovanje, pa je moral plačati še 1/4 napitnine za vsakega konja. Tudi pri posebni vožnji je bilo treba vse obveznosti plačati pri odhodu.

Pri prepreganju na poštni postaji je bilo treba paziti na vrstni red prihoda posameznih kočij, da so potem tudi temu primerno odhajale in ni bilo hude krvi med nestrpnimi potniki. Kočije so morale na cesto v takem vrstnem redu, kot so odhajale s postaje. Prehitevati je bilo dovoljeno le, če se je morala kočija nato ustaviti na cesti. Ostale kočije in težki vozovi so se morali umikati poštni kočiji. Vožnja je potekala v trabu, na daljše razdalje (4 milje) je bilo treba pustiti konjem 1/4 ure odmora, miljo naj bi prevozili v 3/4 ure. Razdalje med poštnimi postajami so bile izmerjene in čas vožnje je bil določen. Postiljon je bil odgovoren za varnost potnikov, vajeti ni smel prepustiti nikomur drugemu. Ponoči je smela goreti na kočiji le postiljonova svetilka, če so imeli potniki na strehi prižgane bakle, so jih morali pogasiti pred prihodom na lesene mostove, v naselja ali v gozdove. Ko je kočija zavijala v ozke ulice, skozi mestna vrata ali na podobne ozke prostore, je moral postiljon zatrobiti v rog, da bi se izognil morebitnemu trčenju.⁵⁶

Če se je potniku zelo mudilo, je lahko potoval tudi s kurirsko pošto, ki je imela na cesti prednost in tudi postanki na postajah so bili krajši. Eno miljo so morali prepotovati v 35 minutah, prepreganje na postaji pa je smelo podnevi trajati pet minut, ponoči pa deset. Za potovanje s tako pošto je smel potnik imeti s seboj le 1/3 teže običajne prtljage. Za take usluge je bilo treba seveda plačati posebej: poleg vsakokratne jezdine še 20 kr za konja za postajo in poleg običajne napitnine še 5 kr. Za navadno ekstra pošto je bilo treba plačati 20 kr za vsakega konja, prepreganje pa je za italijanske province stalo še 3 kr, za ostale pa 2 kr. Najhitreje se je dalo potovati z "urno prepustnico". Ob nakupu take prepustnice je bilo treba v naprej plačati 10% stroškov za mit-

nine, mostnine, carine itd. Ta dokument je bilo treba na vsaki poštni postaji potrditi ter vanj vpisati uro prihoda in odhoda. Cena prepustnice je bila višja od cene potovanja s kurirsko pošto. Če je potovanje odpadlo, je bilo treba pošto pravočasno obvestiti, da je potniku povrnila del stroškov.⁵⁷

Leta 1839 so znova potrdili predpis, da se morajo poštni kočiji umikati vsa druga vozila in jezdec. Lahki vozovi so se morali popolnoma umakniti iz njene smeri, težki tovorni vozovi pa so morali počakati, da je poštna kočija odbrzela mimo. Hitri pošti, štafeti in pisemski pošti se je morala umakniti tudi navadna poštna kočija. Da bi se pravočasno lahko umaknila, je moral postiljon dati znak z rana denarna kazen 2 gld. Okrajna glavarstva so morala nadzorovati izpolnjevanje teh predpisov.⁵⁹

Uveljavljanje železnice je v potniškem prometu s poštnimi kočijami marsikaj spremenilo. To pa je že druga zgodba.

OPOMBE:

1. Rafael Ogrin, Nova cesta od Vrhnike do Planine. Kronika 7, 1959, str.74-76. – 2. Joseph Schemerl, Ausführliche Anweisung zur Entwerfung, Erbauung und Erhaltung dauerhafter und bequemer Strassen. Wien 1807, tretja knjiga, str.266. – 3. Isti, str.267. – 4. Isti, str.268. – 5. Isti, str.270. – 6. Isti, str.272. – 7. Isti, str.274. Eva Holz, Istrske zdrahe ob koncu 18. stoletja. Kronika 37, 1989, str.52-58. Septembra 1792 je v Istri delal s svojimi ljudmi prota Jurij Ambrozović. AS.-GUB.ARH.1787-1794, fasc.255 1/2, zavoje 110. fol.4660. – 8. Joseph Schemerl, Ausführliche ... tretji del, str.275-279. Eva Holz, Istrske zdrahe ob koncu 18. stoletja. Kronika 37, 1898, str.52-58. – 9. Joseph Schemerl, Ausführliche ... tretji del, str.280. – 10. Isti, str.281-289. Aufhebung der Aerarial-Strassen-Frohne. Hofkanzlei-Dekret vom 1. Oktober 1830. – 11. Joseph Schemerl, Ausführliche ... tretji del, str. 12-13. – 12. Inženir John Laudon Mac Adam je bil rojen 21.9.1756 na Škotskem, umrl je 26.11.1836 prav tako na Škotskem (Meyers Konversations-Lexicon. 11 Band. Leipzig und Wien 1896, str.677). Za makadamsko cesto je bilo značilno, da so bili na podlago položeni v plasteh za otroško pest veliki kamni. Delali so na suho podlago, debelina cestišča pa je bila 25-30 cm. Pri tej višini je bilo treba ob vlažnem vremenu cestišče dobro povaljati, da se je material povezal med seboj (Meyers Konversations-Lexicon, 16 Bd. Leipzig und Wien 1897, str. 505). – 13. Joseph Schemerl,

Ausführliche ... prvi del, str.77-89. – 14. Strassenpatent vom 9. April 1776. Das neue Strassennormale für das Herzogthum Steyermark betreffend. Strassenpatent vom 17. März 1778. Republicierung des allerhöchsten Strassenpatents. – 15. Melita Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes (1809-1813) suivie d'une bibliographie critique. Paris 1930, str.79-106. – 16. Hofkanzlei-Dekret vom 30. April 1840. Gubernialkündmachung vom 12. Juni 1840. Bestimmungen über die Einrichtung des Fuhrwerkes auf offenen Strassen. – 17. Glej op.14. – 18. Eva Holz, Cestne povezave Goriške in Kranjske v 19. stoletju. ZČ 41, 1987, str.112. – 19. Glej op.14. Hofkanzlei-Dekret vom 19. Dezember 1843. Bestimmungen in Bezug auf die formelle und materielle Construction des Strassenkörpers auf die Herstellung einer künstlicher Verbindung der an manchen Stellen durch Flüsse getrenten Strassenteile und in Bezug auf die fortwährende Erhaltung eines guten Bauzustandes auf allen Aerarial-Strassen in technischer Beziehung. – 20. Verordnung vom 17. Juny 1745. – 21. Verordnung vom 31. May 1766. – 22. Hofdekret vom 27. august 1773. – 23. Glej op.14. – 24. Verordnung in Mähren von 12. Juny 1786. – 25. Strafgesetzbuch 13. Jänner 1787. – 26. Gubernial-Verordnung in Steiermark 28. April 1798, 27. August 1800. Magistrat Verordnung in Wien 4. Dezember 1701. – 27. Seine Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Iustitz-Fache für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von Jahre 1798 bis 1803. Wien 1816. Zweiter Theil. Von den schweren Polizey-Uebertretungen und dem Verfahren bey denselben. Achten Hauptstück. Von schweren Polizey-Uebertretungen gegen die Sicherheit des Lebens. September 1803, Strafgesetz-Paragraf 96, 97. – 28. Allgemeine Schatz-Kammer der der Kaufmannschaft oder Vollständiges Lexicon der Handlungen und Gewerbe. Viertel Theil. Leipzig 1742, stolpec 405.406. – 29. Sicherheits-Ordnung für Oesterreich ob der Enns von 1. September 1752. – 30. Constitutio Criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böhmen u.u.königl.Apost.Majestät Maria Theresia Erzherzogin zu Oesterreich u.u. peinliche Gerichtsordnung. Wien 1769. Art. 96, čl.1-4, str.263-264. – 31. Isto, Art. 90, čl.1-4, str.245-247. Obsodba na kolo je bila kazen, ki je bila določena za morilce, požigalce, cestne roparje in roparje cerkva. V rabi je bila od začetka 19. stoletja. Kazen je bila znana že pri Grkih in Rimljanih. Obsojenca so privezali na napere kolesa in ga hitro vrteli tako dolgo, dokler ni "spustil duše". Kasneje so zločince glede na krutost zločina obsojali "na kolo od spodaj navzgor" ali "na kolo od zgoraj navzdol". V prvem primeru so obsojenemu s kolesom potrli najprej noge in nato roke, potem pa je sledil "milostni udarec" v prsni koš. Nato so truplo

pripeli na kolo, ki je bilo nasajeno pravokotno na os, ki je bila zabita v zemljo. V drugem primeru so obtožencu najprej s kolesom zdrobili glavo in mu nato potrli roke in noge. Tudi če je bil obsojen na pokončanje z mečem, so kazni lahko zaostri tako, da so truplo še razpeli na kolo, glavo pa nabili na kol (Meyers Konversations-Lexicon. 14 Band. Leipzig und Wien 1896, str.418). – 32. Hofdekret 15. Oktober 1781. – 33. Hofdekret 8. Oktober 1785, Hofdekret 29. februar 1820, Hofdekret 17. August 1820. – 34. Joseph des Zweyten Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizfache. Prag und Wien 1788. Viertes Kapitel. Von Verbrechen, die auf das menschliche Leben und die körperliche Sicherheit unmittelbare Verziehung haben. Čl.91-99, str.26-27. – 35. Hofdekret 22.3.1808. – 36. Regierungs Verordnung in Oesterreich ob der Enns 22.3.1800. Sklicuje se na odlok 31.7.1770. – 37. Hofkanzleidekret vom 19. Juni 1828. Erfordernisse zur Erlangung einer Räuber-Taglia. – 38. Hofkammer Dekret vom 6. April 1836. Verstärkung der Militär-Escorte bei Transportierung bedeutender Aerial Geldrimessen mittelst der Postwagen auf unsicherer Strassen. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Celje 1993, str.470-471. – 39. Hofkammerdekret vom 31. Dezember 1819. Sklicuje se na najvišji patent 24.10.1782, Wiederholte Bekanntmachung mehrerer Vorschriften der allerhöchsten Patente hinsichtlich der Beförderung der Reisenden durch Fuhrleute. – 40. Wiedereröffnung der Postwagensfahrt von Wien nach Triest und von da zurück. Currende des k.k.provisorischen General-Gouvernements der illirischen Provinzen vom 7.Jänner 1814. – 41. Wiedereröffnung der Postwagensfahrten von Laibach über Klagenfurt nach Salzburg. Circular-Verordnung des k.k.öster. prov.General-Gouvernements vom 15. Februar 1814. Wiedereröffnung der Briefpostroute von Klagenfurt über Laibach nach Triest; Einleitung jener von Klagenfurt über Villach nach Laibach und Beschleunigung der Briefpost von Wien nach Triest und von Triest nach Wien. Hofkammer-Präsidialerlass vom 31. März 1814. Verordnung des k.k.illir. prov. General-Gubernius vom 22. April 1814. An die prov. Oberpostverwaltung zu Laibach und Triest. – 42. Bestimmung des Postrittgeldes im Illyrien. Note der k.k. Organisations-Hofkommission vom 20 Juli 1814. Currende des k.k. provis.österreichischen Civil- und Militär-General-Gouvernements in Illyrien vom 27. Juli 1814. – 43. Vorsichten unter welchen die Bewilligung zu Reisen mit der ordinären Briefpost ertheilen werden kann. Hofkammerdekret vom 25. Februar 1817. Gubernial-Verordnung vom 26. März 1817. An die k.k. Kreisämter und die Oberpostverwaltung. – 44. Herabsetzung des Postrittgeldes und der

Kaleschgebühr. Hofkammerdekret vom 22. Dezember 1823. – 45. Bestimmung des zu entrichtenden Passagiers-Porto bey den ordinären Postwägen, dammbey den Eil- und Separatfahrten. Hofkammerdekret vom 14. Jänner 1824. – 46. Das bürgerliche Gesetzbuch. 19. Hauptstück. Von dem Verwahrungsvertrage. Čl.970 in 1316. – 47. Verlegung der k.k.Poststation Safnitz nach Ottok und Bestimmung des Streckenausmasses zwischen Ottok und Assling, dann Ottok und Krainburg. Hofkammerdekret vom 22. Nov. 1834. An die k.k. oberste Hofpostverwaltung. – 48. Regulierung der Distanzausmass zwischen den Poststationen Krainburg, Neumarkt, Ottok, Assling und Wurzen. Hofkammerdekret vom 30. November 1836. Gubernial Currende vom 19. Dezember 1836. – 49. Bestimmung der Distanzausmass zwischen den Poststationen Laibach, Grosslupp und Pösendorf. Hofkammerdekret vom 4. Juli 1840. Gubernial Circulare vom 14. Juli 1840. – 50. Bewilligung einer Bergvorspann für mehrere Poststationen in Illyrien, dann Herabsetzung des Distanzausmasses zwischen den Stationen Gmünd und Spital. Hofkammerdekret vom 28. Oktober 1849. Gubernial-Verordnung vom 14. November. – 51. Bestimmung der Bergvorspann für die Poststation Villach von den Extrapostfahrten nach Wurzen. Hofkammerdekret vom 29. April 1841. Gubernial Currende vom 15. Mai 1841. – 52. Erhöhung der meilendistanz zwischen Stein und Franz, Erlass des Ministerium des Innern vom 3. Juni 1849. Gubernial-Verordnung vom 4. Juni 1849. Ena dunajska poštna milja je bila 7,5859 km. – 53. Die in dem Postpatente erhaltene Vorschrift, das Wagen und Fuhrwerke dem Postritte, auszuweichen haben, wird in Erinnerung gebracht. Gubernial-Currende vom 16. September 1837. – 54. Kundmachung des allerhöchsten mit 1. Juli 1838 in Wirksamkeit tretenden neuen Postpatents vom 5. November 1837. Hofkanzleidekret vom 21. April 1838. Gubernial-Verordnung und Note vom 19. Mai 1838. – 55. Kundmachung der mit 1. November 1838 in Wirksamkeit tretenden neuen Fahrpostordnung. Hofkammerdekret vom 18. August 1838. Gubernial-Verordnung vom 7. September 1838. – 56. Postordnung für Reisen mit Extrapost. Hofkammerdekret vom 28. Dezember 1838. Gubernial-Verordnung vom 26. Februar 1839. – 57. Isto. Festsetzung des Zuschlages zum jeweiligen Rittgelde und Trinkgeldes für die kuriermässige Beförderung, so wie das Trinkgeld und der Wagenmeister (Umspannungs) Gebühr für gewöhnliche Extrapost. Hofkammerdekret vom 26. März 1839. – 58. Glej op.56. – 59. Erneuerung der Vorschrift wegen Ausweichen den durch die Postanstalt fahrenden Wagen. Gubernial-Verordnung vom 22. Juni 1847. An die k.k.Kreisämter und Oberpostverwaltung.

IZ MANJ ZNANEGA KRAJSKEGA ŽIVLJENJA V PREJŠNJEM STOLETJU GORAZD STARIHA

Poglejmo najprej, kakšna je bila bolj znana podoba dobe, ki so jo krasili naši junaki.

To je bil čas po letu 1850, ko je v Kranju že obstojala orožniška postaja in so razpustili narodno stražo, češ da nima pravega delovnega področja. Vojaške predmete so morali oddati meščani v Ljubljano, zastavo je rešil adjutant Konrad Geiger, iz mečev pa so si dale napraviti kranjske gospodinje kuhinjske nože.

Po občinskem zakonu iz marca 1849 je morala odslej občina skrbeti tudi za svoje reveže in tako so v Kranju novembra 1850 združili špitalski fond z ubožnim zavodom, ki ga je oskrboval župnik z dvema t.i. ubožnima očetoma. Občina je imela na skrbi tudi varnost oseb in imetja, stavbno in požarno policijo ter nadziranje tržnega prometa, tako so npr. vsak mesec predpisali maksimalne cene mesa in kruha. S svojimi reveži in nepridipravi je imela občina, vsaj po številnih spisih in delovodniških zapisih sodeč, precej dela.

Potem pa so v Kranju leta 1854 na pobudo župana Lokarja obnovili še Kazinsko društvo, ki se je bilo razšlo dve leti poprej. V kazino so zahajali večinoma uradniki, ki so bili pod oblastjo okrajnega glavarja, "kranjskega paše", Derbitscha in niso imeli naročenega niti enega slovenskega časopisa. Leta 1866 so jo likvidirali zaradi pomanjkanja članstva, prodali pohištvo in najeli majhno sobico za nemško "bralno društvo". Mlajša generacija meščanov pa je ustanovila januarja 1863 čitalnico, v kateri so složno sodelovali laiki in duhovniki. Mlajša čitalniška generacija se je leta 1864 navdušila nad obiskom Južnega sokola in naslednje leto ustanovila v Kranju podružnico. Prav je, da ta društva omenimo v temle uvodu, ker v zvezi s kasnejše nastopajočimi osebami to ne bo mogoče.

Leta 1850 smo tudi pri nas dobili trgovske in obrtne zbornice. Vlada je s patentom podeljevala obrtna dovoljenja in ni bilo več cehovske vezanosti. Zaradi obrtne svobode so se posebno razmnožile gostilne. Kakor je slediti po delovodnikih, je bilo v letih 1861-1875 v Kranju vloženih 67 prošenj za gostin-

sko obrt, odobrenih pa 43, medtem ko za leta 1864, 1867, 1873 ni podatkov. Iz povprečja lahko sklepamo, da bi bila vključno s temi leti številka večja za 15 oz. 9. Tega leta se je tudi Ogrska carinsko izenačila z Avstrijo. To je bilo neprijetno za slovenske vinogradnike, ker so gostilničarji uvažali vedno več cenejšega ogrskega in hrvaškega vina. Vinogradniki so se na to odzvali z boljšimi trsnimi vrstami in z izboljševanjem kletarstva.

Leto 1850 je bilo slabo, kar se letine tiče. Zaradi mraza so trpeli ljudje in živali. Pridelki so zmrzovali v kletih, ljudje so pili drago in slabo vino, jedli drag kruh. Prav tako je bilo leta 1851. Gorenjci so hodili kupovat žito v hrvaški Karlovac.

Spomladi 1852 so ljudje trpeli veliko pomanjkanje, davki so se večali, kmetje pa so živež morali še kupovati. Kljub temu pa bremo v nakelski kroniki, kako ljudje pijejo drago in slabo vino, da je čedalje več pijancev in čedalje manj vere, da se je razpasla razuzdanost in nečimrnost v obleki. Letina je bila skrajno slaba, zaradi suše pa je bila to leto izvrstna vinska kapljica. Zaradi rusko - turške vojne (sodelovala je tudi Avstrija) ni prišlo v naše kraje nič žita iz Karlovca. Nastalo je veliko pomanjkanje, vse je beračilo.

Zaradi ruske vojne so bile cene živilom visoke tudi v letih 1854 in 1855, čeprav sta bili letini dobri. Naslednje leto je bilo za žito srednje dobro, pomembno pa je, da se je končno ustavila krompirjeva gniloba.

Od pomembnih političnih dogodkov je treba omeniti vojno s Francijo leta 1859, v kateri je Avstrija izgubila Lombardijo, obdržala pa je še Benečijo. Sledilo je notranje popuščanje in vrnitev k ustavnosti z oktobrsko diplomom naslednje leto. S to diplomom nihče ni bil preveč zadovoljen in februarja 1861 je izšel nov cesarski patent, ki pa je dal nekaj več pravic le Ogrom, popuščanje, ki je končno pripeljalo v dualizem.

Leta 1866 je prišlo med Avstrijo in Prusijo do boja za prevlado v Nemčiji. Prusiji se je pridružila tudi Italija, ki je po avstrijskem porazu dobila Benečijo, Avstrija pa je bila

poleg tega izrinjena iz Nemčije in je morala svoje zunanjepolitične težnje preusmeriti na jugovzhod. Posledica sta bila tudi dualizem (Avstroogrška) naslednjega leta in decembrska ustava, ki je ostala v veljavi do razsula AO.¹

V visoki politiki zadnjih dveh odstavkov so življenjepisi nastopajočih, ki jih opisujemo, verjetno pomembni ravno toliko, kot v taborskem gibanju v letih 1868-71. Živeli so pa vendarle ...

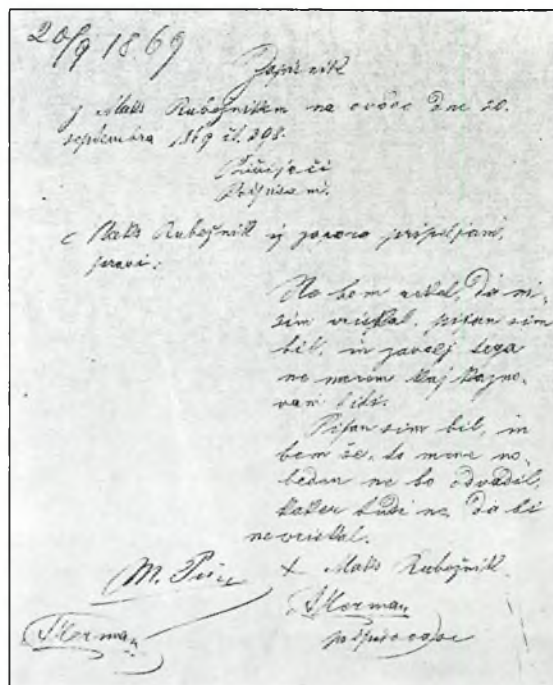
V obravnavanem obdobju je bil prav gotovo eden glavnih akterjev uličnih ponočnih razprav klobučarski pomočnik Maks Rubežnik, ki je bolj kot dela iskal oskrbe po bolnišnicah, katero je njegova domača občina Kranj plačevala z ubožnimi potrdili.² Za delo je Maksu gotovo zmanjkovalo časa: kadar ni bil v bolniški oskrbi, je bil pa v policijski. Septembra leta 1869 je nastal zanimiv zapisnik mestnega policaja Antona Bradaške glede M. Rubežnika in Vencla Jocifa *zavolj ponočnega nemira in razgrajanja*. Ob pol polnoči je razgrajal pijani Jocif, Bradaška ga je brez uspeha opominjal. Ob pol dveh pa je moral zapreti zaradi vpitja in razgrajanja Rubežnika in narejen je bil naslednji zapisnik:

Maks Rubežnik iz zopora pripeljani, pravi: Ne bom rekel, da nisim vriskal, pijan sim bil, in zavolj tega ne morem kaj kaznovani biti. Pijan sim bil in bom še, to mene nobeden ne bo odvadil, kakor tudi ne, da bi ne vriskal.

X - Maks Rubežnik

Razsodba župana Pirca pa je bila drugačnega mnenja: "Mestno predstojništvo kranjsko, kot tudi policijski urad spoznavata M. Rubežnika za krivega ponočnega nemira in ta je obsojen na 48 ur zopora. V štiriindvajsetih urah se lahko pritoži na okrajno glavarstvo, kjer se mora zadeva rešiti v osemindvajsetih urah. Nagibi: Rubežnik je ponoči vriskal in vpil, bil opominjan, pa ni pomagalo. Njegov odgovor je ošaben - da mu nihče pijanstva in vriskanja ne bo branil. Mestno predstojništvo mora ohraniti ponočni mir spavajočemu ljudstvu in prestopnika kaznovati."

Zapisnik z Venclom Jocifom pa se glasi: "Te noči sem šel iz gostilne nekoliko pijan in se ne spomnim, da bi se zoperstavljal patroli. Če sem to res storil, prosim odpuščanja, saj grem

Klena izjava Maksa Rubežnika

trezen vedno mirno svojo pot. Če sem mogoče res malo vriskal, je to pripisati vinu, ki sem ga popil in ne moji objestnosti. Poleg tega moram še pripomniti, da je bila tako gostilna kot ulica polna ljudi in vsi lahko potrdijo, da nisem nikogar kakorkoli žalil."

V razsodbi je mestno predstojništvo kranjsko, kot tudi policijski urad, po razpravi zaupnih mož spoznalo Rubežnika in Jocifa za kriva. Nočni mir se mora spoštovati in nobena pijanost ne more biti opravičilo. No, Maks se je pritožil zoper razsodbo, okrajni glavar je pritožbo zavrnil in 12. novembra so Rubežnika obvestili (po dobrih sedmih tednih, zadeva bi morala biti rešena v dveh dneh), da ima v 3 dneh izročeno kazen tukaj in tako gotovo nastopit, kakor bi sicer z silo v zapor pripeljani bili.³ Da je Maks vedel, kako zoprna stvar je arest, nam daje slutiti tudi dogodek iz leta 1872, ko je v odsotnosti nočne straže in policaja vlomil vrata v mestno stražarnico. Policaj je kasneje v zapisniku menil, da je šlo za čisto hudobijo, ali pa je Maks še celo hotel osvoboditi zaprte kalivce nočnega miru.⁴

Seveda je Maks še večkrat kalil nočni mir, ležal po bolnišnicah, bil odgnan domov,⁵ tukaj pa pogledjmo še stransko vlogo, ki jo je Maks igral v zapisniku, storjenem 6.7. 1868 v mestni pisarnici z mestnim strežajem Antonom

Bradaško. Bradaška pravi v njem, da je prejšnjo noč okrog pol enajstih prišlo do pretepa. Bradaška je prijel Krajcbergerja in Rubežnika, pri čemer je Krajcberger izjavil, da ga je Gogala nagovarjal, naj udari Rubežnika. Krajcberger je to res storil, potem pa je Gogala udaril po njem. V zapisniku s pričo Fidelom Puharjem le-ta pravi, da ni videl, da bi Gogala kaj šuntal.

Ta večer je Bradaška prijel še Janeza Veberja, ki je tovarišu dejal, potem ko je glasno zavriskal iz kavarne idoč (mislil je, da ga Bradaška ne sliši): *“Muštac naj pa za meno pride, tak bom tega hudiča tako poscal, da bo sam sebi smrdel.”* Pa še eno lansko kazen je imel prestati.

Potem je prišel Krajcbergerjev brat in zmerjal, zakaj niso prijeli tudi Martina Mesnerja, ki da je tudi kriv. Bradaška je šel za Mesnerjem, a mu je ta ušel.

Tej vroči kranjski noči je sledila razsodba županstva kranjskega, da bodo Krajcberger Franc, Gogala Jožef, Rubežnik Maks, Veber Janez, Mesner Martin in Matija N. 36 ur v zaporu, potem bo Matija N. izpuščen, Franc Krajcberger ima še 24 ur prestati, M. Mesner še 36, Veber bi bil sicer izpuščen, a ima še lansko kazen 24 ur prestati, M. Rubežnik gre iz zapora. Če se bodo še pregrešili, bodo dvakrat 48 ur sedeli brez obravnave.

Rubežnik jo je tokrat razmeroma dobro odnesel, Franca Krajcbergerja pa je mestni strežaj Mihael Puhar že čez dober mesec ovadil zavoljo ponočnega nemira. Franc je v zagovoru dejal, da je bil nekoliko pijan in da je mogoče, da je res kaj napačnega govoril. Oblast pa je bila neusmiljena in obtožili so ga kar dveh hudodelstev: *Po zmeni zaupnih mož je županstvo kranjsko, kot tudi policijski urad, spoznalo, da je Krajcberger kriv ponočnega nemira. 6.7. je obljubo storil, po noči mir dajati, sedaj je obsojen k zaporu od 4 dneh.* Poleg tega je bila predložena še ovadba sl.c.k. okrajni sodnji zaradi razžaljenja časti župana in mestnega strežaja Mihaela Puharja.

Franc se ni dal kar tako in se je v treh točkah pritožil na okrajno glavarstvo:

- a) zoper zapisnik razprave
- b) zoper spoznanje
- c) zoper arest še pred zaslišanjem.

Pritožba je bila sestavljena temeljito in natančno, gotovo se je Franc zatekel po pravniško pomoč. Okrajno glavarstvo je sedaj

terjalo poročilo od občinskega urada glede pritožbe F. Krajcbergerja na občinsko sodbo, jo odobrila in Francu naznanila, da mora v štiriindvajsetih urah nastopiti prestajanje kazni pri žandarmeriji.⁶

Arest pa Francu očitno ni mogel do živega, aprila naslednjega leta so ga spet prijeli zaradi ponočnega nemira,⁷ novembra 1871 ga je zdravnik Josef Steinmetz prijavil zaradi kršitve javnega reda,⁸ poleti 1872 je imel probleme na sodišču zaradi žaljenja časti odbornika,⁹ februarja 1874 pa so ga morali s silo prepričati k nastopu osemindvajseturne zaporne kazni.¹⁰

Zapisov in imen v zvezi s kaljenjem nočnega miru je veliko; nočno življenje je moralo biti kaj živahno, saj so ti zapisi, ki so nam ostali, le vrh ledene gore, le tisto, kar so policaji uspeli spraviti pred sodišče. Sicer pa so bili že takrat tudi policaji samo ljudje in tako se je med kalivce nočnega miru vpisal tudi mestni policaj Rok Žan, ki je poleti 1856 ob enajstih zvečer močno pijan razgrajal v stražarnici pred mestno hišo.¹¹ Za to je izvedel sam glavar Derbitsch in vrgel županstvu pod nos. Na Žanovo srečo je takrat veljal verjetno drugačen policijski red kot kasneje, leta 1873. Po tem policijskem redu, je za policijske pregrehe obstajal najprej ustni opomin, nato pisni, temu je sledil odtrgljaj od plače in nazadnje odpust. Slednjega pa so dobili po prvem členu tega svojega službenega reda že, če so jih dobili enkrat pijane v službi, oz. trikrat izven službe.¹² Po tem redu bi moral Žan takoj leteti, posebno še, če je za pijanost zvedel sam okrajni glavar. Tako pa so policaja Roka Žana vrgli iz službe zaradi pijanosti šele 1. avgusta 1860.¹³

Nočne razgrajače je lahko občina ohladila in kaznovala v svojih prostorih, težja kategorija pa so bili tatje in vedno sumljivi brezdomeci, ki pa so vendarle spadali v rodno občino, da jih je imela na grbi. V naslednjih primerih bomo videli, kako so si župani prizadevali, da bi te nezaželjence držali čim dlje od svoje srenje, najbolje kar v prisilni delavnici, kamor pa jih tudi niso mogli potisniti kar brez vsakega vzroka in postopka: stara, gnila Avstrija (kakor so nas učili), je bila vendarle pravna država.

V prvem primeru julija 1853 piše okrajni glavar županu, da bo tat Janez Perne, ki je bil v ljubljanski prisilni delavnici od 3. oktobra

1849, izpuščen, in kranjski župan Lokar mora skupaj z dekanom urediti, da bo za Janeza primerno poskrbljeno z delom in nadzorom.

Župan odgovarja okrajnemu glavarju, da je bil z naredbo obveščen, da bo Janez Perne kmalu izpuščen. Vendar, vzevši v premislek, da že od rane mladosti živi razuzdano, se izogiba delu, da je bil že večkrat kaznovan zaradi kraje, nadalje, da je dezertiral iz vojske in se medtem preživljal izključno s svojo kradljivo obrtjo, torej, ob vsem tem ni moč gojiti upanja, da bi se ustalil in poprijel dela - prav nasprotno, pričakujejo se lahko same težave. Takoj, ko bi bil na prostosti, bi spet začel krasti, vrhu tega pa bi lahko okrog sebe še tatinsko tolpo zbral. Zato se milostno okrajno glavarstvo odvrča od misli, da bi Janeza Perneta izpustili iz popravnega doma.

Prošnjo pa očitno ni bila upoštevana. Okrajni glavar piše županu, da je bil Janez z ozirom na dobro obnašanje v kaznilnici 12. avgusta izpuščen (*als gebessert*), žandarmeriji pa je naročeno, naj nadzoruje, s čim se preživlja.¹⁴

Župan bi torej rad zadržal svojega nezaželjenega občana kar v ljubljanski prisilni delavnici. Frančiško Škofic iz naslednjega primera pa bi rad prej ko mogoče preventivno poslal v Ljubljano. V dopisih na okrajno glavarstvo lahko beremo, da je bila Franca rojena v Kranju kot nezakonska hči neke dekle. Kot otrok je prišla v rejo k nekemu Zaplotniku, kjer je bila do osmega leta starosti. Kasneje je bila za služkinjo, a se kot otrok ni obnesla in so jo odpustili. Nato jo je vzel dekan v župnišče, od koder pa so jo tudi kmalu zapodili zaradi neubogljivosti.¹⁵

Župan Lokar je na okrajno glavarstvo prvič pisal 19. januarja 1853, ko je sporočil, da je Frančiška Škofic samovoljno vzela svojega otroka od postavljene rejnice in ta je sedaj okužen z garjami. Okrajno glavarstvo se prosi, naj ukrepa, da se ta bolezen ne bi širila in bi bil otrok ustrezno preskrbljen.

Čez dva dni je sledilo obširnejše pismo, kjer pravi, da je Frančiška Škofic, rojena v Kranju, brez staršev, že od najzgodnejše mladosti vdana grehu. Ogiba se delu in svojega razuzdanega življenja ne opusti ne zlepa ne zgrda. Večkrat je že bila poslana nazaj v Kranj zaradi svojega spačenega načina življenja in dvakrat že v bolnišnici zaradi sifilisa. Pred nekaj meseci je rodila v porodnišnici v Ljubljani.

Komaj je prišla ven, že se je spet prepustila svojemu razuzdanemu življenju, ni se lotila nobenega dela in je napol naga skakala okrog. Če ji je kak dobrotnik podaril kaj obleke, je to prodala in denar zapravila. Pismo končuje s prošnjo, da bi okrajno glavarstvo to deklino vtaknilo v prisilno delavnico, vendar je okrajni glavar odgovoril, da po statutu v prisilno delavnico pošiljajo samo tipe, ki so nevarni za lastnino in življenje.¹⁶

Čez leto dni pa je pisal okrajni glavar Pauker na mestno predstojništvo, da so znano nečistnico Frančiško Škofic poslali iz Ljubljane, kjer je prestala štiridnevni arest zaradi poneverbe. Sedaj je prilika, da pride kazenskim oblastem v roke, ko ji bo izrečena kazen, bo zrela za prisilno delavnico. Župan naj kar napiše, v soglasju z dekanom, karakteristiko te osebe (karakteristika je bila potrebna za postopek sprejetja v prisilno delavnico).¹⁷ Končne odločbe, ali je občinska zarota uspela ali ne, ni bilo dobiti, Franca pa se je spet pojavila v delovodniku čez sedem let in do januarja 1865 je slediti zahtevke po povračilu bolniških stroškov, katere je Kranj seveda plačeval z ubožnimi potrdili.¹⁸

Če Frančiške niso mogli kar tako spraviti v prisilno delavnico, ker še ni imela na vesti kraje ali podobnega greha zoper lastnino, pa se je Jernej Pakič iz naslednje zgodbe temu "odtegoval" ravno s tem, da je bil kar naprej v policijski preiskavi zaradi tatvin. Tudi njegova mladost se nam je ohranila v prošnji, s katero se aprila 1870 obrača župan Sebastijan Šavnik na deželni odbor v Ljubljani, seveda da bi poslali Jerneja v prisilno delavnico: Jernej je bil rojen 23. avgusta 1849 odvetniškemu pisarju Jakobu Pakiču, ki je umrl 10. junija 1866. Oče je bil stalno pijan in je zanemarjal sinovo vzgojo. Mati Marija ga je opominjala, vendar njena svarila in napotila niso naletela na očetovo podoporo. Nazadnje ga je oče občasno jemal s seboj v pisarno, da bi kaj zaslužil in se izučil pisarniškega posla. Po smrti očeta je izgubil še tisto malo opore in reda. Ni se hotel polotiti nobenega dela več in je začel pohajkovati. V odrasli dobi (po štirinajstem letu) se je prijel razvpite hiše Daniela Killerja in se skupaj z njegovimi sinovi Danielom, Edvardom in Jožefom prebijal s krajo iz dneva v dan. V znanstvu z razvpitimi Killerji mu je kraja postala strast in zaradi tatinske spretnosti, v kateri so se izurili, nje-

gove družine niso mogli zasačiti pri dejanju. Nakradene stvari so skrivali pri Killerjih in jih priložnostno prodajali. Od izkupička je tudi Jernej Pakič dobil svoj del.

Zaradi takega načina življenja se je Jernej popolnoma odvadil vsakega dela. Postal je malopriden nagode, ki je prišel zaradi tatvin v sodnijsko preiskavo in je bil kot največja nevarnost za tujo lastnino z ukazom z dne 27. decembra 1867 z drugimi vred postavljen pod policijsko nadzorstvo.

Zoper Jerneja Pakiča je bila 11. maja 1868 kazenska obravnava zaradi nočnega razgrajanja in kaljenja miru. V dopisu z dne 14. julija 1868 je okrajno glavarstvo okrajnemu sodišču obrazložilo napotitev Jerneja v prisilno delavnico, vendar se ta ni mogla izvršiti, ker je bil Jernej v preiskavi zaradi tatvine. Tega zadržka zdaj ni več, ker je Jernej izpuščen iz ječe. Življenjskih navad ni spremenil. Svoji ubogi materi je stalno v breme. Mati, vdova, živi od ubožne podpore 10 krajcarjev dnevno in ne more več delati, ker je kar naprej bolna. Podpira jo še skrbna in marljiva hči Marija. Ker mu mati v svoji revnosti ni mogla dati denarja, se je Jernej lotil ostudnega podviga. Pri materi je vlomil v omare, pokradel zadnje krajcarje, materine in sestrine obleke pa pod ceno prodal in denar zapravil. Nato se je vrnil v hišo in nezaželen na silo iskal zatočišča pri materi in sestri, ju psoval s kurbama, beštijama ipd. Nemalokrat je tudi položil roko na ti dve nemočni ženski, zadnje čase prav pogostoma. Vsled vsega tega je Jernej Pakič zrel za prisilno delavnico, pa tudi javno mnenje bi se tega delomrzneža in nevarnosti za tuje imetje rado znebil. Res ga je treba spraviti v prisilno delavnico, saj je obema ženskama zagrozil, da ju bo ubil, če mu ne bosta dajali denarja in res se je bati, da jima v kakšnem svojih izpadov ne povzroči kakšnega zla. Star je šele 21 let in morda bi se v prisilni delavnici povrnil k poštenim opravilom in zaslužku. Deželni odbor se zato prosi, da bi Jernej Pakič prišel v oskrbo prisilne delavnice. Tako bi na eni strani dobil možnost, da se povrne na poštena pota, na drugi pa bi bili ljudje varni pred njim, je župan modro zaključil svoje pisanje.

Deželni odbor v Ljubljani je odgovoril kranjskemu deželnemu predstojništvu, da on ni pristojen za pošiljanje posameznikov v prisilno delavnico in da naj se mestno

predstojništvo obrne s prošnjo na okrajno glavarstvo in to na deželno vlado. Medtem pa je Jernej ponovno prišel v preiskavo zaradi kraje in zadeva o njegovem prevzemu v prisilno delavnico se je nadaljevala avgusta, ko je nižje sodišče v Kranju želelo od županstva poročilo o premoženju in poštenju Jerneja Pakiča. Z županstva so odpisali, da Jernej nima čisto nobenega premoženja, da noče delati in da se preživlja s krajo. Res bi bilo pravo dobro delo, če bi ga lahko spravili v prisilno delavnico.

Novembra se je okrajni urad odločil poslati Jerneja v prisilno delavnico in glavar Derbitsch je ponovno zahteval mnenje o poštenju, obnašanju, preživljanju in premoženjskem stanju Jerneja Pakiča. Poleg tega naj bi županstvo pisno izjavilo, ali je občina Kranj pristojna za Jerneja Pakiča, ali je mnenja, da se ta pošlje v prisilno delavnico in ali je občina pripravljena plačati stroške oskrbovanja v celoti, deloma ali nič. Okrajni urad se je spet obrnil na občinskega sredi decembra. Tokrat so zahtevali akte o Jerneju Pakiču, poleg tega še izjavo, če je Jernej res služil trinajst mesecev pri pokojnem dr. Pollaku, če je bil večkrat v preiskavi zaradi kraje in tudi kaznovan in slednjič, ali je bil Jernej Pakič kdaj deležen kakršnekoli obče podpore.

Z občine so odgovorili, da je Jernej Pakič prišel iz Ljubljane in da stanuje v Kranju, pri čevljarju Martinu Hudobivniku, kjer je v uku. Ta Martin Hudobivnik je krpač, ki nima dovoljenja za opravljanje obrti in tudi ne plačuje davka, tako da po tukajšnjem mnenju sploh ne more imeti vaje, še toliko manj, ker je samo krpač in sploh ne dela nove obutve. Martin Hudobivnik je na dvomljivem glasu, predan pijači in ne skrbi za družino. Odgovorili pa so tudi na ostala vprašanja - da je bil Jernej 21. januarja 1869 zaradi kaljenja nočnega miru 24 ur v arestu, 17. marca 1870 pa zaradi izgreda in kaljenja nočnega miru 48 ur v imenovanem prostoru; od jeseni 1865 do 22. junija 1866, ko je dr. Pollak umrl, je bil Jernej pri njem v službi; dobrotelnosti Jerneja Pakič do sedaj še ni bil deležen. Na koncu je župan zatrdil, da četudi se mogoče zdi, da se je Jernej malo unesel, ni dvoma, da bo slej ko prej spet začel živeti po starem. Medtem je že spet prišel ponoči v neko gostilno in ker mu niso hoteli dati pijače, je povzročil izgred, da so ga morali na silo vreči ven. Jernej Pakič je

in bo ostal nepoboljšljiv. Če daje videz, da se je kaj popravil, ga samo zato, da bi se izognil prisilni delavnici.¹⁹

Župan Šavnik je torej obupal, da bi se Jernej lahko "povrnil na poštena pota", kot je zapisal aprila, verjetno že tedaj samo zaradi lepšega. Sedaj ga končno hoče imeti v prisilni delavnici, kjer je Pakič verjetno tudi pristal, saj ga je v delovodniku zaslediti šele septembra 1872, spisov o njem pa tudi ni več.

V zvezi z Jernejem Pakičem smo že omenili "razvpito hišo Daniela Killerja". Daniel Killer in sinovi so bili nekakšni kranjski Daltoni. Vedno so bili v sporu s policijo, če je kje kaj zmanjkalo, so vedno prišli pogledat k njim. Kakšnega spisa o tej veji Killerjev nisem dobil, pač pa se jih da slediti po delovodnikih in omenjeni so v pismih trgovca Franca Krisperja.

Julija 1863 so Daniela Killerja prijavili okrajnemu uradu zaradi nastanjenja 4-5 prostitutk, občasnega prenočevanja tujih lumpov in divjega točenja.²⁰ Delovodnika za leto 1864 nisem dobil, februarja 1865 pa je D. Killer iz Savskega predmestja prosil za obrtno dovoljenje točenja piva in žganja v svoji hiši št. 25. Občina naj bi se izjasnila o osebnosti, primernosti prosilca. Občina je odsvetovala podelitev gostinske obrti Danielu. Videti pa je, da je imel Killer nekakšno kantino v kasarni, ker je maja tam dobil odpoved.²¹

Marca 1866 je bil okrajnemu uradu naznanjen njegov sin Edvard Killer zaradi več zagrešenih tatvin. Družina Daniela Killerja je bila zaradi kradljivosti razglašena za lastnini nevarno. Zatem je bil Daniel naznanjen v kaznovanje, ker je javno ozmerjal mestnega strežaja, zaradi neprijavljenega točenja žganja, 17. oktobra pa je moral v štiriindvajsetih urah pod kaznijo 2 gld. spoditi dve pri njem nahajajoči se prostitutki.

Prav zabaven primer pa je bil prijavljen 21. novembra. Rezervist, ki je bil 6. oktobra nastanjen pri D. Killerju, je ob odhodu regimenta pri njem pozabil vojaški plašč. Mestno predstojništvo naj bi poizvedelo o tem. Lahko si kar predstavljamo smehljaje na županstvu, ko so brali, da bi revež rad po mesecu in pol dobil nazaj plašč od Killerjev. Še istega dne so na občini zapisali, da ob natančnem pregledu hiše D. Killerja plašča niso našli, s pripombo, da hiša ni na najboljšem glasu.²² Januarja 1868 je bilo zapisana ovadba zoper sina

Daniela Killerja zavoljo tatvine in bega, julija pa ovadba zoper Killerjeve zavoljo tatvine.

Stari Killer pa je začel pešati - 23. decembra so za njegove stroške v ljubljanski bolnišnici poslali revni list.²³

Za časa župana Pirca so bili delovodniški vpisi slovenski: *prošnja do c.k. okr. poglavarstva za vpeljanje pazbe na sledeče hiše skozi c.k. žandarmerijo in sicer Daniel Killerjeve, Matevža Drinovca pri imenovanim in Jožef Jenko-tove hiše št. 189 v mestu - pazba, kjer so hiše v slabem glasu stoječe.*²⁴

Za leto 1870 sta v delovodniku zapisana samo Edvard in Jožef zaradi ponočnega nemira,²⁵ več pa ima glede Killerjev pripomniti trgovec Franc Krisper v pismih svojemu zetu Petru Grasselliju. Pismo z datumom 15. novembra 1870: Franca Krisperja so okradli. Petru se pritožuje, da vsi dobro vedo, kdo so bili ravbarji - nihče drug, kot ljuba Killerjeva družina, vendar pa ima zaradi pomanjkanja dokazov pred sodiščem zvezane roke. 7. decembra 1870: iz Dolenčevega skladišča so s sobote na nedeljo ukradli pet bal kofeta. V ponedeljek pa je bila v Podplatarjevi gostilni (Potblaterisches Gasthaus) hišna preiskava. V gostišču so našli pod neko mizo skrite tri bale kofeta, eno balo pa so zasegli nekemu nosaču v mestu. Od Krisperjevega blaga so našli samo približno 3 stote (168 kg) sukna in 20 stotov (1120 kg) madapolama. Čedna Podplatarjeva Fani in njena mati sta bili gnani v arest, preiskava pa je bila tudi pri Killerjih. Na žalost niso nič našli, vseeno pa so zaprli sina Edvarda, najnevarnejšega. 31. decembra 1870: Krisper se tolaži, da so glavni tatovi in Killer v zaporu, pa tudi blagu so že na sledi.²⁶

Ti Killerji, ki so bili tudi v naslednjih letih stalni dopisniki kranjskega delovodnika,²⁷ so bili črne ovce in so delali sramoto imenu Killer, ki je bilo drugače priimek uglednih kranjskih meščanov. V tem času je npr. živel trgovec Viljem Killer, ki je bil tudi občinski odbornik, in ti soimenjaki mu gotovo niso bili v ponos.

Prvi so v naši, pretežno nočni kroniki nastopili - kako naj jim rečemo? Pijanci? Sledili so jim mojstri v umetnosti, nekaj najti, preden človek zgubi, in voljno vzeti, preden človek da, kot bi dejal Valvasor. Tako torej upravičeno pričakujete, da je sedaj na vrsti mesena skušnjava. Fiat!

S prostitucijo, pravzaprav s posledicami -

ukvarjala samo s klasično prostitucijo, ampak je znala poskrbeti tudi še za druge telesne potrebe, seveda mimo davkarije.

Za konec pa še lep primer meščanske morale, ki se nam je ohranil v temeljitem zapisniku.

Spoznanje kranjskega županstva 31. januarja 1868: *Janez Globočnik mora plačati globo 10 gld. v korist revne blagajnice kranjske, ker je imel v svojem stanovanju osem dni dve ženski (Marija Matos, Hedviga Dinter) brez izkazov. Gospod Globočnik nima nobene pravice potujoče prenočevati. Te pravice imajo le oženjeni mestnani in le po naznanilu policijskemu uradu. Gospod Globočnik pa ni mestnan, on ima le pravico tukaj prebivati in se s kupčijo pečati. Zoper spoznanje se lahko pritoži v 24 urah.*

Istega dne je, po naročilu župana Pirca, uradnik August Herman Janezu Globočniku pojasnjeval, da s tem, da ima kupčijo v Kranju, še ni "mestnan" po osmem paragrafu domovinskega zakonika z dne 3.12.1863. Globočnik se je pritožil: "Včeraj sem dobil spoznanje z dne 31.1., da moram plačati 10 gld., ker je domnevna policijska obhodnica pri meni dobila dve tuji ženski, ki sem ju najel za

par dni kot šivilji. Ne počutim se krivega in vlagam pritožbo. Sicer pa sem tudi že napravil pritožbo glede nezakonitega, nepričakovanega, nočnega vpada. Glede spoznanja, da še nisem smatran za občana Kranja, pa to nima vrednosti, ker ga ni podpisal občinski predstojnik."

10. februarja piše župan na okrajni urad obsežno poročilo glede pritožbe Janeza Globočnika: Globočnik sam pravi v zapisniku, da večkrat v letu pokliče dve dekleti, kot "šivilji". Ena od njiju, Hedviga Dinter, je, po njegovi lastni izjavi, njegova ljubica. Druga, Marija Matos, pa je njena prijateljica in jo mora svoji ljubici na ljubo tudi na stanovanje vzeti. 26. januarja, proti večeru, je gospod Matevž (Roš) podal ustno prijavo, da se pri Globočniku vrši pohujšanje, da sta tam dve samski ženski sumljive vrednosti. Izdal sem ustrezne ukaze in poslal obč. uradnika Augusta Hermana z obč. strežajem Antonom Bradaško, da izvršita moje ukrepe, z ukazom, da obe dekleti aretirata, če sta le-ti brez dokumentov. Ob 22.30, in ne ob 23.30, kot pravi Globočnik, sta se odpravila na omenjeno stanovanje, ki je bilo zaklenjeno, zato sta potrkala, v imenu zakona zahtevala vstop in

Glavni trg v Kranju ob koncu 19. stoletja, foto last Gorenjskega muzeja Kranj

ZALOŽIL FLORIAN KRANJ. *Kranj. Krainburga.*

čakala. Vtem so se jasno slišale tihe besede ene od stanovalk: "O Jezus zdaj so pa tukaj." Na ponovno trkanje se je oglasil Globočnik, kdo da je zunaj, nakar mu je Herman odvrnil, da naj odpre, pa bo videl. Globočnik je odvrnil, da ne bo odprl, Herman pa je dejal, da bodo poslali po ključavničarja, ki bo odprl vrata. Na te besede je Globočnik vžgal luč, do tedaj je bila v hiši čista tema, in čista laž Globočnikova je, da je igral na citre, ko se vendar ve, da se v temi precej težko na instrument igra, pa tudi če bi igral, bi se moralo kaj slišati, pa se ni. Kdo ve, na kakšne citre je igral. Napol oblečen, z lučjo v roki, je Globočnik odprl in Herman mu je povedal, da je naznanjen, da ima v stanovanju dve dekleti. Ali ima kakšne dokumente? Globočnik je odvrnil, tresoč se po vsem telesu (am ganzen *Leibe zitternd* - namig na citre), da ja, da ima tu dve dekleti, ena je njegova ljubica, druga pa njena prijateljica. Po teh besedah se je v sosednji sobi zaslišal ropot in Bradaška je stopil k vratom, da bi dekletoma preprečil beg. Herman je vprašal Globočnika glede obeh, ta pa je odvrnil, da ne ve, kdo je v sobi. Nadalje ga je vprašal, če sosednja soba pripada njegovemu stanovanju in če ima še kakšen

izhod. Po pritrdilnem odgovoru ga je Herman prosil za oproščenje, da si ogleda izhod, Globočnik je privolil in še sam svetil. Druga vrata v sobi so bila odprta - očitno sta dekleti pobegnili, kam, Globočnik ni vedel povedati. Nato sta šla iz sobe, Bradaška pa je pobegli iskal na hodniku. Naročeno mu je bilo, naj ukaže obhodnici poiskati in aretirati obe dekleti.

Globočnik je tedaj začel obžalovati svoje ravnanje in je skušal Hermana odvrniti od tega, da bi patrolja iskala pri njem dekleti in bi se to razvedelo, češ da ju bo že on ob prvem svitu spravil iz Kranja. Torej ga gre kaznovati tudi zaradi nagovarjanja uradnika, da naj ne opravi svoje naloge. Medtem je prišel nazaj Bradaška z dovoljenjem za popolno preiskavo in ponovno začel iskati ubežnici.

V prvem nadstropju, v stanovanju pritožnika, ni bilo sledu o njima, nakar so prav tako skrbno pregledali drugo nadstropje. Bradaška, ki je sedaj nosil luč, katero mu je Globočnik sam prostovoljno izročil, je opazil, ko je prišel v drugo nadstropje, da je lesena mreža na podstrešne stopnice zlomljena, kar je dalo slutiti, da sta se ubežnici skrili na podstrešju, kar je tudi res bilo. Bradaška ju je

Kokrško predmestje, foto last Gorenjskega muzeja Kranj

Pozdrav iz Kranja

Kokrško predmestje.

Založila R. & E. Rooss, Kranj.

našel skup čepči v neki niši in ju aretiral v imenu zakona. Ena je bila v sami srajci, druga pa v spodnji kijklji. Če bi bilo vse v redu - zakaj sta se potem skrivali? Ko so prišli nazaj v stanovanje pritožnika, mu je Herman v navzočnosti strežaja in obeh aretiranih dejal: "Vidite, kakšno luč lahko vrže na vas dejstvo, da dve ledig dekleti in samski moški spijo v eni sobi, povrhu vsega pa je v sobi samo ena postelja in ena zofa." Nato so gnali obe v tukajšnji arest.

Župan nadalje zagovarja svoje ukrepe in postopanje uradnika Hermana ter pravi, da kot občinski predstojnik ne bo trpel nobenega bordela, kar je Globočnik očitno želel narediti iz svojega stanovanja.

Pritožbo Globočnika pa je okrajni glavar Derbitsch sprejel in zavrnil razsodbo občinskega urada, češ da ta lahko kaznuje prestop zakonov in predpisov samo, če ti vsebujejo tudi sankcije glede prestopa - to pa v tem primeru ni bil izpolnjen pogoj. Občinski predstojnik je prekoračil svoja pooblastila glede zakona (paragraf 28, odstavek 7). Prav tako ne pride v poštev motiv, da je Janez Globočnik imel pri sebi neprijavljeni ženski, ker prijavljanje tujcev ni v pristojnosti občine.³³

Okrajni glavar je torej županovo obsodbo ovrigel in Globočnik je z dekletoma veselo šival naprej, kot je tudi Maks vriskal v noč, policaji pa so zaman kazali na Killerje. In je tako ostalo vse do današnjih dni, samo imena so se spremenila...

OPOMBE:

1. Uvodne besede so povzete po delih Josipa Žontarja, Zgodovina mesta Kranja, Muzejsko društvo za Slovenijo v Ljubljani, 1939, str. 313 ss. in Josipa Mala, Zgodovina slovenskega naroda, Družba sv. Mohorja v Celju, 1928, str. 884 ss. – 2. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond Občina Kranj (KRA-2), arhivska enota 3908 (25., 28.feb., 5., 12.dec. 1863), 3909 (7., 12.jan., 13.maj 1865). – 3. KRA-2, 699 (1869). – 4. KRA-2, 762 (26.2. 1872). – 5. KRA-2, 3913 (2.1. 1870), 3914 (23.3., 1.8., 15., 25.11. 1871), 3917 (5.5., 10.6. 1875). – 6. KRA-2, 680 (1868) – 7. KRA-2, 3912 (18.4. 1869). – 8. KRA-2, 3914 (23.11. 1871). – 9. KRA-2, 3915 (25.6., 4., 16.7. 1872). – 10. KRA-2, 3916 (25.2. 1874). – 11. KRA-2, 503 (21.7. 1856). – 12. KRA-2, 816 (1875). – 13. KRA-2, 556 (23.7.1860). – 14. KRA-2, 417 (1853). – 15. KRA-2, 457 (1854). – 16. KRA-2, 426 (1853). – 17. KRA-2, 457 (1854). – 18. KRA-2, 3906 (30.9., 6.12. 1861), 3908 (10.12. 1863), 3909 (6., 12.1. 1865). – 19. KRA-2, 715 (1870). – 20. KRA-2, 3908 (6.7. 1863). – 21. KRA-2, 2909 (14., 22.2., 31.5. 1865). – 22. KRA-2, 3910 (27.3., 30.5., 2.9., 17.10., 21.11. 1866). – 23. KRA-2, 3911 (15.1., 7.7., 23.12. 1868). – 24. KRA-2, 3912 (11.3. 1869). – 25. KRA-2, 3913 (20.4., 8.6. 1870). – 26. ZAL, Arhivska zapuščina Petra Grassellija: 159. 41-51. – 27. KRA-2, 3914 (31.1., 4.2. 1871), 3915 (12.9. 1872), 3916 (14.5., 5.8., 13.9. 1874), 3917 (16.3. 1875),... – 28. KRA-2, 3909 (2.8. 1865). – 29. KRA-2, 653 (12.3., 3.4. 1866). – 30. KRA-2, 3910 (18.11. 1866). – 31. KRA-2, 653 (11., 26.12. 1866). – 32. KRA-2, 735 (1871). – 33. KRA-2, 678 (1868).

**ORLOVSKI ODSEK
NA VRHNIKI
(1908 - 1929)
BORIS ROZMAN**

V dobi katoliškega prebujanja slovenskega naroda je iz njegovih vrst vznikla zahteva, naj se slovenska mladina "duševno in telesno okrepi in pripravlja za težke narodne in kulturne boje s pomočjo telovadbe". Prvi je to predlagal na I.shodu katoliških nepolitičnih društev leta 1902 v Ljubljani Radoslav Nemeč iz Sv.Jurija ob Ščavnici. Kmalu nato je že pričela telovaditi v katoliškem društvu na Jesenicah organizirana delavska mladina.

12. novembra 1905 je imenoval odbor Slovenske krščanske socialne zveze (SKSZ) pripravljalni odbor za uradno ustanovitev prvega telovadnega odseka v Ljubljani, katerega so ustanovili 9. novembra 1906.¹ Deset dni kasneje je dr. Krek, kot predsednik SKSZ, otvoril prvo telovadnico v Unionu, kjer je bila že 26. maja 1907 prva javna telovadba ljubljanskega in šentviškega odseka.² Tako je iz SKSZ izšla telovadna organizacija, kasneje imenovana Orel, ki je v kratkem času postala mogočna mladinska telovadna in vzgojna organizacija. Njeni ustanovitelji so poudarjali, da gre za organizacijo slovenske katoliške mladine v okviru SKSZ, katere namen naj bi bil "širiti katoliško prosveto med Slovenci po geslu: Z Bogom za narod."³

Ne smemo mimo dejstva, da so hkrati želeli postati konkurenca sokolskemu gibanju. Le-to je za njih začelo postajati vse bolj nevarno zaradi liberalnih idej, ki jih je širilo. In medtem, ko je imelo sokolstvo izključno poudarek na telesni vzgoji, cilj orlovstva ni bila samo telovadba. Ta naj bi predstavljala le eno izmed panog vzgojnega in izobraževalnega dela, seveda po krščanskih načelih. Kot so napisali: "Orel je organizacija poštene krščanske slovenske mladine, katere član lahko postane tisti, ki se dosledno in vztrajno ravna po njenih načelih, torej dejansko ljubi Boga in ljudstvo ter zato živi pošteno in neomadeževano. Naloga Orla pa je, da vsa slovensko mladino, ki krščansko misli in se po krščanskih načelih hoče tudi v življenju ravnati, združiti v eno samo četo, to mladeniško četo izobraževati umsko, nravno in telesno, s pomočjo te mladine zbujati, utrjevati in ogrevati ljudstvo za vzroke krščanskega mišljenja

in življenja."⁴ V takem duhu so začeli ustanavljati telovadne odseke, ki so sorazmerno hitro začeli polniti slovenski prostor. Pojavili so se na Jesenicah, v Škofji Loki, Radovljici, Trziču, Idriji, Horjulu in v Devici Mariji v Polju (danes Polje).

Ustanovitev odseka na Vrhniki in njegovo delovanje

15. marca 1908 je bil ustanovni občni zbor Orlovskega odseka na Vrhniki.⁵ Za predsednika so člani izbrali Sedeja Janka. Podpredsednik je postal Franc Leskovec, načelnik pa Friderik Jeršinovič. Določili so tudi tajnika (Ivan Jerina), blagajnika (Franc Leskovec) in vaditelje, ki so začeli vaditi s 27 člani in 30 naraščajniki.⁶ Včlanili so se v Zvezo telovadnih odsekov, ki je bila ustanovljena 10. novembra 1907 v Ljubljani.⁷ Telovadili so v telovadnici ljudske šole, kjer

Vabilo na javno telovadbo leta 1925, fototeka ZAL

so imeli rezervirane ure tudi vrhniški sokoli. Na razpolago so imeli drog, bradljo, konja, viseči drog, kroge, ročke in kije. Začetna vnema je bila velika in 29. junija 1908 so že organizirali prvo javno telovadbo, katere so se udeležili člani telovadnih odsekov iz Ljubljane, Št. Vida, Mengša, Horjula, Kamnika, Idrije, Škofje Loke in Device Marije v Polju. Nastop je imel velik uspeh, tako da se je število članstva v odseku povečalo. Ustanovili so se novi odseki v Borovnici, Horjulu, Gornjem in Dolnjem Logatcu in Hotedrščici.⁸ Povod za nastop je bila desetletnica obstoja rokodelskega društva na Vrhniki.

Mnogi telovadci so začeli sodelovati pri *dramski skupini* odseka, ki je 17. januarja 1909 prvič nastopila na odru. Uprizorila je igro Na Betlehenskih poljanah. Igralce je spremljalo 35 pevcev in pevk, kar je predstavo še bolj popestrilo.⁹ *Tamburaška skupina* je bila ravno tako zelo številna. Vabili so jo na številne prireditve širom po Kranjski. Odrpri so *knjižnico*, ki je bila zelo dobro obiskana in se vse bolj posvečali organizaciji *izletov* in *veselic*. Želeli so biti prisotni, kjer se je dalo. Tako so se z nekaj člani udeležili javnih nastopov in telovadbe v Škofji Loki in na Viču. Nikoli niso manjkali na *pogrebih*. 22. septembra 1909 so se udeležili pogreba "od strani Nemcev umorjenih 9 Slovencev v Ljubljani". Bili so na mladinskem shodu v Cerknici in skupno obiskovali svete maše.¹⁰ Ustanovili so *bolniško blagajno*, s katero so pomagali posameznikom v času njihove bolezni, vendar le tistim, ki so v blagajno vlagali.¹¹ V zapisnik so zapisali: "Vsak član dobi po eno krono na dan, če je najmanj štiri dni zaporedoma nezmožen za delo."¹² Kot člani zveze so začeli propagirati *čebelico*, s katero so začeli navajati člane k varčnosti. "Čebelica nima namena, da zbira visoke prihranke, to nalogo imajo hranilnice, pač pa da vceplja že v mladega tisto lastnost, ki je za dobro in pametno gospodarstvo neobhodno potrebna, to je varčnost."¹³

Od svojih članov so zahtevali red in disciplino. Prepovedali so jim "pohajanje v liberalne gostilne in sploh tja, kjer se nahaja Slovenski narod."¹⁴ Bratu Zelencu so izrekli ukor zaradi pijanosti in "ker je plesal v Jurcetovi gostilni in s tem delel proti sklepu odbora". Brata Andreja Lukana pa so

izključili zaradi "opravljivosti".¹⁵

Nastanek okrožij

Delo zveze je bilo čedalje težje. Odsekov je bilo vedno več in zveza je začela izgubljati pregled nad njihovim delom. Tako se je porodila ideja o novi organizacijski obliki, ki bi bila nekak posrednik med zvezo in odseki - *okrožje*. Brat Josip Brenčič je organiziral predavanje, na katerem je temeljito razložil pomen okrožja in kaj bi to pomenilo za vrhniški odsek. Že julija 1909 je bilo ustanovljeno Vrhniško okrožje, ki je povezovalo odseke na Vrhniki, v Gornjem in Dolnjem Logatcu, Borovnici, Horjulu in Hotedrščici.¹⁶ Okrožje se je kmalu preimenovalo v Vrhniško - Logaško, vendar ni dolgo obstajalo. Odseki v Gornjem in Dolnjem Logatcu in Hotedrščici so se odcepili in ustanovili lastno Logaško okrožje. Vendar tudi ne za dolgo.¹⁷ Zaradi svoje neaktivnosti so se zopet priključili Vrhniki.

Kriza in njeno reševanje

Začetni vnemi je sledilo mrtvilo. Navdušenja za delo v odseku je bilo iz dneva v dan manj. Veliko članov je izstopilo oziroma prenehalo z delom. Vzroke so iskali v premajhni resnosti, poslabšanju discipline in nerednem obiskovanju telovadnih ur, za kar so bili krivi premalo podkovani vaditelji.¹⁸ Fantje so radi hodili k telovadbi. Toda ko je bilo treba delati na polju, jih na telovadne ure ni bilo. Ko so se pripravljali na dramsko uprizoritev, je telovadba zopet trpela. Tudi za različna predavanja, ki so jih organizirali v okviru fantovskih večerov, ni bilo časa. Največja udeležba je bila, če so jih organizirali takoj po maši. Na sestankih vaditeljskega zbora so stalno poudarjali, da se člani "ne držijo telovadnih ur, da ni vzornega reda, da ni sistematične telovadbe. Vsaka vrsta naj ima sebi primerne vaje. Samo gladalcev ne trpeti."¹⁹ Menjavali so vaditelje, načelnike, od katerih so zahtevali, naj se na "vsako telovadno uro temeljito pripravijo, naj pazijo na zunanji red in naj bodo prijazni, ljubeznivi, pošteditelji..."²⁰ Edino na ta način bodo preprečili odhajanje fantov iz odseka.

Boljše telovadce so začeli pošiljati na vaditeljske tečaje, kjer so si nabirali izkušnje in znanje, pa tudi sami so jih začeli organizirati. V veliko pomoč jim je bila orlovska literatura, ki jim je razjasnila marsikateri problem. Osnovo za vse jim je predstavljala *Zlata knjiga* slovenskih orlov, ki jo je leta 1910 izdal Franc Terseglav. Namenjena je bila vsem orlom in celotni krščanski mladini. Lotili so se nabave lastnega telovadnega orodja in začeli iskati lasten prostor (telovadnico), kjer bi telovadili. Mnogi so bili prepričani, da je ravno v tem vzrok za slabo delovanje odseka.

Organizirali so vse več izletov, na katere so vabili tudi nečlane. 2. junija 1912 so odšli na peš-izlet na Brezovico. Istega leta so obiskali Brezje, Bled, Vintgar. Mnogi člani odseka, ki niso bili redni obiskovalci telovadnih ur ali fantovskih večerov, na takih izletih niso nikoli manjkali. Sprejem v članstvo so skušali narediti čim bolj slavnostno: "kakor so npr. imeli vitezi v starih časih o priliki proglašanja vitezom, da se je dotičnega z mečem udarilo".²¹ Najprej so javno, v prisotnosti vseh bratov, prebrali seznam vseh bodočih novih članov in jim ob tej priliki pripeli "orlovske znake in peresa". Sledila je zaobljuba, da se bodo držali orlovskih načel in pravil. Velikokrat so se fotografirali in nato fotografije prodajali. Vsak je želel imeti spomin na dan, ko je postal član Orla. V krojih so se udeleževali svete maše, svetega obhajila, kar je mnogim dajalo občutek velike pomembnosti.

Z vsemi temi prizadevanji jim je uspelo povrniti ugled odseka, ne glede na to, da so se podobni problemi pojavljali konstantno skozi celotno obdobje delovanja odseka. Članov je bilo vedno več, obiski pri telovadnih urah in na fantovskih večerih so zopet postali bolj številni. Ekipo za 4. katoliški shod, ki se je vršil od 23. do 27. avgusta 1913 v Ljubljani, so sestavili brez težav. Število naraščaja se je tako povečalo, da so ustanovili posebno šolsko skupino, ki je imela že takoj na začetku 40 članov.

Vrhniški dopisnik je za Mladost zapisal: "Kakor potok, včasih silen in deroč, drugič pa zopet suh in brez moči - tak je naš odsek. Enkrat poln navdušenja in moči, drugič pa zopet brezbriznost in malomarnost."²²

Fante je bilo potrebno tudi "politično izobraziti". Brat Leopold Turšič, kaplan in

predsednik, je pri tem šel malo predaleč. Kljub temu, da so neprestano poudarjali nepolitičnost društva, je na seji društva izjavil: "Ker je naše društvo politično, bi bilo dobro, da bi se fantje tudi politično nekoliko izobrazili. Poleg govorniških vaj in deklamacij bomo obravnavali na fantovskih večerih tudi politične stvari."²³

Odnosi do drugih društev

Delali so veliko propagando za Slovensko stražo. Mnogi odseki po Slovenskem so ustanovljali nekakšne njene podružnice. Te na Vrhniki niso ustanovili, so pa v okviru odseka ustanovili veteranski klub, ki pa ni nikoli zaživel tako, kot so si želeli.²⁴ Odsek je sodeloval z društvom rokodelskih pomočnikov z Vrhnike, zlasti pri dramskih predstavah. Stikov niso želeli prekiniti, ne glede na številne spore, ki so se pojavili, saj so "rokodelski pomočniki strogo katoliški".²⁵ Veliko manj katoliški, a mnogo bolj liberalni, so bili za njih vrhniški sokoli, s katerimi so imeli toliko stikov, kolikor je bilo nujno potrebno. Skupaj so namreč uporabljali telovadnico in zato so si stroške delili. Pri vsakem računu so se sicer razburjali na njihov račun, a na koncu so vedno poravnali svoj delež. Iz vsakega manjšega problema so znali narediti veliko stvar. Ko je sokolski naraščaj polomil lestev v telovadnici, so se komaj pomirili in na koncu sklenili, da finančno ne sodelujejo. "Polomljeno lestev naj dajo popraviti na lastne stroške."²⁶ Ko so se udeležili orlovske manifestacije v Petrovčah na Štajerskem, "so navili ušesa nekemu liberalčku, ki se je drznil žaliti njihovega predsednika. Po intervenciji dr. Vladimírja Pegana je liberalček skesano prosil odpuščanja z obljubo, da nikdar več ne bo žalil nobenega orla, in je daroval odseku 2K - kot spomin na Petrovče".²⁷ Ves čas svojega delovanja pa jim nikoli ni prišlo na misel, da bi kdaj z njimi tekmovali.

Ustanovitev podzvez

V poslovnem letu 1909/10 se je v slovenskem orlovskem prostoru pojavila ideja o ustanovitvi nove organizacijske oblike za lažjo povezavo med okrožji - podzveze. 15.

septembra 1911 je bila ustanovljena prva Štajerska podzveza orlov. Kmalu zatem so bile ustanovljene še Kranjska, Koroška in Podzveza za Primorsko, ki se je nato preimenovala v Goriško podzvezo. Vrhniški odsek je bil priključen Kranjski podzvezi. Ni pa prekinil stikov z Zvezo. Ta se je od leta 1909 imenovala *Zveza orlov*.²⁸

Prva svetovna vojna

Prva svetovna vojna leta 1914 je prekinila delovanje odsekov. Tudi vrhniškega. Večina fantov je bila mobiliziranih. Telovadnico in oder so zamenjali za puške in odšli na fronto. 20 članov se je aktivno vključilo v avstrijsko vojsko, mnogi (50) so postali "delavci domovine". Preostanek članstva ni imel časa telovaditi. Izprazniti je moral telovadnico, katero so začeli uporabljati za vojaške namene. Ko so mobilizirali še zadnjih 18 članov odseka, odsek dejansko ni več obstajal, edino 12 mladih trobentačev je želelo nadaljevati z vajami "in se pripravljati na čas, ko se bodo vrnili vrhniški bojovníki, junaki orli, kot zmagovalci z bojnega polja".²⁹

Predsedniki orlovskega odseka na Vrhniki v času od 1908-1929

15. marec 1908	- Janko SEDEJ
25. junij 1909	- Janko SEDEJ
24. november 1910	- Leopold TURŠIČ
14. januar 1912	- Leopold TURŠIČ
9. marec 1913	- Leopold TURŠIČ
21. december 1913	- Franc ZABRET
24. november 1918	- Franjo FURLAN
12. oktober 1919	- Anton TORKAR
5. september 1920	- Anton TORKAR
24. april 1921	- Franjo FURLAN
	- Marjan MAROLT
25. september 1921	- Marjan MAROLT
8. september 1922	- Valentin BERTONCELJ
23. september 1923	- Jože ŠUŠTARŠIČ
3. oktober 1926	- Josip ŠUŠTARŠIČ
3. maj 1927	- Janez MELE
18. september 1927	- Janez MELE
13. december 1927	- Jože ŠUŠTARŠIČ
2. september 1928	- Valentin BERTONCELJ
12. marec 1929	- Pavle ŽNIDARŠIČ
28. september 1929	- Peter HABIČ

Po vojni

Ne glede na to, da odsek štiri leta ni deloval in je prišlo do popolnoma nove situacije (razpad Avstro-Ogrske, nastanek Jugoslavije), orlovske ideje med nekdanjimi člani niso bile pozabljene. Takoj, ko se je končala vojna, so tisti, ki so preživeli, sklicali ustanovni občni zbor na Vrhniki. Ta se je vršil 24. novembra 1918 leta. Udeležba je bila tako majhna (udeležilo se ga je le šest članov), da so mislili odsek razpustiti. Na koncu so le sklenili, da tega ne bodo naredili, pač pa bodo z vztrajnim delom skušali počasi doseči nivo, ki so ga imeli pred vojno. Začeli so s telovadbo in se osredotočili na delo z najmlajšimi - *naraščajem*, ki naj bi ga rešili pred sokoli, ki so po vojni ravno tako začeli intenzivno delati. Sestavili so dopis in ga poslali večini vrhniških družin: "Premalo skrbimo za naraščaj. Sokol dela ta bolj organizirano. Ne smemo pustiti, da jih nosi Sokol s svojim strupom. Pustite mlade moči k orlom, naj pridejo v telovadnico. Krščanski možje, pošljite svoje sinove in hčerke k Orlu, da nastopimo skupno v močni falangi proti nasprotnikom."³⁰ Otroke in njihove starše so hitro navdušili, saj so v kratkem času nabrali 50 izvenšolskih in 80 šolskih naraščajnikov. Naučili so jih prostih vaj, jim organizirali izlete v naravo, taborjenje in s tem dosegli, da so se v odsek počasi začeli vračati nekdanji starejši člani. Zanje so imeli posebne "duševne vodje naraščaja" (to so bili po navadi duhovniki), ki so skrbeli, da ne bi zašli na "kriva pota". Zaradi velikega števila so jih začeli deliti na nižji in višji naraščaj. Kasneje so nižji naraščaj preimenovali v orličje in višjega v mladce.

Odnos do žensk

Spremenili so tudi odnos do ženskega spola - orlic. Te niso imele svojih odsekov, ampak krožke. Medtem ko so jih do vojne še odklanjali (splošno mnenje, ki je takrat veljalo, je bilo, da ženske niso za telovadbo), nezaželjene so bile celo na njihovih sestankih in so z njimi sodelovali le pri kakšnih dramskih prireditvah, so bile sedaj glavni pobudniki pri njihovem ustanovnem občnem zboru spomladi leta 1919.³¹ Ko so ponovno

ustanovili dramatični odsek, so sprejeli sklep, "da se ga osnuje pod okriljem Orla na Vrhniki skupno z orliškim krožkom".³² Da pa jih še vedno niso imeli za enakovredne, pričajo številni spori glede razdelitve dobička ob raznih dramskih predstavah. Prepričani so bili, da je moško članstvo upravičeno do večjega deleža.

Prvi tekmovalni uspehi

V telovadnici so člani zaradi resnosti zelo hitro napredovali. Obdelali so vse predpisane redovne in proste vaje in sklenili, da bodo imeli v avgustu 1919 odsekovno javno telovadbo. Prireditelj so napovedali v javnih glasilih, vendar so jo morali iz "objektivnih razlogov" odpovedati.³³ Zato so sklenili, da se bodo v čim večjem številu udeležili septembrske javne telovadbe v Horjulu, ki naj bi jo zaključili "z veliko ljudsko veselico". Ker so se bali, da udeležba ne bi bila številna, so sprejeli predlog, da bo vsak, ki ne bo pokazal dovolj resnosti pri sestavi programa, kaznovan z denarno kaznijo.³⁴ V priprave so vključili tudi orlice, s katerimi naj bi orli in naraščaj s skupno vajo zaključili program. Telovadba je uspela, a mnogi so bili veliko bolj navdušeni nad srečolovom in šaljivo pošto. Veliko truda so vložili v priprave na mariborski tabor, kar se jim je obrestovalo. Nižja vrsta je v tekmovalnem delu premagala celotno konkurenco in zasedla prvo mesto, višja je bila tretja. To jih je vzpodbudilo za nadaljnje delo.³⁵

Strah pred komunisti

Fante je bilo potrebno neprestano "pravilno usmerjati, da ne bi zašli na stranska pota, še zlasti sedaj, ko je katolištvo v nevarnosti". Pošiljali so jih začeli na duhovne vaje in jih seznanjali z "resnico". Od njih so zahtevali, da se udeležujejo raznih političnih shodov in kot ponavadi grozili s sankcijami (izključitev, zagovor na razsodišču). Tako so poslali večino svojega članstva na protestni shod v Ljubljano, ki je bil v hotelu Union, marca 1921. "Na njem naj se zberejo krščanski možje in fantje in krščanski starši sploh, da dvignejo glas proti zaslužjevanju katoliške cerkve, proti sokolizaciji in proti nasilju, ki ga

izražajo nasprotniki (komunisti) nad našim verskim prepričanjem."³⁶ Komunistov jih je bilo najbolj strah. Ko so dobili v roke dopis Orlovske podzveze, "da je izšel tajni poslovnik komunistov, v katerem se po neki točki pozivlja komunistična mladina, naj pristopa v orlovsko organizacijo, da zanese vanjo razkroj",³⁷ so takoj začeli preverjati svoje članstvo, ne glede na to, da so se med seboj vsi poznali in so dobro vedeli za vsakega Vrhničana, ne samo za orla, kakšne so njegove ideje, misli in želje in v kateri tabor spada. Postali so zelo previdni pri sprejemanju novih članov.

Fantovski večeri

Na fantovskih večerih so bile teme, ki so jih obdelovali, temu primerne: o komunizmu, boljševizmu in agrarne reforme, avtonomistično gibanje na Slovenskem, krščanski socializem - kapitalizem - socializacija... Pogovarjali so se tudi o zgodovini slovenskega slovstva, zemljepisnih temah, umetnosti in seveda pomenu orlovske organizacije.³⁸ Na teh fantovskih večerih so stalno poudarjali, "da je cilj orlovske kakor tudi vseh ostalih krščanskih organizacij, da vzgoji značajne možje, toda le v enotnosti, ne v cepljenju".³⁹ 31. decembra 1922 so na fantovski večer povabili dr. Gregorija Rožmana, ki se je v svojem predavanju temeljito razgovoril "o pomenu orlovske organizacije kot mladinske, fantovske in moške, o vezi med pravim Orlom in našo katoliško vero". Predavanja se je udeležilo 41 članov, kar je po številu prisotnih predstavljalo svojevrsten rekord.⁴⁰ Poleg predavanj, ki so jih člani odseka sami organizirali, so na takšnih večerih peli, recitirali in se nato o tem pogovarjali. Vodstvo Orla je želelo, da bi bili njihovi člani sposobni brez problemov nastopati v javnosti in da bi bili izobraženi. Na rednem občnem zboru je predsednik dejal, da so "fantovski večeri središče in ognjišče naše izobrazbe. So neusahljiv vir, kjer črpamo svojo navdušenost in ogenj za vztrajno delo".⁴¹

Veliko so razpravljali o alkoholizmu, v katerem so videli ravno tako veliko nevarnost kot v komunizmu. Od svojih članov so zahtevali, naj se izogibajo alkohola in jim grozili z izključitvijo v primeru, da bi se napili. 29. jan-

uarja 1923 so ustanovili Krožek abstinentov, v katerega sicer niso silili, so pa želeli, da bi se vanj vključili vsi vrhniški orli.

Petnajstletnica odseka

Februarja 1923 so ustanovili odbor za proslave. Njegovi člani so se maja 1923 sestali, da bi se dogovorili za prireditev ob petnajstletnici odseka, ki naj bi bila 15. junija 1923. Zelo so se potrudili. Agitacijski odbor je naredil veliko več, kot je bilo potrebno, veselilni pa je temeljito poskrbel za zabavo.

Postavili so mlaje, razobesili zastave. Strogo so se držali programa, ki je bil naslednji:

- 8.00 zbiranje članov pred rokodelskim domom
- 8.30 sprejem gostov na kolodvoru in sprevod k Sveti Trojici
- 9.00 sveta maša, pri kateri so se pele iste pesmi, kot na katoliškem shodu v Ljubljani
- 10.00 tabor
- 11.00 sprevod po trgu
- 12.00 razhod pred domom, za telovadce skušnja v Dolu
- 1.00 za telovadce kosilo
- 2.30 litanije pri Sv.Pavlu
- 3.30 nastop
- sledi veselica s srečolovom⁴²

Za mnoge je bil ta dan nepozaben. Vrhniški Orel je pridobil na ugledu in na številu članstva.

Srenje in ekspoziture

Pri Orlovski zvezi so z letom 1922 začeli ustanavljati nove organizacijske enote - *srenje*, ki so jih vrinili med okrožja in odseke. Nekaj okrožij so preuredili v srenje in osnovali nova večja okrožja. Kot so zapisali, naj bi bila srenja "predvsem inšpekcijski organ med odseki, katere naloga bo: izterjevanje zapadlih poročil in prispevkov od odsekov, kontrola odsekov, evidenca odsekov, ustanavljanje novih odsekov, podpiranje odsekov v organizatoričnem, prosvetnem in tehničnem oziru in poročanje na okrožja in Orlovsko podzvezo".⁴³ Vrhnika je dobila svojo Vrhniško srenjo 30. januarja 1924, ki so jo sestavljali odseki na Brezovici, Verdu, Bevkah in Vrhniki. Tako je bil npr. vrhniški odsek

vključen pod Vrhniško srenjo. Ta je pripadala Vrhniškemu okrožju, ki je bilo podrejeno Orlovski podzvezi in Zvezi orlov. Veliko članov vrhniškega odseka je opravljalo svoje funkcije pri odseku, pa tudi pri srenji in okrožju.

Zveza je hotela imeti tudi temeljit pregled nad okrožji. Ustanovila je pet *ekspozitur* (prvo leta 1923) v Kranju, Ljubljani, Novem mestu, Celju in Mariboru in s tem končala svojo reorganizacijo. Istočasno se je dokončno osamosvojila izpod okrilja SKSZ.⁴⁴

Igre, ki so jih uprizorili člani odseka v času od 1909-1929

1909	- Na betlehemskih poljanah - Čarostrelec
1910	- Tri sestre
1919	- Domen - Tihotapec - Naša kri
1920	- Miklova Zala - Oderuštvo in dobrota
1921	- Sovražnik žensk
1922	- Veleturist - Pogumni Tonček
1923	- Cvrček
1924	- Cvrček
1925	- Babilon - Razbojniki
1926	- Navadni poslanec - Scapinove zvijače - Kajn
1927	- Zakleti grad - Živa pokopana - Graničarji
1928	- Vaški lopov - Protekcija - Naša kri
1929	- Beraški trgovec - Deseti brat

Delo se nadaljuje

V odseku so se trudili, da bi s svojim delovanjem napravili čim večji vtis na okolico. Kjer koli se je kaj dogajalo, so bili poleg, če že niso pomagali pri organizaciji (Miklavževi večeri, pustne prireditve, poslovilni večeri, kresovanja, urejanje grobov, ...). Pozabili niso niti na Vidov dan, obletnic Majniške

Orlovska družina Vrhnika, 13. maja 1926, fototeka ZAL

deklaracije, ustanovitve Jugoslavije, preboja Solunske fronte, Rappalske pogodbe, materinskega dneva. Udeleževali so se okrožnih, srenjskih in odsekovnih prireditev oziroma tekmovanj, akademij in se vračali domov z diplomami in priznanji. 9. marca 1924 je odsek priredil veliko telovadno akademijo s programom, na kateri so nastopali le člani. To je bila hkrati priprava na okrožno tekmo 11. maja 1924, kjer je odsek dobil veliko diplomu. Nastopili so tudi člani nižjega oddelka, ki so postali najboljši v vrhniškem okrožju.⁴⁵ Zelo ponosni so bili na sodelovanje svojih članov leta 1926, 1927 in 1928 na stadionu v Ljubljani. Leto 1927 je bilo zelo pomembno "saj bo štiri dni pred njihovem nastopom sokolski nastop, ki ga je treba prekosit".⁴⁶

"Nepozabnega 1. julija 1928 smo poleteli s 17 člani v krojih in 6 v civilu na Stadion. Sprevod so otvorili trije naši člani fanfaristi na konjih, 16 pa jih je nastopilo pri sprevodu."⁴⁷

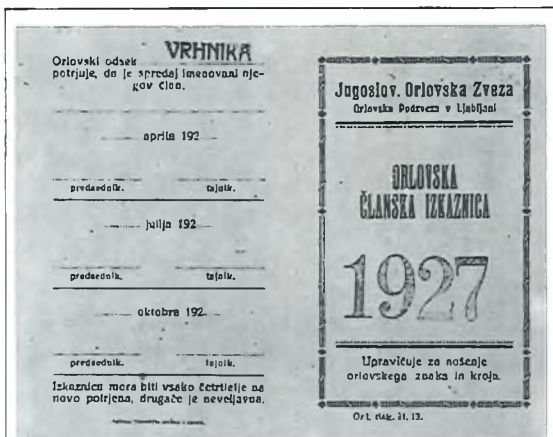
Vse več je bilo zanimanja za *atletiko* (lahko in težko), ki so jo začeli intenzivno gojiti. Navduševali so se zlasti nad štafetnimi teki. Veliko so trenirali v "farovški dolini", ki jo jim je dala na razpolago vrhniška cerkev. Končno je bil odsek v "cerkvenih rokah", njeni ljudje pa so bili po navadi predsedniki

odseka. (Kaplan Valentin Bertoncelj je bil npr. v letih od 1921 do 1929 predsednik, podpredsednik odseka, vodja in duhovni vodja naraščaja in vseskozi član odbora).⁴⁸ Oktobra 1923 so se prvič pogovarjali o *boksu* in sklenili, da ga bodo začeli trenirati.⁴⁹

Pomagali so pri ustanavljanju novih odsekov in pododsekov: le-ti niso bili samostojni in so bili vezani na odsek, ki ga je ustanovil. Večina se jih je zelo hitro osamosvojila in postala samostojna (Blatna Brezovica, Žažar, Verd). Noben pomembnejši cerkveni praznik ni minil brez njihove prisotnosti. Velik pomen so pripisovali zlasti svojim štirim orlovskim praznikom: sv. Alojzij (21. junij), rojstvo Device Marije (8. september), Marijino Brezmadežno spočetje (8. december) in sv. Jožef (19. marec).⁵⁰ Praznovali so jih vedno kar se da svečano. Skupno so se udeleževali svetih maš, procesij in svetih obhajil.

Problemi ostajajo

V odseku niso nikoli mogli prepričati svojih članov, da bi redno plačevali članarino, hodili na sestanke, fantovske večere ali na telovadne ure. Neresni so postali celo v dramskem

Orlovska članska izkaznica za leto 1927, fototeka ZAL

krožku, ki je bil najbolj aktiven. Urnika so se držali le pred pomembnejšimi prireditvami. Od 1926. pa tudi nastopi in tekmovanja niso več motivirali članov, da bi hodili na vaje. Odsek se je znašel v velikih težavah in je bil velikokrat prisiljen prestaviti in celo odpovedati prireditve, na katerih bi morali sodelovati. Niti 4. vseslovanski orlovski shod v Pragi, od 28. junija do 7. julija 1929, ni bil dovolj, da bi se stanje popravilo. 5. junija 1929 so sklenili, da bodo šli v Prago v vsakem primeru.⁵¹ Razsodišče je velikokrat obravnavalo posamezne člane, jih opozarjalo na napake in mnoge celo izključilo, vendar brez večjega uspeha. Mnogi člani so kljub temu še vedno "obrekovali in osirali",⁵² drugi so bili prizadeti. Brat Janko je odboru napisal pismo, v katerem se vidi vsa njegova užaljenost in prizadetost, ker so ga črtali iz članstva.⁵³

Ni pa jim bilo vseeno, če jih je zapustil kakšen član, ki je nato prestopil k sokolom. Ko je to storil brat Leopold Kunčič, o tem

Vrhniško Orlovsko okrožje

15. avgusta v BOROVNICI 15. avgusta

ORLOVSKI DAN

horjulske srenje vrhniške srenje

SPORED: Dopoldne: Ob pol 9. uri sprejem na „Križpotu“, — spraved po vasl. Ob pol 10. uri sv. maša v farni cerkvi. Popoldne: Ob pol 4. uri

Javna telovadba na „OGLU“

1. Člani prosta vaja.
2. Članice prosta vaja.
3. Orlovski telovadba.
4. Mladci vaje o preporek.
5. Orlič in solenke prosta vaja.
6. Lohka atletika.
7. Naračalsko igra.
8. Krog.
9. Govor.

Prosta zabava VSTOPNINA:
Sedaži à 6 Din. Stojalca à 4 Din.
Sedečolov in boljša oddaja

Sodeluje godba Katoliškega prosvetnega društva iz DOL. LOGATCA.

Bog živi! K mnogostovlni udeležbi vabi Okrožni odbor.

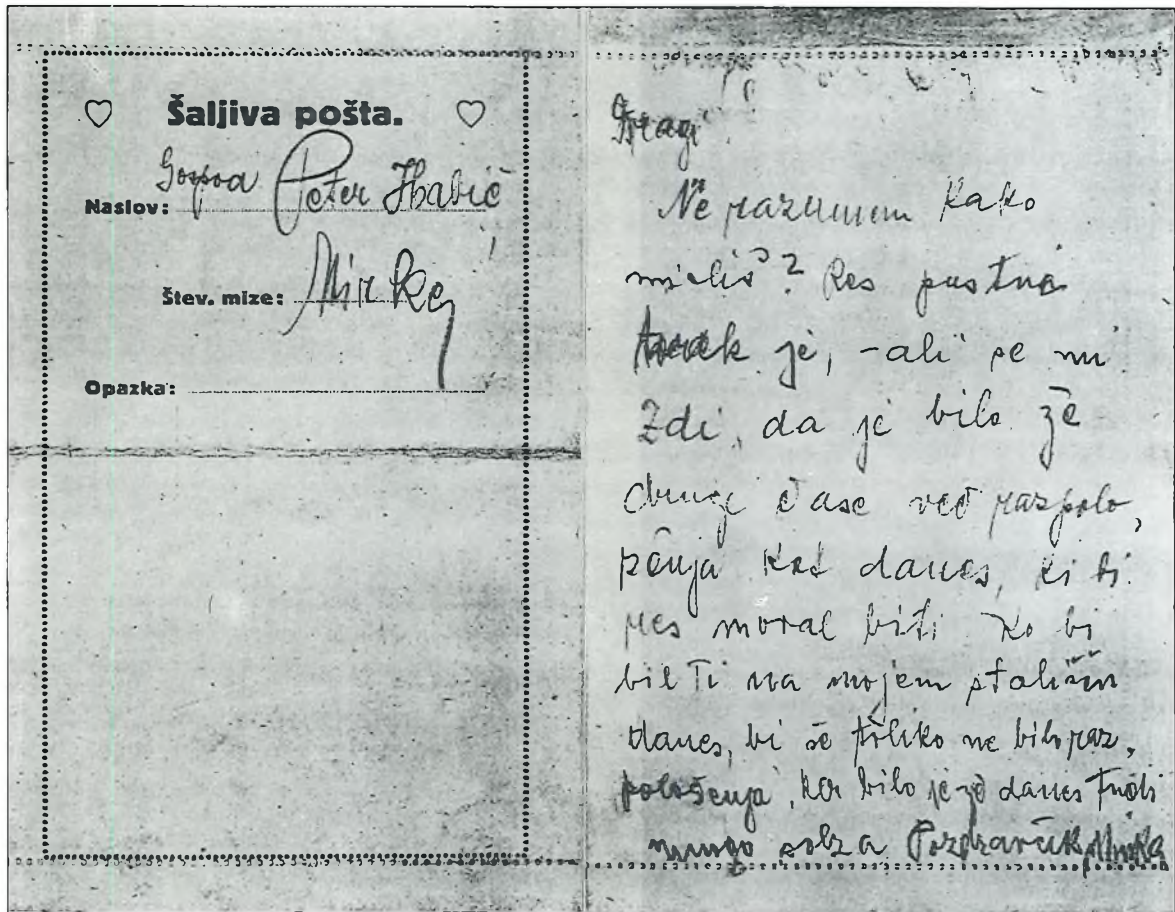
Prireditve se vrši ob vsakem vremenu!

Vabilo vrhniškega orlovskega okrožja na Orlovski dan v Borovnici, fototeka ZAL

sploh niso želeli govoriti. Sprejeli so samo sklep: "Ker je brat Kunčič prestopil k sokolom, je že s tem izključen."⁵⁴ In zadeva je bila zanje končana. Afere ob neprimernem obnašanju članov so si sledile druga za drugo. "Fantje, ki so udeleženi pri teh aferah, niso in ne spadajo v vrhniške orlovske vrste, radi tega odstranimo plevel, da ostane v naših vrstah le krščanski idealizem."⁵⁵

Razpust odseka in celotne organizacije

Vsi ti problemi so jih tako okupirali, da se niso niti dobro zavedali, kaj se dogaja okoli njih. Leta 1929 je bil sprejet Zakon o ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije (SKJ), s katerim je bilo določeno: "Dosedanja društva za telesno in moralno vzgojo, Jugoslovanski Sokol, Hrvatski Sokol, Orel in Srbski Sokol, v kolikor bi se v treh tednih od dne, ko stopi ta zakon v veljavo, ne ujediniли

Šaljiva pošta, fototeka ZAL

ali ne stopili v Sokola Kraljevine Jugoslavije, se ukinejo.” Jugoslovanska orlovska zveza (JOZ) ni pristala na vključitev v režimsko sokolsko organizacijo in je prenehala z delo-

Število članstva po posameznih letih

	redni	podporni	naraščaj	starešine	vojska	gosti	častni
15.3.1908	27		30				
1911	40A						
1911	70A						
14.1.1912	73	42	14				
9.3.1913	82	42					
21.12.1913	50	43					
25.9.1921	54	42	30				
26.6.1922	54	74			6		
1922	74	42			4		
12.12.1923	27			5			
15.12.1924	24	76		5			1
15.3.1925	25	44	46	5		5	1
21.12.1925	22	43	34	5		3	1
21.3.1926	23	92		5		5	1
3.10.1926	25	38		5		3	1
12.12.1926	24	38		4		5	1
15.3.1927	24	32	20	4		5	1
3.5.1927	21	35		3		2	1
18.9.1927	25		25	3		2	1
13.12.1927			27			2	
19.6.1928	24		50	6	2	1	1
18.12.1928	20						
12.3.1929	18			4	1		1
30.7.1929	17			5	3	3	1

A = aktivni

starešine = oženjeni člani, člani nad 30 let in duhovniki

vojska = fantje, ki so odšli v vojsko

gosti = tisti, ki čakajo na sprejem v članstvo

vanjem.⁵⁶ Svojem odsekom je decembra 1929 poslala dopis z naslednjo vsebino: “Bratje in sestre! Zbor delegatov J.O.Z. je dne 22. tega meseca sklenil, da Orlovstvo ne more vstopiti v S.K.J. Po zakonu se naša organizacija ukine. To pa nas ne bo nikdar oviralo, da ne bi vsak po svojih razmerah, še nadalje z ljubeznijo in požrtvovalnostjo delali za procvit in napredek našega naroda in naše velike skupne domovine Jugoslavije.”⁵⁷ Tudi vrhniški odsek ga je prejel, vzel na znanje in prenehal z delovanjem.

Od leta 1929 do 1933 so obstajali odseki v prosvetnih društvih, ki so se bavili zlasti s športom. Osnovani so se tudi razni krajevni športni klubi. Ko je v letu 1935 zopet nastopila doba večje svobode organiziranja, so se obnovili fantovski odseki v prosvetnih društvih. Leta 1937 so se ti odseki osamosvojili in združili v Zvezo fantovskih odsekov, ki je imela namen skrbeti za “moralno, umsko in telesno vzgojo” svojih članov in “buditi v njih narodno, državno in socialno čutenje in

razumevanje". Njene osnovne enote, fantovski odseki, so predstavljali samostojna društva.⁵⁸ V aprilu 1941 so predstavniki nekdanjih orlovskih vrst in Zveze fantovskih odsekov, iz vodstva mladinske veje Slovenske ljudske stranke, iz vodstva Kmetске mladinske organizacije in iz Slovenske delavske zveze ustanovili Slovensko legijo. Z njeno pomočjo so se v letu 1942 razvile vaške straže. Po dogodkih na Turjaku in v Grčaricah je nastala nova vojska - Slovensko domobranstvo.⁵⁹

OPOMBE:

1. Pri pregledovanju virov in literature sem velikokrat naletel na različne podatke oziroma letnice za isti dogodek. Tako npr. nekateri podatki iz orlovskega glasila Mladost navajajo datum ustanovitve odseka v Ljubljani 9. november 1906, drugi pa 18. november 1906. – 2. Verjetno gra za odtis plakata, na katerem je poleg fotografij navedeno nekaj osnovnih podatkov iz zgodovine orlovstva (I.del). – 3. Jernej Hafner, Vzmik, vzlet in polet Orla, Mladost 1920, št.7-8, str.117-128. – 4. Orlovski koledarček za leto 1923, str.27-39 – 5. Po seznamu, ki je bil objavljen v Mladosti leta 1908, št.17, str.146-150, je bil odsek ustanovljen enajsti po vrsti, a za datum ustanovitve navajajo 8. marec 1908. – 6. Številke o številu članstva se po različnih virih nikoli ne ujemajo, kljub temu, da so nastali v približno istem času. Medtem ko zapisnik govori o 27 članih in 30 naraščajnikih, Mladost iz leta 1908, št.17, str.147, piše o 28 članih, 15 podpornih članih in 40 naraščajnikih. – 7. Mladost, 1908, št.17, str.144. – 8. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Orlovski odsek na Vrhniki, tehnična enota (t.e.) 1, arhivska enota (a.e.) 2, odborova seja 26. julija 1907. – 9. Mladost, 1908, št.5, str.40, Vrhnika, nekaj naše zgodovine. – 10. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, občni zbor 15. marca 1908. – 11. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, občno zborovanje 25. junija 1909. – 12. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 5. julija 1909. – 13. Kako leta orlovska čebelica?, Mladost, 1925, št.2, str.32 – 14. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 8. novembra 1909. – 15. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 31. decembra 1909. – 16. Stanje okrožij in odsekov se je stalno spreminjalo. Odseki so nastajali, nekaj časa delovali, pa zopet zaradi neaktivnosti prenehali z delovanjem. Ustanavljali so svoja okrožja, ki so velikokrat "delovala" na podoben način. Velikokrat so se odcepila od prvotnega okrožja in se mu po nekaj mesecih zopet priključila. – 17. Mladost, 1911, št.5, str.38. – 18.

ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, redni občni zbor 21. decembra 1913. – 19. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 5. oktobra 1911. – 20. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 5. oktobra 1911. – 21. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 1. vinotoka (oktobra) 1912. – 22. Mladost, 1913, št.12, str. 166. – 23. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 16. oktobra 1913. – 24. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja avgusta 1912. – 25. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 5. oktobra 1911. – 26. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 13. aprila 1911. – 27. Mladost, 1911, št.11, str.155. – 28. Mladost, 1911, št.1, str.6 (gra za predloge, ki so jih z majhnimi spremembami nato sprejeli). – 29. Mladost, 1915, št.4, str.56. – 30. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, dopis sestavljen na občnem zboru 5. septembra 1920. – 31. Mladost, 1919, št.5-6, str.86-87 – 32. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 27. avgusta 1920. – 33. Mladost, 1919, št.7-9, str.103. – 34. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, vaditeljska seja 13. septembra 1919. – 35. Mladost, 1921, št.8, neoštevilčena zadnja stran. – 36. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.2, a.e.16, dopis Orlovske podzveze iz Ljubljane z datumom 13. marec 1921. – 37. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.2, a.e.16, dopis iz leta 1922. Kokrško predmestje, foto last Gorenjskega muzeja Kranj Kokrško predmestje, foto last Gorenjskega muzeja Kranj – 38. Mladost, 1921, št.8, neoštevilčena zadnja stran. – 39. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 26. januarja 1922. – 40. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, četrtletni občni zbor 31. decembra 1922. – 41. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, redni občni zbor 18. decembra 1928. – 42. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, pripravljalni odbor za proslavo 15.letnice obstoja na Vrhniki, maj 1923. – 43. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.13, Naloge srenj. – 44. France Pernišek, Zgodovina Slovenskega Orla, Buenos Aires, 1989, str.159-151. – 45. Mladost, 1925, št.10, str.183. – 46. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.3, a.e.16, dopis Orlovskega okrožja na Vrhniki z dne 1. maja 1927. – 47. Mladost, 1928, št.12, str.246; zapisnik odborove seje z dne 24. julija 1928 pa govori, da se je stadionske prireditve udeležilo 17 članov v kroju s praporom. Pri prostih vajah je nastopilo 8 članov ter 1 na orodju. – 48. Podatki so zbrani na podlagi zapisnikov sej, občnih zborov, ki prikazujejo seznam članstva in njihove funkcije pri odseku v času od 1921 do 1929. – 49. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 28. oktobra 1923. – 50. France Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla, Buenos

Aires, 1989, str.99. – 51. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 5. junija 1929, ali so se shoda udeležili, se iz dokumentov ne vidi. – 52. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 17. maja 1927. – 53. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.2, a.e.16, pismo brata Janka bratskemu odboru 8. novembra 1926. – 54. ZAL, Orlovski odbor na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, odborova seja 30. maja 1928. – 55. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.1, a.e.2, redni občni zbor 19. junija 1928. – 56. Drago Ulaga, Minilo je 60 let od razpusta društva Akademski Orel, Mohorjev koledar,

Celje, 1989, str.114-118. 57. ZAL, Orlovski odsek na Vrhniki, t.e.3, a.e.17, dopis JOZ, december 1929. – 58. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, Telesna in mladinska vzgoja, Orlovska zveza - Zveza fantovskih odsekov, str.216-218. – 59. France Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla, Buenos Aires, 1989, str.9.

Posnetke za objavo je pripravila Darinka Mladenovič.

Fotografijo za objavo iz leta 1926 je daroval arhivu Stane Šuštaršič z Vrhnike.

ZAPISKI IN GRADIVO

OPEROZ JURIJ ADAM BARON GRIMŠIČ

LUCIJAN ADAM

Član starodavnega gorenjskega plemiškega rodu Jurij Adam baron Grimšič se je rodil na gradu Grimšice na Rečici pri Bledu, danes je to že Bled, dne 25. marca 1670 očetu Ivanu Ludviku in materi Ani Barbari rojeni List.¹ Glede letnice njegovega rojstva je nemalo zmede, ki sicer izvira že iz zgodnjega 18. stoletja, ko je Janez Gregor Dolničar pisal biografije zaslužnih mož tistega časa in pri Juriju Adamu Grimšicu verjetno zgrešil pravo letnico rojstva.² Verjetno pravim zato, ker se danes tega ne da več preveriti, saj je medtem letnico nekdo radiral in popravljaj, tako da se danes da razbrati kot rojstno letnico leto 1676. Steska, ki je leta 1901 v Izvestjih med mnogimi drugimi objavil tudi biografijo Jurija Adama Grimšica in pri tem kot vir navedel Dolničarja, navaja letnico 1667.³ Obe letnici sta napačni. Glede pravega datuma rojstva moramo pač verjeti krstni knjigi blejske župnije, v kateri je navedeno, da je bil 13. aprila leta 1670 krščen Jurij Adam, zakonski sin Ivana Ludvika in Ane Barbare rojene List.⁴ Vpisu je priložen listič, na katerem so z isto roko prepisani podatki iz krstne knjige, čisto na vrhu pa je pripisano, da se je rodil 25. marca. Dokaj zanesljivi Lazarini v svoji genealoški zbirki, ki je danes v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani, navaja sicer pravo letnico rojstva, a napačen datum - 20. marec.⁵ Avtor prispevka o Juriju Adamu Grimšicu v Slovenskem biografskem leksikonu pa je vso zadevo enostavno prepisal od Steske.⁶

Tudi cerkvene knjige niso vedno točne. Navedel sem že, da je bila mati Jurija Grimšica, vsaj tako piše v krstni knjigi, Ana Barbara rojena List. Vse lepo in prav. Toda leta 1688, ko je umrla, piše v mrliški knjigi, da je bila stara 63 let.⁷ Potemtakem je bila leta 1670, ko je rodila Jurija Adama, stara kar 45 let. To bi bilo še sprejemljivo, a kaj, ko je leta 1675 rodila še eno hčerko in tedaj bi bila stara 50 let.⁸ Schönleben⁹ si s tem ni belil glave, problem pa je videl Lukančič¹⁰ in verjetno po njem tudi pisec genealoških tabel, ki

jih danes hrani Arhiv Republike Slovenije.¹¹ Zato slednja dva navajata, da je Ivan Ludvik imel dve ženi. Enakega mnenja je tudi Lazarini.¹² Vendar je bolj verjetno, da se je vpisovalec v mrliško knjigo zmotil in je vpisal preveliko starost. Sicer pa je vso stvar še bolj zapletel Schiviz,¹³ ki je v svojih Matrikah kranjskega plemstva pri Ani Barbari Grimšic rojeni List napisal, da je umrla stara 72 let.

O mladih letih Jurija Adama ne vemo prav dosti. Skoraj vsi podatki izvirajo od Dolničarja.¹⁴ Po opravljenih domačih šolah se je izobraževal v Rimu, kjer je študiral slikarstvo v šoli takrat zelo upoštevanega Carla Maratte.¹⁵ Kasneje se je, kot piše Dolničar, učil še stavbarstva in vojništva. Po vrnitvi domov je postal sodni prisednik in cesarski svetnik.¹⁶ Na Kranjskem ga zasledimo leta 1701 med darovalci knjig za pravkar ustanovljeno prvo javno knjižnico ljubljanskih operozov.¹⁷ Kdaj je postal član učene družbe, viri ne povedo. Zanesljivo se je to zgodilo med 1701 in 1709. V seznamu članov v knjižnici, ki so jo operozi delili ob svoji prvi predstavitvi v javnosti 13. decembra 1701, se ne omenja.¹⁸ V nekem seznamu akademikov, ki so izdajali svoja dela v okviru učene družbe, pa se pri letnici 1709 omenja Jurij Adam Grimšic skupaj z navedenimi deli.¹⁹ V tem času se je ves predal akademskemu delu, saj je poleg nekaj znanstvenih del (Dolničar prinaša podatek, da je bil Grimšič politični in stavbarski pisatelj)²⁰ vsaj leta 1712 v Ljubljani vzdrževal nekakšno slikarsko akademijo,²¹ ki je mogoče naslednica leta 1702 omenjene družbe risarjev.²² Za slednjo velja še danes splošno prepričanje, da ni nikoli zaživela.²³ Podatki pri Dolničarju kažejo drugače. Žal drugih podatkov o slikarski šoli Jurija Adama Grimšica zaenkrat ni. Dolničar navaja tudi, da ja bil Jurij Adam sodni prisednik in cesarski svetnik.²⁴ V virih se dolga leta omenja kot upravitelj vicedomskega urada za Kranjsko.²⁵ Dostikrat ga najdemo kot komisarja in cesarskega pooblaščenca v raznih

kočljivih zadevah.²⁶ Ko je leta 1716 umrl njegov starejši brat Jurij Karel,²⁷ se je Jurij Adam vrnil domov in poleg odgovorne službe v Ljubljani prevzel vodenje domačega grajskega gospodarstva, nekaj kasneje pa še približno enako velike posesti na Dolenjskem, ki jo je v zakon prinesla njegova druga žena Marija Suzana Semenič.²⁸ Doma se je Jurij Adam zapletal v nesmiselne spore predvsem z upravitelji sosednjega blejskega gospostva. Kot visok deželni uradnik si je upal marsikaj. Tako je leta 1721²⁹ organiziral velik lov z gosti, gonjači in psi kar po loviščih sosednjega blejskega gospostva. To je izvedel upravitelj in poslal v lovišče dva grajska lovca, da opozorita Grimšica. Ta pa jima je odvezel puški in ju nagnal nazaj v grad. Takratni upravitelj Anton Ignac Lebenegg je Grimšica tožil v Briksen, vendar briksenški škof ni mogel ničesar ukreniti. Zadeva se je razpletla šele ob vizitaciji leta 1746, ko se je briksenški škof Gašper Ignac Künigl spraval z Grimšicem in mu v spravo in čast organiziral velik lov na zajce.³⁰ To pa ni bil edini spor med graščinama. Jurij Adam je nemalokrat spravljal v zadrego tudi prijatelje in znance. Dosti je prijateljeval z upraviteljem Andrejem Evzebijem Gallenfelsom, ki je nasledil Lebenegga. Marija Suzana, druga žena Jurija Adama, je bila celo krstna botra Gallenfelsovi hčerki.³¹ Leta 1734 si je Grimšic prisvojil nekatere desetinske pravice na blejskih posestih.³² Upravitelj ga je bil primoran tožiti škofu v Briksen, ki je sprožil proces pred sodiščem v Ljubljani. Proces se je vlekel kar 27 let in je Jurij Adam Grimšic medtem umrl. Sicer svojeglav, a silno razgledan in sposoben, je razrešil marsikatero težavo in zagato kot komisar in ga je cesarska pisarna v ta namen rada pooblaščala. Predvsem sloves veščaka je bil verjetno vzrok, da mu je bilo skoraj osemdesetletniku še vedno poverjeno vodenje vicedomskega urada za Kranjsko. Jurij Adam Grimšic je umrl 4. januarja 1757 v visoki starosti 87 let.³³ Bil je dvakrat poročen. Prvič z Ano Krescenijo rojeno Reifing, vdovo po Gotfridu Erenrajhu baronu Winterhofnu, ki pa je že po dobrih petih letih zakona umrla.³⁴ Druga žena in dolgoletna sopotnica mu je bila Marija Suzana rojena Semenič, ki ga je za šest let preživela.³⁵ V obeh zakonih ni bilo otrok. Zato je Jurij Adam svoje nemajhno premoženje v oporoki namenil pranečaku

Juriju Andreju Grimšicu, vnuku brata Jurija Karla.³⁶ Ta je večino časa prebil v Ljubljani in se za domače gospodarstvo ni dosti brigal, tako da je bilo ob njegovi smrti leta 1791 hudo zavoženo. Domači grad je bil tako propadel, da je bil vreden le 900 goldinarjev.³⁷ Premoženje slovitega prastrica je polagoma skopnelo.

Ko sem poskušal ugotoviti, kaj vse je operoz Jurij Adam ob smrti zapustil, sem ugotovil, da ni nikjer njegovega zapuščinskega inventarja. K sreči se je ohranil zapuščinski inventar Jurija Adama Grimšica iz leta 1791 oz. 1792.³⁸ Iz njega se zrcali marsikatera posest, ki jo je nekoč imel njegov prastric. Med zanimivejšimi zadevami iz zapuščinskega inventarja je prav gotovo popis grajske knjižnice, ki šteje 56 naslovov v več delih, tako da je skupno število knjig skoraj trikrat tolikšno. Iz samega popisa se da sklepati, da je Jurij Andrej sila malo prispeval k tej knjižnici. Na prste ene roke lahko preštejemo knjige, ki so izšle po smrti njegovega prastrica. V celem je to neki starejši fond in skoraj zagotovo izvira iz zapuščine Jurija Adama Grimšica. Velika večina knjig je iz 16. in 17. stoletja. Marsikatera je bila že dodobra poškodovana, saj pisec inventarja ne ve naslova, npr. *Canti di Lodovico Ariosto, senza titolo*, *Pesmi Lodovica Ariosta, brez naslova*. Tudi sicer pisec inventarja ni bil preveč natančen, saj pri prenekateri knjigi le opisno navaja, za kaj gre v njej. Tako npr. navaja kot naslov *Geonologia familie averspergiae*, kjer je šele iz kraja in letnice izdaje, *Labaci 1681*, razvidno, da gre za Schönlebnovo znamenito genealoško delo o Turjačanih. Da je bila knjižnica last nekoga, ki je študiral v Italiji, mogoče pove podatek, da je v zbirki tudi statut padovanske univerze iz leta 1645 in več knjig v toskanskem (in *lingua Toscana*) in florentinskem jeziku (in *volgare fiorentiano*). Sicer je večina knjig v italijanskem jeziku. Med njimi naj omenim neki stari atlas brez podrobnejšega opisa, nekaj slovarjev s konca 17. stoletja, dela Tacita, Seneke in predvsem mnogo del Plutarha oz. o Plutarhu, ki jih je lastnik zbiral namensko, pri čemer je videti, da je bila večina Plutarhovich del izdanih med leti 1566 in 1614 v Benetkah. V knjižnici je tudi nepogrešljivi Petrarca, beneški tisk iz leta 1553. V Benetkah je bila z letnico 1712 izdana tudi zanimiva knjiga o Kongu in Etiopiji. Eden od zanimivejših

avtorjev v knjižnici je tudi Galilei. Nasploh je skoraj za tretjino knjig v inventarju navedeno, da so bile izdane v Benetkah, kot mesta izdaja pa se omenjajo še Ljubljana, Rim, Nürnberg, Antwerpen, Praga, Dunaj, Firenze, Padova, München in Frankfurt.

Od ljubljanskih tiskov je tu predvsem nekaj Schönlebn, poleg že omenjene genealogije Turjačanov npr. še prvi del *Annales Carnioliae* iz leta 1681. V popisu najdemo tudi Valvasorjevo Topografijo Kranjske, ki je izšla v Münchnu leta 1679. Navedenih je tudi dosti strokovnih knjig, predvsem priročnikov juridične narave, ki jih je Jurij Adam Grimšič verjetno uporabljal v svojem poklicu. Skratka, zanimiva, že za tiste čase stara knjižnica, saj je bil lep del knjig že takrat star več kot dvesto let. Majhno razočaranje je le v tem, da Jurij Adam Grimšič kot sin stare kranjske rodbine v zbirki ni imel več domačih tiskov. Sicer vemo, kaj se je v zgodovini dogajalo s protestantskimi knjigami, a čas, ki ga je Jurij Adam živel, je bil drugačen in bi ljubitelj lahko nabavil marsikaj. Če se ozremo po ohranjenih zapuščinskih inventarjih, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani, lahko ugotovimo, da je npr. grof Janez Karel Thurn-Valsassina iz Radovljice že leta 1683 imel v svoji knjižnici takrat vse sveže izdaje Valvasorja in večino Schönlebnovih genealoških del, ki se nanašajo na domače plemstvo.³⁹ Tudi grof Janez Herbert Kacijanar je leta 1681 imel zajetno, kar 225 naslovov obsegajočo knjižnico, za katero pa je iz zapuščinskih inventarjev njegovih prednikov razvidno, da je rasla vsaj stoletje. Knjižnica je imela poleg velike množine protestantskih knjig tudi dosti domačih tiskov in rokopisov, tako npr. znamenito Celjsko kroniko, knjigo o življenju Herberta Turjaškega, ki jo je spisal Jurij Khisl in leta 1575 natisnila Mandelčeva tiskarna v Ljubljani, knjigo o Lambergih itd.⁴⁰ Takih knjig v grimšiški knjižnici ni. Jurij Adam Grimšič je bil študent italijanskih univerz in je deloval v ljubljanski učeni družbi, ki je prehitro zamrla, da bi se uspela približati narodu. Skoraj vse breme Akademije je zadnja leta ležalo na Dolničarju, zato lahko upravičeno trdimo, da je le-ta z njegovo smrtjo tudi sama umrla. Ko je Dolničar leta 1719⁴¹ umrl, je bil Jurij Adam Grimšič že v deželni službi. Akademija je bila tedaj zanj že

preteklost. Glede grimšiške knjižnice lahko mirno trdimo, da jo je zbral Jurij Adam. Pred njim v rodbini ni bilo osebe, ki bi bila sposobna zbrati oz. uporabljati tako knjižnico. Da je Jurij Adam knjige imel, je razvidno iz že omenjenega podatka, da je leta 1701 skupaj s stolnim dekanom Janezom Antonom Dolničarjem, škofom Žigo Herbersteinom, proštom Janezom Krstnikom Prešernom, Janezom Jakobom Schillingom in Markom Gerbcem za novo ustanovljeno javno knjižnico operozov prispeval dosti knjig.⁴² Vendar se zdi, da je z zatonom Akademije usahnila tudi njegova zbirateljska strast. Po letu 1715 ne zaznamo več bogatitve fonda. Če sklepamo po letnicah izdaje, novih nabav ni bilo. Kje je knjižnica danes, ne vemo. Pri Grimšičih 19. stoletja je ni najti. Rodbina je v moški črti izumrla z Janezom Nepomukom leta 1884. Ta je imel le dve hčerki, ki sta kasneje skupaj z materjo vdovo živeli na Dunaju oz. Klosterneuburgu.⁴³ Mogoče je knjižnica z zadnjimi Grimšiči zapustila Kranjsko, mogoče se je izgubila že prej.

“Omne viretum sedulo obit”: vse, kar zeleni, ima svoj konec. To geslo si je izbral operoz Jurij Adam Grimšič z vzdevkom Cupidus, tisti, ki želi delati, hrepeneč po delu.⁴⁴ Njemu se je lastno geslo uresničilo dobesedno. Utonil je v pozabo. Za njim je ostal nevelik kup porumenelega papirja. Mogoče še obstaja kje baronska diploma, ki jo je Jurij Adam skupaj z bratom Jurijem Karlom dobil od cesarja Leopolda leta 1701.⁴⁵ Od njegovih del so ostali le naslovi. Tudi cerkev Marijinega oznanjenja na današnjem Vodnikovem trgu v Ljubljani, v kateri je bila svoje dni slika sv. Cecilije, edino znano slikarsko delo Jurija Adama Grimšiča,⁴⁶ so že davno podrli.

OPOMBE:

1. L. Adam, Grimšiški gospodje v srednjem veku, rkp., Naloga za raziskovalno dejavnost Gimnazije Kranj, 1991-1992, str.9-26, 40-43, 45-46 (Adam). – 2. J.G. Dolničar (Thalnitscher), *Ectypon bibliothecae publicae Labacensis*, 1715-, rkp., str.100, Semeniška knjižnica Ljubljana (Dolničar). – 3. V. Steska, *Dolničarjeva Bibliotheca Labacensis publica*, IMK 1900, str.151.152 (Steska 1). – 4. NŠALj, Matice, Bled, *Krstne knjige IV.*, 1670-1682, str.1 (naknadna paginacija) (KK Bled IV.). – 5. ZAL, Lazarinijeva

- genealoška zbirka, Grimbschitz (Lazarini). – 6. SBL II., str.261 (Grimbschitz Jurij Adam). – 7. NŠALj, Matice, Sv. Nikolaj - Ljubljana, Mrliške knjige II., 1658-1735, str.105 (naknadna paginacija) (MK Ljubljana II.). – 8.L, Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain, Görz 1905, str.365 (Schiviz). – 9. J.L. Schönleben, Genealogica, rkp., AS, I/42 r, Grimbschitz, str.228-229 (Schönleben). – 10. J.G. Lukančič (Lukantschitsch), Crainerisch Stammbuch II., rkp., AS, I/44 r (Lukančič). – 11. AS, Genealoške tabele, Lit. G - Grimbschitz. – 12. Lazarini, Grimbschitz. – 13. Schiviz, str.179. – 14. Dolničar, str.100. – 15. Enciklopedija likovnih umjetnosti III., Zagreb 1964, str. 402. – 16. Steska 1, str.152. – 17. V. Steska, Academia Operosorum, IMK 1900, str.79 (Steska 2). – 18. Steska 2, str.47-54. – 19. H. Bren, Za zgodovino akademije ljubljanskih operozov, Carniola 1919, str.214 /Bren). – 20. Dolničar, str.100; V. Steska, Slike v ljubljanskih cerkvah okoli leta 1715, IMK 1902, str.53 (Steska 3). – 21. Dolničar, str.100; Steska 1, str.151-152; Steska 3, str.53. – 22. Steska 2, str.39. – 23. J.R. Coraduzzi, Akademске čebele ljubljanskih operozov, 1701, prev. P. Simoniti 1988 (opomba istega na str.79). – 24. Steska 1, str.152. – 25. M. Smole, Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. - 1747, I. del: Cerkevne zadeve Lit. A - F, Ljubljana 1985, str.222, 244 (Smole 1). – 26. M. Smole, Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. - 1747, II. del: Cerkevne zadeve Lit. G, Ljubljana 1988, str. 174 (Smole 2). – 27. NŠALj, Matice, Bled, Mrliške knjige I., 1707-1731 (ni paginirana) (MK Bled I.). – 28. AS, Zapuščinski inventar Marije Suzane roj. Semenitsch por. Grimbschitz, dat. 1763 13/5 in 1763 5/6, fasc. XIX., št.129, Lit. G (ZI MSS). – 29. F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, Bled 1967, str. 151 (Gornik 1). – 30. AS, Graščinski arhivi III., Bled, Reg. str.41, Justitialia, fasc.28. – 31. Schiviz, str.366. – 32. E. Goller, Die Herrschaft Veldes 1641 bis 1803, rkp., doktorska disertacija, Univerza v Innsbrucku 1984, str.180 (Goller). – 33. NŠALj, Matice, Bled, Mrliške knjige II., 1731-1769 (ni paginirana) (MK Bled II.). – 34. AS, Zapuščinski inventar Ane Krescencije roj Reifing, vdove baronice Winterhoffen, por. Grimbschitz, dat. 1706 18/8, fasc.XVIII., št.61, Lit. G (ZI AKR). – 35. ZI MSS v AS. – 36. AS, Zbirka oporok No. III., Num.57, Lit. G. Grimbschitz Georgius Adamus (O JAG). – 37. Goller, str.222. – 38. AS, Zapuščinski inventar Jurija Andreja Grimšica, dat. 1791 16/11 in 1792 21/11, fasc.XX., št.175, Lit. G (ZI JAG). – 39. AS, Zapuščinski inventar grofa Janeza Karla Thurn-Valsassina, dat. 1683, fasc. XLVI., št.18, Lit. T (ZI JKT). – 40. AS, Zapuščinski inventar grofa Janeza Herberta Kacijanarja, dat. 1681, fasc.XXVI., št.17, Lit. K (ZI JHK). – 41. Steska 2, str.88. – 42. Steska 2, str.79; Steska 1, str.135. – 43. Lazarini v ZAL. – 44. Bren, str. 213 (za prevode oz. pojasnila se zahvaljujem prof. dr. Bredi Čop). – 45. P.v. Radics, Die Freiherren von Grimschitz, Wien 1871, str.34.35 (Radics). – 46. Steska 3, str.53.

ROMANJE K JEZERSKI MATERI BOŽJI

DARKO KNEZ

Kratek zgodovinski pregled

Marsikatera slovenska božja pot izvira iz poganskih časov, ko so se naši predniki zbirali na svetih krajih, kot so gore, gozdovi, izviri studencev in rek, kjer so čistili svoje bogove in jih obdarovali. Krščanstvo je marsikatero pogansko svetišče odstranilo in na njegovo mesto postavilo svoje. Tak primer je tudi blejski otok, kjer so po izročilu imeli oltar ali tempelj že stari Slovani. Posvečen je bil boginji Živi.¹

Stara pravljica pripoveduje, da je v tem času

na otoku sredi jezera stal tempelj malika Radegasta, "indiškiga Višnuta", boga podnebja in vode. Pravljica pravi, da so se že davno umaknile te neverske spake in da so se njihovi ostanki v globokem jezeru utopili, na tem mestu pa so postavili sedež prečisti Devici, neomadeževani Kraljici Mariji. O tem nekaj pove listina iz leta 1485, s katero je papež Inocenc VIII. potrdil posest blejske gosposčine briksenskim škofom, ki pravi, da so kmalu po tistem, ko je cesar Henrik II. v letu 1004 podelil škofu Albuinu blejsko gosposčino tako, da sta po njegovi smrti šla dva dela dohodkov briksenskim škofom, en

Na božjepotni podobici Jezerske matere na Bledu iz 19. stoletja vidimo otoško cerkev z ostalimi poslopji ter plitvice, ki prevažajo romarje na otok, nad cerkvijo pa je zaščitnica Kraljica Marija z Jezuščkom

del pa korarjem briksenske cerkve. Ti korarji in drugi verniki so na otoku pod blejskim gradom sezidali kapelico v čast Mariji, ki je bila v lasti briksenskega škofa. Ta je tu tudi postavljala mašnika. Na prošnjo korarjev pa je imenovani papež kapelico z vsemi pravicami in drugimi lastninami s korarskim posestvom zedinil in združil.²

Pobožna legenda pa nastanek otoka opisuje takole:³ Kjer sedaj valovi jezero, se je nekdanje razprostiral sočen pašnik. Sredi se je dvigal grič z Marijino kapelico. Ker nista bila ograjena niti pašnik niti kapelica, so mogle ovce v kapelico, kjer so onečedile celo oltar. Brezbrizni prebivalci si zaradi večkratnega takega oskrunjenja kapelice niso delali nobenih skrbi, čeprav so večkrat slišali

opomin:

“Ogradite pašnik, če ne, bom kapelico sama ogradila.”

In res je Marija sama priskrbela kapelico ograjo, ker se prebivalci niso zmenili za njene opomine. Ko so se nekega jutra zbudili, so s strahom v srcu zagledali ves pašnik pod vodo, iz vode pa se je dvigal vrh hribčka s kapelico.

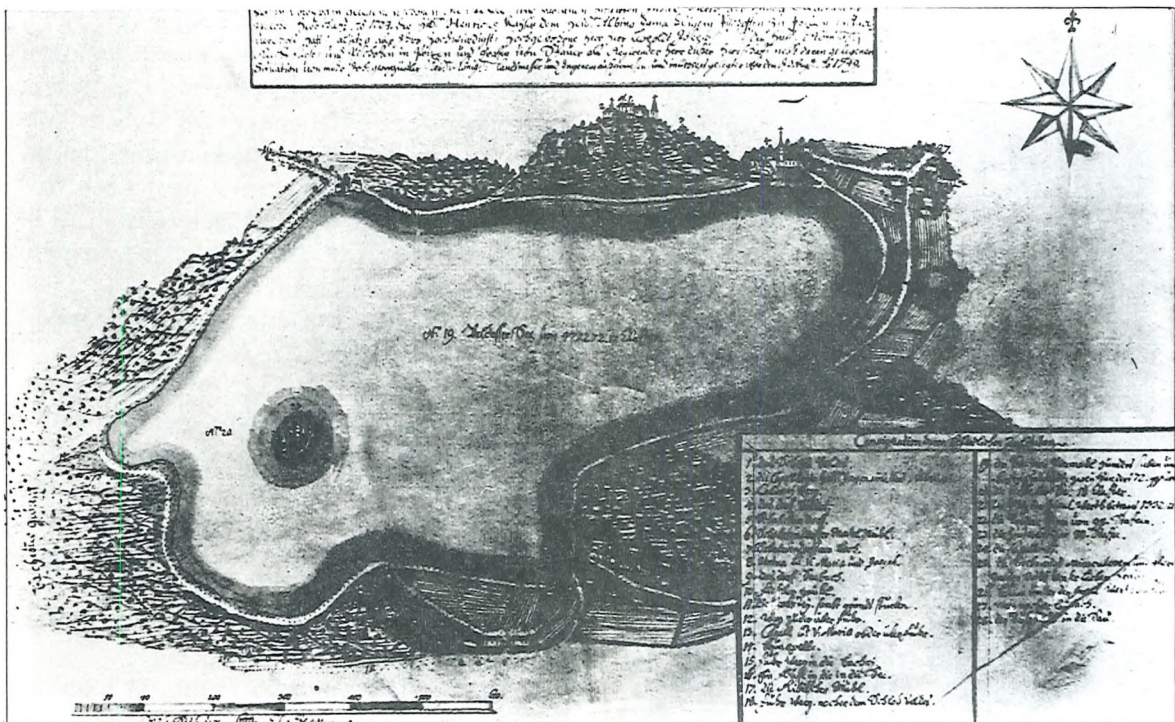
Prvi po imenu znani blejski prošt je bil Henrik, podpisan med pričami v ustanovnem pismu velesovskega samostana leta 1238. Večja cerkev je bila postavljena kasneje in Žiga Lamberg, prvi ljubljanski škof, jo je leta 1465 tudi posvetil. To je pomenilo, da je višja duhovna pravica za to cerkev prešla na ljubljansko škofijo; dotlej je bila oglejska.⁴

Leta 1803 je bila škofovska posest podržavljena in kot taka je bila v letih 1809-1813 v Napoleonovih rokah. Po obnovi avstrijske oblasti je bila kmalu vrnjena briksenskim škofom. Sredi 19. stoletja je Briksen to svojo posest prodal.

Otoška cerkev in njena posest

Na otoku stoji v baročni predelavi prvotno gotška Marijina cerkev, ki ji je 15. decembra 1465 posvetil oltar ljubljanski škof Lamberg.⁵ Pred cerkvijo je stala do leta 1685 prostorna, vendar nizka lopa, tega leta pa je knezškofijski vizitator ukazal, naj se v lopi dvigne pod in naredijo okna, da bo ljudstvo moglo videti v cerkev, zato naj se notranji kor podre in postavi nad lopo.⁶

Leta 1650 so napravili 99 stopnic do pristana. Na stenah cerkve so ostanki fresk iz 15. stoletja, v zakristiji pa je zbirka cerkvenih dragocenosti. Cerkev je imela dragoceno cerkveno opravo, celo po vseh petih oltarjih je bilo okrasje deloma srebrno.⁷ Pod njo in na njeni severovzhodni strani so odkrili staroslovanske grobove in temelje štirih starejših cerkva. Najstarejša sega v zgodnji romanski čas. Cerkev je bila prenovljena 1865⁸ in meri brez lope po dolžini 21 m 25 cm, v ladji je široka 9 m, čez kapelo 15 m, lopa pa meri 4 m 10 cm. Pred cerkvijo stoji mogočen zvonik, ki je visok 52 m in je ločen od cerkve, v njem so trije zvonovi. V stolpiču nad cerkveno ladjo visi zvon, ki mu pravijo zvon želja, ki ga pozna vsak romar, saj ga skoraj ni obiskovalca, ki ne bi nanj pozvonil. Vlil ga je leta 1543

Blejsko jezero z vasmi, perorisba iz leta 1749, hrani brixenski škofijski arhiv

zvonar Franciscus Patavinus iz Padove (napis na njem), o njem pa krožijo razne pripovedke, na primer tale:

Na blejskem gradu je živila mlada vdova, ki je zelo žalovala za svojim možem, ki so ga ubili razbojniki in njegovo truplo vrgli v jezero. Zbrala je vse svoje zlato in srebro in druge dragocene kovine ter dala uliti zvonček za kapelico na otoku. Rekla je, da daruje zvon Materi božji "v jezero". Ko pa so zvonček prepeljavali na otok, je hud vihar prevrnil ladjico, brodarji in zvonček pa so se potopili. Zvonček se še sedaj ob mirnih jasnih nočeh oglašča iz jezerskih globin. Mlada vdova je bila tedaj še bolj žalostna. Odšla je v Rim, kjer je stopila v samostan. Vse premoženje je dala za zidanje nove jezerske cerkve. Po njeni smrti je poslal papež (Klemen VII. ali Pavel III.) za jezersko cerkev drug zvonček. Kdor z njim pozvoni in tako počasti blaženo Devico, se mu izpolni želja, ki jo ima, ko pozvanja.⁹

Ni izključeno, da je ta legenda nastala na podlagi nekih resničnih dogodkov, saj je v času, ko je bil zvonček ulit, na gradu res živila gospa Poliksena, vdova po grajskem zakupniku grofu Hartmannu von Kreigu. Ta je prav lahko v spomin na svojega umrlega moža dala napraviti majhen zvonik in zvonček. Ker

pa je bil zvonček ulit v Italiji, ni čudno, da so ljudje to dejstvo povezali s papežem.¹⁰

Od zgodnje spomladi do pozne jeseni so prihajali na otok pobožni romarji in izletniki. Nihče pa ni obiskal otoka, ne da bi bil pozvonil. Tako je zvonček vsak dan prosil, včasih skoraj brez prestanka.¹¹

Zvon želja je bil znan daleč naokrog, saj so romarji zvonili z namenom, da se jim izpolni ena želja ali ena prošnja, to prošnjo pa je spremljal glas zvona pred prestol milostne Kraljice. Tako imamo v župnijskem arhivu ohranjena pisma celo iz tujine, v katerih se romarji otoški Mariji zahvaljujejo za milosti, ki so jih prejeli, ko so jo med zvonjenjem prosili za pomoč.

Leta 1890 je udarila v zvon želja strela in mu odbila spodnji del kembeljna, tako da je ob padcu zadel in omamil cerkovnika, ki je mislil zvoniti hudi uri. Od takrat zvon nima več čistega odmeva, saj ima 22 cm dolgo razpoko. Zamenjati ga pa ni bilo primerno, ker je njegov glas pri ljudeh bil preveč udomačen.¹²

V obdobju cesarja Jožefa II.¹³ in v času Ilirskih provinc¹⁴ je otoška cerkev srečno prestala velike nevarnosti, ki so ji grozile.

V času Jožefa II. je bilo odločeno, naj

Romarji na Petschacherjevih stopnicah, preslikana stara razglednica iz začetka 20. stoletja, hrani jo blejski župnijski arhiv

porušijo vse cerkve, ki ne služijo v dušnopastirske namene. Takrat je bila tudi otoška cerkev določena za rušitev. Med leti 1782-1785 je bila že zaprta¹⁵ in so le čakali zapovedi, da jo podrejo. Za njeno rešitev se je boril takratni grajski glavar Ignacij Novak. Trdil je, da je cerkev last graščine, ki zanjo tudi skrbi. Da bi dokazal, da ni odvisna od miloščine romarjev, je dal odstraniti iz nje vse nabiralnike.¹⁶ Da bi dokazal njen veliki pomen za javnost, je pospeševal šolstvo na njene stroške. Sicer pa je otoška cerkev skoraj petsto let vzdrževala ljudsko šolo na Bledu.¹⁷

Novak si je tudi prizadeval, da bi postala otoška cerkev lokalna cerkev za vasi Mlino, Selo in Kupljenik. Bil je pripravljen urediti most do otoka, da bi tako olajšal dostop k cerkvi, ali pa jezero izsušiti. Predlagal je, tudi da bi imeli v slabem vremenu službo božjo kar pri kapelici, ki je stala ob cesti na Mlinem. Tudi brixenska škofija je privolila, da se otoška cerkev uporabi za lokalno, vendar pod pogojem, da ostane še naprej lastniška cerkev brixenske škofije, kot je bilo določeno v prijateljskem sporazumu leta 1688.¹⁸

Vendar pa je ljubljanska škofija ta predlog

zavrnila zaradi neprimerne lege cerkve, h kateri bi bil zaradi strmine dostop težaven, čeprav bi jezero izsušili, posebno v zimskem času, ko bi pot poledenela. Ob slabem vremenu pa služba božja ne bi bila primerna pri kapelici na Mlinem, ker v njej ne bi bil zavarovan niti duhovnik, kaj šele verniki, ki bi bili tam pri maši.¹⁹ Toda Novaku je uspelo kljub vsem težavam rešiti cerkev.

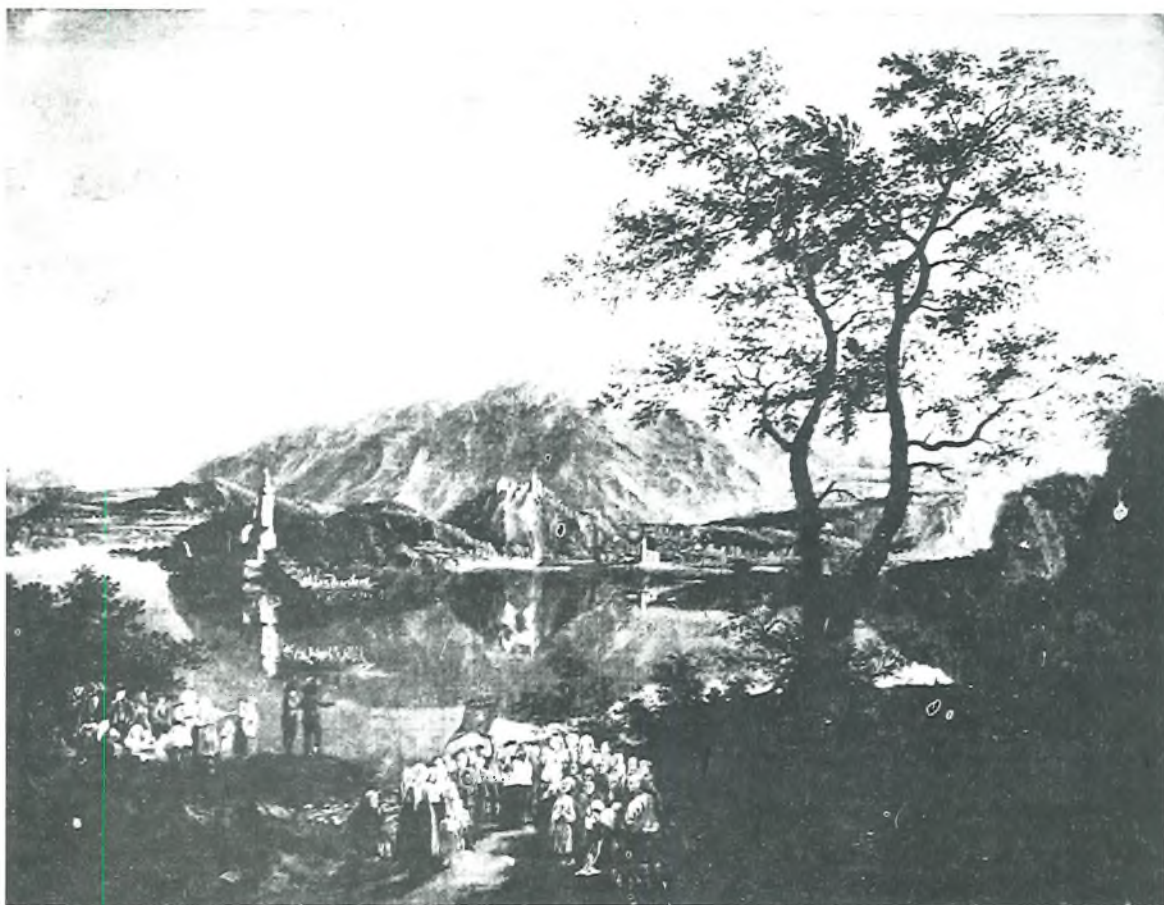
Med francosko okupacijo se je Novak zopet zavzel za ohranitev otoške cerkvice.

Cerkev je bila že od leta 1803 zaradi sekularizacije in podržavljenja brixenskih škofijskih posestev državna last. Ko so prišli Francozi, je prišla obenem z graščino v last francoske države. S prevzemnima protokolo- ma z dne 22. in 23. decembra 1803 so prevzeli Francozi otoško cerkev in premoženje otoške proštije v last cesarja Francozov in kralja Italije - Napoleona.²⁰

Aprila 1813 je izdala francoska oblast odlok, da se razproda na javni dražbi vsa cerkvena oprema in dragocenosti. Novak je bil takrat francoski župan občine Zagorice. Blejci so se razprodaji upirali, vendar je slabo kazalo. A Novak je le pregovoril Francoze, da so popustili.²¹ Tudi trgovca iz Mlinega, Jakob Klinar in Jakob Kokalj sta kot izbrana predstavnika kmetov 19. marca 1813 v Zagoricah napisala prošnjo francoski vladi (pismo sta poslala po županu Novaku), da naj bi ostalo Bogu in Mariji, kar so darovali pobožni kristjani. Napisala sta, kakšna žalost je prevzela ljudstvo, ker mu namerava vlada oropati Mater božjo. Poudarjala sta, da je jezerska cerkev božja pot in da ljudstvo živi večinoma od romarjev, ki v velikem številu prihajajo častit jezersko Pomočnico. Če bi cerkvi vzeli zaklade, se ne bi nihče več upal priti opravljat svoje molitve. Zato prosita v imenu vseh Blejcev, naj se počaka s prodajo dragocenosti in naj se poskuša s prosilci "izlepa pogoditi". Izjavila sta celo, da je ljudstvo pripravljeno v skrajni sili na lastne stroške odkupiti cerkveno premoženje, da le ostane Bogu, kar je božjega.²²

Cerkev je imela tudi zakladnico zahvalnih darov romarjev. Ker pa je na blejski otok večinoma romalo preprosto ljudstvo, so bili darovi brez kake posebno velike materialne vrednosti.

Iz popisa inventarja iz leta 1803 vidimo vsebino zakladnice, ki je v glavnem obsegala

Slika prikazuje tri skupine romarjev, ki so priromali k Mariji na blejski otok: ena skupina - procesija čaka, da jih prepeljejo na otok, druga je v čolnu sredi jezera, tretja pa izstopa iz čolna na otok, Anton Heine, olje platno, sreda 19. stoletja, last HTP Bled

nekaj zlatih prstanov, srebrnih in deloma pozlačenih src, v srebru izdelanih rok ali nog, navadnih steklenih, pa tudi kristalnih src v srebrnih in deloma pozlačenih okvirih, nekaj svilenih, z zlatimi nitkami prepletenih oblek za kipa Marije in Jezusa na glavnem oltarju, srebrnih in pozlačenih medaljic in podobnih zahvalnih darov za uslišanja. Pa tudi v cerkvi in v ladji je bilo nekaj dragocenosti.²³ Za enega najdragocenejših predmetov je veljal srebrn in pozlačen križ z grbom kranjske dežele in letnico 1584, ki ga je leta 1895 dekan Razboršek prodal Deželnemu muzeju v Ljubljani (današnji Narodni muzej) za 25 goldinarjev.²⁴

Proštija je ob cerkvi najstarejša zgradba na otoku. Prvotno je bila najbrž namenjena kot prostorno bivališče blejskih proštov. Na pročelju je še vedno grb briksenskih škofov, potem pa je vedno bolj postajala gostišče za prenočevanje romarjev.

Tik za cerkvijo stoji enonadstropna hiša-

Puščavica. Pred letom 1636 se je naselil na otoku duhovnik-puščavnik Mihael Adolf Waidmann. Bodisi Mihael Adolf sam ob svojem prihodu na otok ali pa njegov brat Krištof Karl Waidmann, ki je postal leta 1642 grajski glavar na blejskem gradu, je dal napraviti na severni strani cerkve leseno kolibo, da bi v njej stanoval v samoti kot puščavnik. Za Mihaelom Adolfom so v tej hišici stanovali tudi drugi puščavniki- duhovniki. Hišo so kasneje pozidali. V 1. polovici 19. stoletja pa so hišo pripravili za prenočevanje romarjev.²⁵

Hiša na vrhu južnih stopnic je mežnarija. Sezidana je bila med 1685 in 1721 z namenom, da se tukaj pripravi stanovanje za cerkovnika, ki je prej stanoval v hiši poleg cerkve. Ta hiša naj bi bila samo za romarje in za drugega kaplana.²⁶

Velike južne stopnice je dal na svoje stroške napraviti grajski oskrbnik in zakupnik proštjskega imetja Maks Petschacher leta 1655. Vseh stopnic je 99. Ob njih je sezidana kapeli-

Slika J.Hilscherja iz leta 1847, ki prikazuje Bled in otok s poslopji, visi na blejskem gradu

ca Matere božje. Severne stopnice, ob katerih so bile priklenjene cerkvene ladjice, in zid ob njih, je uredil leta 1852 zidarski mojster Simon Bezjak z Bohinjske Bele.²⁷

Poleg rustikalnih zemljišč, ki so vsa odpadla z zemljiško odvezo leta 1848, je imela cerkev še dominikalna zemljišča. Rustikalna zemljišča so pripadla kmetom, tista dominikalna zemljišča, ki so jih obdelovali v lastni režiji, pa so bila pridružena grajski dominikalni zemlji.²⁸ Kljub temu so bili darovi vernikov za cerkev važnejši vir dohodkov kot zemljiška posest. Cerkev je dajala posojila kmetom po vseh vaseh na Blejskem, toda kmetje so ta posojila težko vračali, še težje pa so vračali obresti. Te obresti sta pri dolžnikih izterjevala dva ključarja, ki sta za nagrado uživala dva rovta.²⁹

Z denarjem, ki ga je pridobila otoška cerkev, je cela stoletja vzdrževala blejsko šolo, leta 1804 je prispevala 400 goldinarjev za šolo v Radovljici, leta 1842 je sezidala novo blejsko šolo, blejske učitelje pa plačevala do leta 1873. Leta 1872 je prispevala 15.000 gld za novo župnišče, na njene stroške je bila urejena cesta mimo Ravnika k cerkvi, plačala je vse izdatke za novo pokopališče in za ureditev ceste k pokopališču...³⁰

Leta 1842 je pripadla otoška cerkev ljubljanski škofiji, grajskim oskrbnikom, ki so do takrat pri gospodarstvu s cerkvenim premoženjem imeli glavno besedo, pa so ostale samo patronatske pravice.³¹

Božjo službo so dolga leta opravljali pri otoški cerkvi posebni otoški kaplani pod jurisdikcijo briksenskih škofov. Ko so briksenski leta 1803 Bled izgubili, je zapovedal gorjanski dekan Krivic otoškima kaplanoma Antonu Muleju in Jožefu Justinu, da morata biti glede bogoslužja pokorna blejskemu župniku.³² Po smrti kaplana Muleja leta 1835 je ordinariat 10. marca 1836 naročil blejskemu župniku, naj še naprej opravlja vse slovesnosti, kot so bile v navadi. Na odlok je župnik vpisal naslednja redna opravila pri otoški cerkvi:³³

- na velikonočni ponedeljek ob 10. uri maša z blagoslovom in pridigo
- na 6. nedeljo po veliki noči otvoritev romarskega časa z litanijami, blagoslovom in pridigo ob 6. uri zvečer
- v ponedeljek, torek in petek pred binkoštni ob 4. uri zjutraj maša z blagoslovom
- na vigilijo praznika Marijinega rojstva ob 6. uri zvečer litanije z blagoslovom
- na praznik Marijinega rojstva 8. septembra (Mali Šmaren) ob 6. in ob 10. uri maša z

Ves dan oznanjaš, zvonček,
čez jezersko raván
nebes Kraljice slavo
srebrno čist, glasán.

O naj ko glas tvoj čiste
in svete so želje,
ki nam iz sre potrtih
pred prěstol njen kipe.

Če usmiljeni Kraljici
jih glas oznaní tvoj,
nam želje Mati spolni,
da sreú mir, pokój.

Fotografija razglednice iz začetka 20. stoletja z zvončkom želja

blagoslovom in pridigo

- na praznik sv. Ane, sv. Mihaela in sv. Blaža ob 10. uri maša z blagoslovom.

Za ta opravila je dobival župnik 24 goldinarjev na leto. Prošnjo župnika Hafnerja leta 1843 škofiji za zvišanje nagrade so zavrnili, oziroma so mu zmanjšali nagrado na 3 goldinarje na leto. Poslej je opravljal te pobožnosti novonastavljeni kaplan, župnik pa je opravljal samo še slovesnosti na praznika Marijinega rojstva in sv. Mihaela, s tem so tudi poudarili oblast župnijske cerkve nad otoško. Leta 1862 je prenehalo obstajati mesto otoškega kaplana, tako da so spet vsa opravila prešla pod župnijsko duhovščino.³⁴

Kot pomočnika sta pri otoški cerki sodelovala organist in cerkovnik. Celo 19. stoletje je opravljala cerkovniško službo družina Mandelc iz Mlinega. Leta 1853 so prosili župnik Peharc in oba otoška ključarja škofijo, da bi odstavili starega cerkovnika Antona Mandelca. Zaradi pohlepnosti se je neprestano prepiral s čolnarji, kar je zelo slabo vplivalo na romarje.

Romarski cerkvi na blejskem otoku in na Šmarni gori, kakor tudi še sv. Jošt, Ljubno in Velesovo, so obiskovali romarji, ki so ubrali

pot po Kranjskem na Višarsko goro, tako da je romanje trajalo tudi po več tednov. To je bilo razširjeno predvsem v 17. in 18., a tudi v 19. stoletju.

Jezerska Mati božja

Do otoka so se romarji prevažali z nizkimi čolni "plitvicami", v katerih so veslali čolnarji stoje. Pozimi pa se voda v jezeru tako ohladi, da jo prekrije debela skorja ledu, po katerem je moč varno hoditi po jezeru.

Ohranila se je ljudska pesem, ki poje o "potopu pri Mariji Devici na jezeru", s čimer je mišljeno Blejsko jezero.³⁵

Stoji, stoji kranjska gora,
ni še gora, še je hrib:
Bog nam daj ondukaj prit,
ker je Marija z Jezusam
in ljubim svetim Jožefam!

Tam je bilo enkrat tako,
da je bilo sedem terov, sedem zvonov,
še je zvonil tako lepo,
da se je tožil romarjem domu,
da so začel ples, godenje,
da se Mariji za zlo zdi.

Marija pravi, govori:
"O Jezus, moj ljubi sin,
ozri se doli iz nebes,
pošlji romarjem en velik tres!"
Jezus se je ozerl z nebes,
poslal jim je en velik tres,
da so se vsi potoneli.

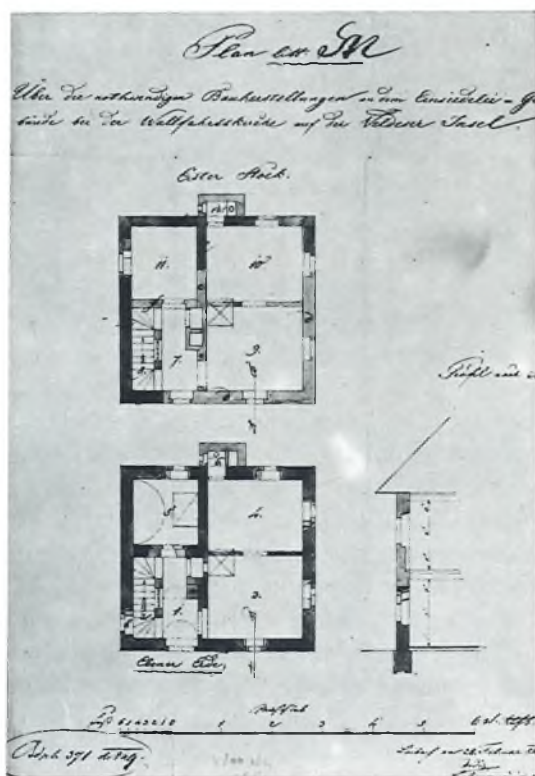
Vsi so bili zveličani
dva sta bila pogubljena,
ktera sta začela ples in godenje.

Škofje in duhovščina so romanja pospeševali, tako da so romarjem naklanjali duhovnih milosti. Podeljevali so odpustke (100 dni) vsem, ki so obiskali cerkev na določene praznike in darovali zaobljubljene prispevke. Te odpustke je podelil kardinal Filip 18. marca 1475 vsem vernikom, ki bi obiskali cerkev Matere božje na Blejskem jezeru (enake odpustke je dobila tudi cerkev na Šmarni gori).³⁶ Sicer pa je bilo razširjeno verovanje, da je Marija zelo veliko dobrot

Sadmanova litografija po Goldensteinu iz leta 1849 lepo prikazuje otok s stavbami na njem, plitvico na jezeru in okolico jezera, Narodni muzej v Ljubljani

Tloris Puščave na blejskem otoku iz leta 1849, hrani nadškofijski arhiv

tukaj delila in jih še deli, kajti slovensko ljudstvo ne bi s tako vnemo romalo na blejski otok in se Mariji jezerski ne priporočalo s takim zaupanjem in s toliko gorečnostjo, če njihove prošnje ne bi bile uslišane.³⁷ Nekaj takih nenavadnih dogodkov bom omenil.³⁸ Leta 1747 je neka gluha gospa iz Celovca prosila jezersko Marijo za vrnitev sluha, nato si je vsak večer pred spanjem položila ob sebi podobo jezerske Matere božje - nekega jutra zdrava vstane. V Želečah je neki deček zažgal hišo, vse je pogorelo, le podoba Marije z jezera je ostala nepoškodovana. Leta 1748 pa je neka vdova iz Karlovca, ki je že tri mesece ležala bolna, obljubila, da obišče jezersko Marijo, če ozdravi - v treh dneh je bila zdrava. Na Mlinem je neki otrok padel v vodo, bil je že ves otrpel. Mati pa kliče Marijo na pomoč, in deček zopet oživi.

Ker je briksenski škof Kunigl leta 1707 ukazal, naj se pri otoški cerkvi nastavi še en kaplan, je moč sklepati, da je bilo z romarji veliko dela.

Obisk je bil posebno velik ob glavnih praznikih, na Mali Šmaren (8.september), na praznik sv. Ane, sv. Mihaela in sv. Blaža.

Največji shod je bil na Malega Šmarna dan, patrocinijski (žegnanje) na Jezeru. Takrat je prišlo na tisoče Slovencev, ne samo iz vse Kranjske, ampak tudi iz sosednjih dežel, Primorske, Koroške in Štajerske. Te dni so na otok prihajali pomagat pri spovedovanju tudi okoliški duhovniki, ki so že dan pred praznikom od 4. ure popoldan do polnoči stregli dušnim potrebam romarjev, na praznik sam pa so bili na voljo že navsezgodaj zjutraj, vse dotlej, dokler je kdo potreboval duhovne pomoči.³⁹

Glavni romarski čas se je začel s šesto nedeljo po veliki noči.⁴⁰ Na ta dan so odprli romanja zvečer z litanijami, blagoslovom in pridigo. Vsako leto na ta dan so na otok prihajali romarji iz Savinjske doline, iz Gornjega grada pa vsako drugo leto.⁴¹ Kaplan je, oblečen v koretelj, pričakal Gornjegrajce na cerkvenem pragu in je dediče Adama Liebreichta iz Gornjega Grada, ki je naložil cerkvi glavnic 15 goldinarjev, ki je prinašala 45 krajcarjev obresti, peljal v cerkev, ter drugi dan maševal za ustanovnika in njegove dediče. Kaplan je imel to obvezo, ker je prejemal obresti te glavnic.⁴²

Nato je trajala glavna doba romanj do praznika sv. Mihaela. Zlasti pa so bili obiskani dnevi patrocinijski, ki jih je bil določil že škof Krištof Ravbar leta 1523. Ob teh dneh so prihajale na otok cele skupine vernikov iz gorenjskih, notranjskih in celo štajerskih župnij.⁴³

Drugi dan prošnjih dni so se na otoku sestajale procesije župnij Bled, Ribno in Bohinjska Bela. V petek pred binkoštni je priromala skupina vernikov z Blok, iz Loža in Cerknice. Prejšnji večer so imeli k cerkvi procesijo s prižganimi svečami v rokah. Na binkoštni torek je bil dan romarjev iz gorenjskih župnij. Vsako drugo leto so prišli romarji iz Preddvora in Škofje loke v osmini praznika svetega Rešnjega Telesa. Župljani s Trate, s Poljan, z Javorij in Osilnice so prihajali vsako sedmo leto. Na petek po prazniku svetega Rešnjega Telesa je bila na otoku maša za Žirovničane proti nadlogi črva na polju. Pripeljal jih je in jim tudi maševal brezniški kaplan. Za praznik sv. Janeza Krstnika so bili zaobljubljeni Kamnogoričani, Jeseničani in verniki od Svetega Križa nad Jesenicami. Radovljičane je pripeljal njihov kaplan za praznik sv. Marjete. Na praznik sv. Ane pa so opravili Gorjanci sami svojo zaobljubljeno pobožnost. Velika slovesnost je bila tudi za

Veliki Šmaren (15. avgust), ko je bila ob 10. uri slovesna služba božja in veliki shod. Prav tak shod in taka slovesnost je bila tudi na Rožensko nedeljo. Na dan sv. Mihaela (29. september) pa se je ob 10. uri vršila zadnja slovesnost, ki jo priredi blejska župnija na jezeru v tekočem letu.⁴⁴ Seveda je prihajalo veliko romarjev tudi iz drugih vasi častit veliko zavetnico.

Čolnarji so vse procesije in romarje prevažali brez plačila. Ko so dobili čolnarsko dovoljenje, so se obvezali, da bodo romarje vozili zastonj na otok in nazaj⁴⁵ (jezero je bilo takrat last cerkve - briksenske škofije). Drugi pa so opravljali to dolžnost tudi zaradi zakupnine cerkvenih rovtov.⁴⁶ Med prevozom procesij na otok se je s plitvic⁴⁷ slišalo petje litanij in Marijinih pesmi.

Ob večjih praznikih, in kadar je bil obisk romarjev večji, je grajski oskrbnik pri prevozu nastavil stražo zaradi reda in varnosti, baje se je nekaj ljudi že utopilo.⁴⁸

Za romarje je bilo za silo preskrbljeno tudi prenočišče. Najprej je temu namenu služila hiša prostija.⁴⁹ V 19. stoletju pa so priredili za romarje Puščavico. Včasih so romarji prenočevali kar v cerkvi, cele družine so tu spale in molile, vendar pa je grajska oblast leta 1805 prepovedala prenočevanje v cerkvi.⁵⁰ K jezerski Materi so prihajali nemški, italijanski, hrvaški in slovenski romarji. Slovenski so prihajali večinoma po farah in v procesijah, medtem ko so ostali prihajali posamezno ali v manjših skupinah. Navadno so prišli že proti večeru dan prej, ostali na otoku ter celo noč prepevali svete pesmi, zjutraj ob 4. uri so bili pri sv. maši, potem so zopet odpotovali. V poročilu, ki ga je leta 1626 poslala na škofov dvor komisija, ki je imela nalog, pregledati in urediti gospodarstvo in upravo proštije ter blejskega gradu, navaja kaplan Jurij Burnel, ki je prišel s Tirolskega za kaplana k proštiji, da mu je ljubljanski škof dovolil izpovedovati nemške in laške romarje. To dovoljenje je bilo najbrž vezano na osebo. Domači in hrvaški romarji pa so se lahko izpovedovali pri sosednjih cerkvah in duhovnikih.⁵¹

Večinoma so na otok romali preprosti ljudje, ki cerkvi niso mogli dati kaj več kot le majhne zneske miloščine. Kljub temu pa je cerkev zaradi velikega števila romarjev prišla do znatnih vsot denarja.

Pesem Mariji Devici na Blejskem jezeru:

Marija Prečašena
Ti Kraljica Jezera,
Bodi noč in dan slavljena
Mati našega Boga!
Sredi med vodami zbrala
Sedež svetli si od kdaj,
Da nam milost skazovala,
V varstvu imela bi ta kraj.

O gospa nebes in zemlje
Mati Božje milosti,
Prosi Njega, ki odjemlje
Greh objokanih stvari!
Torej k Tebi, mila Mati!
Čolnič upno nas pelja,-
K Tebi čemo se podati,
Te častiti z dna srca.

Ti pojejo, Te častijo
Serca naše vsaki čas,
Z lin visocih Ti donijo
Zvonov glasi dolj med nas.
V logu slavček ti prepeva,
Ribica v vodi te slavi;
Vse stvarjenje naj odmeva
Tvojo slavo večne dni!

O Marija naj bolj sveta,
Zvesta Mati vernikov,
Ti brez madeža spočeta,
Smili se nas grešnikov!
Vsi v bridkostih in
skušnjavah
K Tebi se zatekamo,
Vsi v nadlogah in težavah
Te pomoči prosimo!

Sprejmi mili rod gorenski
Pod obrambino perot;
Vari narod ves slovenski
Spon pregreh in teme zmot.
Sprosi Mati od Očeta
Vsim Slovanom vere dar,
In ko nam se smert obeta,
Ne zapusti nas nikar.

Jezerski Materi božji so večinoma darovali platno, volno in olje. Begunjski graščaki so morali dajati jezerski cerkvi cent olja na leto.⁵³ Altenburški (družina Zweickel) graščaki pa so vsako leto darovali otoški

cerkvi po 50 funtov olja ali ustrezno vrednost v denarju. To pa zato, ker so pri otoški cerkvi uredili ustanovo - Zweickelovo ustanovo.⁵⁴ Darovi, ki jih je verno ljudstvo darovalo cerkvi, so bili shranjeni v cerkveni zakladnici. Hvaležni romarji so cerkvenemu predstojništvu pošiljali tudi pisne zahvale. Baronica Jožefina Stipssich-Steininger, soproga c.kr. feldmaršallajtnanta, pa je poslala 19. februarja 1862 z Dunaja za cerkev oltarni prt in roket ter pismo, v katerem se zahvaljuje otoški Mariji za ozdravljenje dveh svojih sinov hude boleznii. Za zdravje obeh je molila v otoški cerkvi.⁵⁵

Marijina cerkev na otoku tudi danes sprejema procesije in romarje - zasebnike, ki prihajajo molit, veliko pa je tudi izletnikov, ki jih vabi znameniti blejski otok.

OPOMBE:

1. Zgodnja danica, Ljubljana 4.prosinca 1855, str.4 (glej tudi Linhart, Prešern, etc.). – 2. Zgodnja danica , Ljubljana 4.prosinca 1855, str. 4. – 3. Gornik Franc, Zgodovina blejske župnije, Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 149. – 4. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 5. Kimavec Frančišek, Bled nekdanj in sedaj, Založila jezerska cerkev, Ljubljana 1908, str. 23. – 6. Kimavec, o.c., str 26. – 7. Škofijski arhiv, fasc. 30, št. 2. Prim. Gruden, o.c., str. 68, op. 3. – 8. Kimavec, o.c., str. 26. – 9. Gornik, o.c., str. 160. – 10. Gornik, o.c., str. 160. – 11. Gornik, o.c., str. 164. – 12. Lavtižar Jožef, Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice, str. 67-69, Ljubljana 1897. – 13. Jožef II. (1741-1790): v desetih letih vladanja je objavil več kot šesttisoč odlokov, ki zadevajo cerkveno področje. Med drugim je najprej omejil število redovnih novicev, nato pa po letu 1781 razpustil vrsto samostanov, ki niso bili neposredno vključeni v pastoralno, šolsko in socialno delo. Premoženje ukinjenih samostanov je strnil v verski sklad, ki je bil namenjen vzdrževanju duhovnikov in podpori gospodarsko šibkih župnij. Odločanje o zakonskih zadevah je prevzela država, ki je pristojnost cerkvenih sodišč omejila na izrazito notranje cerkvene zadeve. Leta 1783 je Jožef II. razpustil večino bratovščin in njihovo premoženje izročil verskemu skladu. Odpravil je procesije, popoldanske ljudske pobožnosti, vrsto praznikov in božjih poti in celo določil, koliko sveč sme goreti na oltarju (povzeto po: Slovenci v letu 1789, Dolinar France Martin, Cerkevne razmere na slovenskem v obdobju pred francosko revolucijo, str. 39-43, katalog z razstave, ki je bila

v Narodnem muzeju, v Ljubljani 1989). – 14. Ilirske province (1809-1813), ki so ime dobile po antičnih Ilirih so bile dežele (Koroška z Beljakom, Goriška, Trst, Kranjska s Pazinsko grofijo, civilna in vojna Hrvatska, beneška Istra, Dalmacija in Dubrovnik), ki jih je leta 1809 Avstrija odstopila z mirom v Schobrunnu Franciji. Do 1813 je bil sedež provinc v Ljubljani nato pa v Trstu. Kratko obdobje francoske vladavine v Ilirskih provincah je bil poskus, da se modernizira uprava, sodstvo, šolstvo in gospodarstvo. Kar zadeva odnose s Cerkvijo, se Napoleonov sistem ni bistveno razlikoval od sistema Jožefa II. (povzeto po: Napoleonove Ilirske province 1809-1814, Zwitter Fran, Napoleonove Ilirske province, str. 25-36, katalog z razstave v Narodnem muzeju, v Ljubljani 1964). – 15. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo, Novakov akt. – 16. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 17. Dolenc Jože, Slovenski romar, Mohorjeva družba, Celje 1987, str. 225-226. – 18. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 19. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 20. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 21. Mal dr. Josip, Cerkev na blejskem otoku, Zbornik za umetnostno zgodovino IV (1924), str. 148-153. – 22. Kimavec o.c., str. 31. – 23. Ljubljanski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 24. Arhiv Narodnega muzeja v Ljubljani. – 25. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 26. Gornik, o.c., str. 169-170. – 27. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za

blejsko župnijo. – 28. Bled, župnijski arhiv. – 29. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 30. Gornik, o.c., str. 186. – 31. Bled, o.c. – 32. Bled, o.c. – 33. Bled, o.c. – 34. Bled, o.c. – 35. Kuret Niko, Praznično leto Slovencev, II., Družina, Ljubljana 1989, str. 182 (Kuret je pesem prevzel iz: Štrekelj Karel, Slovenske nasodne pesmi I., st.290, str. 333-334, Ljubljana 1895-1923. – 36. Škofijski arhiv, fascikel 30, št. 2 Prim. Gruden, o.c., str. 68, op. 3. – 37. Kimavec, o.c., str. 27. – 38. Čarman Frančišek, Božja pot Matere božje na Blejskem jezeru, str. 9 - 10, Ljubljana 1896. – 39. Kimavec, o.c., str. 34. – 40. Bled, o.c. – 41. Kimavec, o.c., str. 35. – 42. Bled, o.c. – 43. Gornik, o.c., str. 174. – 44. Kimavec, o.c., str. 36. – 45. To obvezo so izpolnjevali do leta 1948. – 46. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo. – 47. Ime čolnov s katerimi so prevažali romarje do otoka in nazaj. Ime plitvice se je uporabljalo v 19. stoletju, kakor tudi prej in kasneje. Danes se ti čolni imenujejo pletne. – 48. Mal Josip, Cerkev na otoku in izsušitev Blejskega jezera, Dom in svet, 1917, str. 116-120. – 49. Iz listin v arhivih vidimo, da so v 17. in 18. stoletju so proštijo imenovali gostišče. – 50. Ljubljanski škofijski arhiv, oddelek za blejsko župnijo, Novakov protokol. – 51. Mal, Cerkev na otoku in izsušitev Blejskega jezera, Dom in svet, 1917, str. 116-120. – 52. Zgodnja danica, Ljubljana 1. vinotoka 1866, str. 223-224. – 53. Dolenc, o.c., str. 225-226. – 54. Bled, o.c. – 55. Bled, o.c.

GRADILI SO NOVO CERKEV SV. MARTINA NA BLEDU BOŽO BENEDIK

Ljubljanski škof in poznejši kardinal Missia je leta 1996 poslal na Bled tedanjega šentjakobskega kaplana Janeza Oblaka (1896 - 1933, na Bledu 1863 - 1933) iz Ljubljane z nalogo, da na Bledu zgradi novo cerkev sv. Martina. Janez Oblak se je že pri Šentjakobu izkazal pri gradnji cerkvenega zvonika in popravilu cerkve. Izhajal je iz kmečke družine. Bil je vesten, neugnan delavec, poslušen svojim nadrejenim. Česar se je lotil, je tudi uresničil. Pravijo, da ni bil "političen". Zaradi svojih odlik je bil spoštovan tudi pri tedanji gospodi.

Stara cerkev se je zdela res že neprimerna. Stala je nižje, kot je bil nivo zemlje okoli nje in vanjo se je šlo navzdol po stopnicah kakor v kako klet.

Misel, da je z župno cerkvijo potrebno nekaj ukreniti, ni bila nova. Že Simon Peharc, ki je na Bledu župnikoval od 1848 do 1872, si je zadal nalogo, da župnemu patronu postavi novo cerkev. Ni uspel, kot tudi ne njegov naslednik Anton Umek. Več uspeha je imel župnik in dekan Jožef Razboršek. Leta 1885 je pri slavnem dunajskem arhitektu Frideriku baronu Schmidtu, ki se je izkazal že z načrti

za dunajski rotovž, južni kolodvor in cerkev sv. Elizabete, naročil načrte. Arhitekt Schmidt je iz hotela Mallner in voženj po jezeru opazoval staro cerkev in si zamišljala novo. Izdelane načrte je leta 1892, potem, ko jih je že odobril Deželni zbor, pregledal in ocenil na prošnjo Ernesta Windischgraetza in barona Schwegla še kranjski deželni inženir Hrasky.

Razboršek je naročil še en načrt, pri arhitektu Jebligerju iz Linza. Po njegovi zamisli naj bi bila cerkev zidana v romanskem slogu, močno členjena, s številnimi vrati, okni in stolpiči. Škofiji ta načrt ni ugajal. Tudi Razborškov prijatelj župnik Frančišek Avsec iz Brusnic, ki ga je Razboršek prosil za mnenje, ga ni najbolje ocenil. Zanimive so njegove pripombe v pismu z dne 20. maja 1899. Menil je, da bi bila cerkev, ki naj bi sprejela okrog tisoč ljudi, prevelika, saj se bo število vernikov zaradi ločitve ribljanske župnije zmanjšalo, letoviščarji pa tudi ravno ne tišče v cerkev. Cerkev, še enkrat večja od stare, se tudi ne bi vklapljala v okolico, kar se je najbolje videlo iz primerjave načrta z Lergetporerjevo fotografijo tedanje stare cerkve z gradom. To se je zdelo Avscu odločilnega pomena. Avsec je imel pripombe tudi glede zvonika. Po njegovem naj bi zvonik v bodoče stal zunaj

cerkve. Tako bi ga lahko pozneje tudi podrl. Dopusčal pa je tudi možnost, da bi postavili dva zvonika na pročelju cerkve. Frančišek Avsec je dodal nekaj svojih mer glede velikosti cerkve. Pisal je tudi o stroških, glede katerih sta svoje pripombe podala tudi duhovnika Janez Flis in Josip Smrekar. Avsec je Razboršku svetoval, naj še koga vpraša za mnenje. Vendar z odhodom Razborška v Šmartno pri Kranju Jeblingerjev načrt ni bil več zanimiv. Zapletlo se je le okrog njegovega plačila.

S svojimi željami se je oglasil tudi knez Windischgraetz, ki je bil velik ljubitelj umetnin. Žal mu je bilo zavreči gotske freske v stari cerkvi. Tudi arhitektura stare cerkve mu je bila všeč. Zato je bil mnenja, naj ne bi zidali nove cerkve, temveč bi le popravili in povečali staro, v kateri je bilo prostora za 410 oseb, v odprti lopi pa še za 175. Windischgraetz je pri dunajskem arhitektu Edmundu Fiali naročil nov načrt. Po Fialovem načrtu naj bi povečana cerkev zavzemala 294 kvadratnih metrov, kar bi zadostovalo za okrog 735 ljudi. Vendar se tudi ta cerkev ne bi najbolje vklapljala v okolje, saj bi deli na jezerski strani štrleli celo preko meja cerkvenega zemljišča, kar ljudem gotovo ne bi ugajalo, pa tudi ne naročniku. Čeprav je bilo nerodno

zavrnuti idejo kneza, ki je veliko naredil za Bled in blejsko cerkev, načrt pri župniku Oblaku ni našel podpore.

Škof Anton Bonaventura Jeglič je v marcu leta 1903 župniku Oblaku predlagal, da bi k načrtovanju cerkve pritegnili tudi znanega arhitekta Josipa pl. Vančaša iz Sarajeva, ki je bil znan tudi na Slovenskem. Po njegovih načrtih so sezidali katedralo v Sarajevu, Hotel Union, Ljudsko posojilnico v Ljubljani in Škofove zavode v Št. Vidu. Škof Jeglič je Vančaša poslal na Bled na razgovore v želji, da bi bila cerkev čim lepša in izdelana v enotnem slogu. Obenem je pohvalil Oblaka, da ima toliko poguma in veselja za zidanje nove cerkve. Po Vančaševem načrtu naj bi cerkev zavzemala površino 410 kvadratnih metrov. Sprejela naj bi 1007 ljudi v dveh polovičnih oddelkih. Župnik Oblak se je znašel v kar precejšnih težavah. Odločiti se je moral, po katerem načrtu naj gradi cerkev, ter kako zagotoviti potreben denar. Predvidel je tudi težave z občino, ki je bila tedaj v rokah liberalcev. Pri Oblaku pa je zmagal pogum in kot je zapisano v Laibacher Zeitung z dne 3. septembra 1900, je oznanil, da bo gradnjo nove cerkve financiral s cerkvenim premoženjem in prostovoljnimi prispevki, torej brez pomoči občine. 20. avgusta je svojo odločitev sporočil

Deželni vladi v Ljubljani. Že 20. septembra 1900 je Ministrstvo za kmetijstvo odobrilo 489 hlodov s 75% popustom.

Občinski svetovalci so se sestali 24. novembra 1900. Navzoči so bili župan Jakob Peternel ter svetovalci Josip Verderber, Franjo Rus, Ivan Pretnar in Otto Wöllfing. Sklenili so, da se mora nova cerkev graditi v skladu z zakonom z dne 20. julija 1863 ter po "zakonih postave" št.50 z dne 7. maja 1874 in št.7 z dne 31. decembra 1894. Ugotavljali so tudi, kakšne so sploh potrebe po novi cerkvi. Ob tem so zapisali, da so odnosi s cerkvijo takšni, da na občini še do ključa mrtvašnice ne morejo, pa čeprav so občani delali tlako pri gradnji novega pokopališča. Čudili so se, da morajo občani pri cerkvi le delati, pravice pa jim cerkev odreka. Blejsko občino je na "zakone postave" verjetno opozoril ljubljanski politik in odvetnik Karl Triller, ki je kasneje zastopal občino v sporu s cerkvijo.

Okrajno glavarstvo v Radovljici je Oblakovo prošnjo za izdajo grabenega dovoljenja zavrnilo, češ da se mora cerkev ravnati po navedenem zakonu in postavah. Zakon je zahteval konkurenčno obravnavo, na kateri naj bi razpravljali o potrebi po novi cerkvi, o načrtu, po katerem naj bi se zidala, o stroških gradnje, o sredstvih, ki jih ima cerkev na

razpolago in sredstvih, ki bi jih morala pri-
makniti še farna občina.

Na blejski občini se nikakor niso strinjali z
gradnjo nove cerkve. Pripravili so posebno
Izjavo v krajši in daljši obliki, ki jo je podpisal
župan Jakob Peternel. Z njo so občane želeli
obvestiti o svojih sklepih ter zavrniti očitke
takoimenovane klerikalne duhovščine, češ da
liberalna občina nasprotuje vsem nameram
cerkve, torej tudi popravilu stare cerkve.

Na občini so menili, da stara cerkev zados-
tuje potrebam grajske fare, še posebej, ker se
bo fara razdelila, saj so se Ribljani odločili za
svojo župnijo. Občina tudi ni imela
razpoložljivega denarja, saj je imela kar
26.000 kron dolga pri radovljiški hranilnici za
zidanje nove šole. Tudi doklade so znašale že
50%. Te bi še narastle in jih občani ne bi
zmogli. Pri tem pa so bili glavni
davkoplačevalci, to sta bila lastnika hotelov
Luisenbad in Mallner, ter številni lastniki vil
že tako obremenjeni, da povečanih davkov ne
bi zmogli. Občino pa da teže še druge potrebe.
Zgraditi bi bilo potrebno bolnišnico in ubožno
hišo, saj morajo reveži v najhujšem mrazu
iskati prenočišče v hlevih in na podstrešjih.
Vse to bi moralo izostati zaradi gradnje
cerkve. Težak se je zdel tudi občitek, da se že
nad trideset let zanemarja vzdrževanje stare
cerkve, izrečen z namenom, da bi jo prisilili h
gradnji nove cerkve. Vendar na občini niso
nasprotovali obnovi stare cerkve. Menili so,
naj se preuči načrt, ki ga je dal narediti knez
Windischgraetz. To bi zahtevalo manj denarja.
Na občini so tudi menili, da so stroški gradnje
prenizko prikazani, pa tudi pisnih dokazov,
koliko denarja je že zbrana, ni. Zato naj se
obnovi stara cerkev, za kar bi bilo potrebno
15.000 goldinarjev. Seveda v izjavi ni manjka-
lo ostrih puščic proti blejskim klerikalcem in
"katoliškim svedrcem".

Občinski odbor se je torej odločil, da se
gradnji upre. Takole so razmišljali: "Če se ne
upremo, bo imel župnik povsem proste roke in
bo brez kakršnekoli občinske kontrole, če pa
zahtevamo gradnjo po postavi, ki zahteva med
drugim tudi konkurenčno obravnavo, se na le-
tej gradnji lahko zoperstavimo, saj nimamo
potrebne denarja, s pomankljivimi
prostovoljnimi prispevki pa se po postavi ne
sme zidati."

Konkurenčno razpravo so razpisali za 22.
junij 1901 ob desetih dopoldan v stari šoli.

Glavarstvo je sklicalo vse zavezance, da sku-
paj razmislijo o potrebi po novi cerkvi ter
ugotovijo, koliko sredstev bi bilo potrebnih za
gradnjo nove cerkve oziroma popravilo stare.
Obravnavo je večče vodil komisar na
glavarstvu Franc Schitnik, po rodu iz Kočevja.

Navzoči so bili župljani iz vseh petih ble-
jskih vasi. Manjkali so le Ribljani, katerim je
njihov župnik svetoval, naj ne hodijo, sicer bi
na občini lahko pomislili, da jim ni za lastno
župnijo. Komisar Schitnik je pojasnil namen
obrnave in vprašal navzoče, ali ne uvidijo,
da je s cerkvijo potrebno nekaj ukreniti. Župl-
jani so se takoj razdelili v dva tabora.
Nasprotniki gradnje so bili v glavnem z
Rečice in delno z Grada, iz drugih vasi pa le
posamezniki. Menili so, da se nova cerkev ne
sme graditi. Popravi naj se stara, pa čeprav bi
mogoče popravilo stalo več kot gradnja nove.
Glavno je, da se ne gradi nova cerkev, pa naj
stane, kolikor hoče, denar ni pomemben. Med
nasprotniki je bil zelo glasen socialist Janez
Pangerc iz Sela, ki je s seboj pripeljal nekaj
svojih privržencev. Imel je kaj strupen jezik.
Njegove pripombe in vmesni klici so bili manj
resni, kot bi se za tako razpravo spodobilo.
Menil je, naj bi cerkev gradil papež, saj ima
Vatikan zadosti denarja, kar je sam opazil na
ogledu v Rimu. Župnik Oblak je le stežka
ohranil mirno kri, vendar je raje molčal.
Komisar Schitnik je pomiril navzoče in začel
obravnavo. Višji stavbni inženir Muck iz
Kranja je razložil oba načrta ter podal svoje
mnenje. Menil je, da bi bila cerkev po
Schmidt-Vancaševem načrtu s 450 kvadratni-
mi metri zadosti velika za domače občane in
letoviščarje, medtem ko bi bila cerkev s 233
kvadratnimi metri po Fialovem načrtu prema-
jhna. Tretji, Jeblingerjev načrt, je bil že prej
izločen po mnenju škofijskega ordinata z dne
27. novembra 1899, saj bi bila cerkev po tem
načrtu s 525 kvadratnimi metri vsekakor prev-
elika.

Druga točka obravnave je bila finančna
plat. Stroški novogradnje po Schmidt-
Vancaševi varianti so bili izračunani na
104.000 kron, ki naj bi jih zbrali takole: jezer-
ska cerkev, ki je bila najbogatejša, naj bi
prispevala 48.000 kron, rečiška 12.000,
18.000 kron pa naj bi zbral župnik med
občani. Skupaj bi tako zbrali 78.000 kron, pre-
ostalih 26.000 kron pa bi prispevala občina.
Za uporabo cerkvenega denarja so morale dati

soglasje pristojne cerkvene oblasti. Tako dovoljenje je dalo pristojno ministrstvo 16. in 23. januarja 1902, vendar pod pogojem, da se bi cerkev gradila po Schmidt-Vancaševem načrtu. To kaže, da se je bila cerkvena oblast že odločila. Stroški popravila stare cerkve naj bi znašali 80.000 kron, vendar po zatrjevanju poročevalca ta vsota ni bila realna. Pri takšnih obnovah je stroške le težko predvideti, saj se običajno pojavljajo nepredvidena dela. Zato se je zdelo možno, da bi bili na koncu stroški obnove celo višji od stroškov novogradnje.

Razprava v dvorani je bila živahna, komisar Schitnik pa je mirno pisal zapisnik. Potem je vstal in pojasnil, da bo potrebno dvojno glasovanje. Na prvem bi odločili, ali je potrebna gradnja nove cerkve, na drugem pa, ali je poleg zagotovljenih finančnih sredstev prostane dolžna plačati farna občina po cerkveno konkurenčnem zakonu št.50 z dne 7. junija 1874.

Komisar je povabil navzoče, naj podpišejo zapisnik. Pristaši gradnje naj se podpišejo na eno stran, nasprotniki pa na drugo. Pristaši so pooblastili občane, ki naj podpišejo. Prvi štirje, ki so se strinjali, so takoj podpisali. Nasprotniki so svoje podpise odklonili, češ "tinta je tinta". Komisar je obravnavo zaključil z izjavo, da je gradnja nove cerkve sprejeta s štirimi glasovi, medtem, ko nasprotnih glasov ni. Tedaj so se uprli nasprotniki in začeli glasno izražati svoje nezadovoljstvo. Komisar Schitnik jih je zavrnil z besedami: "Možje, danes ni šlo za novo ali staro, ampak le za denar, za katerega pa ste menili, da ni toliko važen, da se le nova cerkev ne gradi." Tega pa se nasprotniki niso zavedali, oziroma niso se znašli. Komisar je tako izpeljal in zaključil obravnavo, katere sklep je bil zelo pomemben v poznejšem postopku.

Na podlagi obravnave je Okrajno glavarstvo v Radovljici 27. maja 1902 izdalo dovoljenje, da se sme stara cerkev podreti in graditi nova po Schmidt-Vancaševem načrtu. V dovoljenju je bilo povedano, da bo površina nove cerkve 410 kvadratnih metrov, v njej bo prostora za 1007 vernikov (na Bledu je bilo tedaj 1646 faranov). Cerkev bo grajena v gotskem slogu s srednjo ladjo dolžine 29,3 in širine 17 metrov in dvema stranskima ladjama ter prezbiterijem. Zvonik naj ostane, le line in streha se morajo zgraditi na novo z ali brez oratorija.

Vendar občina v nameri, da prepreči gradnjo

nove cerkve, ni popustila. Vložila je niz pritožb na vse inštanice, ki so bile v rednem pravnem postopku na voljo. Obenem s pritožbo na Deželno vlado zoper dovoljenje glavarstva, je občina 12. maja 1902 vložila prošnjo, naj se z gradnjo počaka, dokler se ne reši priziv na Upravno sodišče. Blejski župnik Oblak je zaprosil deželnega poslanca na Dunaju Josipa Pogačnika, naj pri pristojnem ministrstvu intervenira za čim hitrejšo rešitev. Ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju je prošnjo občine 27. maja 1902 zavrnilo z obrazložitvijo, da se tak odlog dovoli le, če ga zahtevajo javni interesi ali če bi stranki, ki se pritožuje, grozila nepopravljiva škoda. S tem je bila gradbenem odboru dana prosta pot za začetek gradnje. O sklepu ministrstva je Pogačnik obvestil Oblaka s pismom z dne 31. maja 1902. Pogačnik je Oblaku še čestital ter pripomnil, naj o njegovi hitri intervenciji razen najožjim prijateljem ne govori.

6. julija 1902 je bil imenovan Stavbni odbor, ki so ga sestavljali načelnik knez Windischgraetz, podpredsednik oziroma namestnik načelnika župnik Janez Oblak, tajnik in blagajnik Josip Verderber, Anton Hudovernik kot nadzornik zidarjev in tesarjev, saj je bil več tega posla, ter France Vidic. Stavbni odbor je dne 26. januarja 1903 razglasil oddajo del za rušenje stare in gradnjo nove cerkve. Vsa dokumentacija je bila na ogled v župnišču na Bledu. Vsak ponudnik je moral položiti 5% kavcije. Javna licitacija je bila razpisana za 23. februar 1903 ob deseti uri. Razglas je podpisal načelnik knez Windischgraetz.

Na licitaciji je bilo podanih kar dvaindvajset ponudb, ki jih je bilo potrebno temeljito preučiti. Še istega dne je Stavbni odbor sklenil, da se dela oddajo stavbnemu podjetju G. Toennies iz Ljubljane. Znano je bilo, da je to solidno podjetje s priznanimi strakovnjaki, bilo pa je tudi pripravljeno izvzeti iz svoje ponudbe tesarska, krovska in steklarska dela. G. Toennies je v svoji ponudbi predlagal 9 1/2 odstotka pribitka za morebitna dodatna dela, ki se običajno kasneje pokažejo, kar se je res tudi zgodilo. Toennies je že 24. februarja 1903 sprejel vse pogoje Stavbnega odbora.

Stavbni odbor je želel izvzeti tesarska dela, da bi jih oddal domačemu priznanemu tesarju Janezu Koniču, ki je ponudil za 2% manjšo ceno, kot je bila zapisana v stroškovnem elaboratu. Žal se je Konič prav pri tem delu, ki

ga je opravljal z velikim veseljem in zavzetostjo, smrtno ponesrečil. Stopil je na konec deske, ki ni bila pritrjena in padel v globino. Za njim je tudi tesarska dela prevzel G. Toennies. Tudi kleparska in krovška dela so oddali še isti dan. Dobil jih je Henrik Kosma iz Ljubljane. Dela je sprejel z 20% oziroma 5% popustom. Steklarskih del niso oddali, ker so želeli imeti poslikana okna, ki so bila takrat zelo priljubljena. Stavbni odbor je 27. februarja 1903 dokončno odločil oddajo del. Zavrnjene ponudbe so skupaj z varščino vrnili.

Pred Veliko nočjo leta 1903 je župnik Oblak s prižnice oznanil, da bodo na velikonočni torek začeli podirati staro cerkev. To pa je spet razvnelo nasprotnike gradnje nove cerkve, ki so glasno zatrjevali, da od stare cerkve ne puste odnesti niti kamenčka. Zanašali so se na pritožbo, ki so jo vložili na Upravnem sodišču na Dunaju, ki naj bi spor rešilo v njihovo korist.

Ravno v tem času so bile državnozborske volitve. Kot je poročal kaplan Karel Gnidovec, je za poslanca prvič kandidiral Josip Pogačnik iz Podnarta. Njegov nasprotnik je bil dr. Andrej Ferjančič, ki ni bil naklonjen gradnji nove cerkve. Pred shodom na Bledu se je Pogačnik pri kaplanu Gnidovcu pozanimal, ali naj omenja tudi gradnjo nove cerkve. Kaplan mu je to odsvetoval, češ da je zadeva že rešena. Svetoval mu je, naj raje govori o bohinjski železnici in blejski železniški postaji. Baron Josip Schwegel se je zavzemal, da bi postajo postavili v Zaki nad jezerom. Drugačnega mnenja pa so bili liberalci. Postajo naj bi postavili nekje za Flegarijo. Menili so, da bi obiskovalci, ki bi se peljali nad Zako, rekli, da so Bled že itak videli in bi se odpeljali naprej proti Bohinju.

Nasprotniki gradnje so se poslužili najrazličnejših sredstev, da bi gradnjo preprečili. Tako so začeli propagirati izstop iz katoliške cerkve. V Slovenskem narodu je izšel oglas gospoda "X" z Bleda, v katerem je spraševal, kako je mogoče izstopiti iz katoliške cerkve. Nekateri na Bledu naj bi namreč radi izstopili, ker niso bili zadovoljni, da se bo nova cerkev gradila z dokladami na direktne davke. Uredništvo Slovenskega naroda je bilo mnenja, da je izstop mogoč, če se ga naznani Okrajnemu glavarstvu in hkrati pove, kateri cerkvi bi po izstopu pristopili. Kaplan

Gnidovec pa je s prižnice prečital in pokomentiral ta oglas.

Župnik Oblak je budno spremljal namere svojih nasprotnikov. Tako tudi ni pozabil na pritožbo občine na Upravno sodišče na Dunaju. Zaprošil je kneza Windischgraetza, ki je na Dunaju užival velik ugled, naj posreduje v tem postopku. In res je dvorni svetnik 6. oktobra 1904 - takrat pa je bila nova cerkev že zgrajena - sporočil knezu Windischgraetzu, da je pritožba blejske občine zavrnjena.

Ob podiranju stare cerkve se je pokazal problem fresk, ki so jo krasile. Knez Windischgraetz, ki so mu bile še posebno pri srcu, je menil, naj bi jih shranili pri dunajski Centralni komisiji za ohranitev umetnostnih spomenikov, vendar ga niso poslušali. Pri podiranju vzhodne stene v prezbiteriju se je odvalila karakteristična glava sv. Petra. Župnik jo je izročil škofijskemu muzeju, ta pa Deželnemu muzeju v Ljubljani. Kot je zapisal Karel Gnidovec, je bila najbolje ohranjena freska, ki je prikazovala prizor, ko so se Modri z vzhoda klanjali novorojenemu Jezusu. Spremstvo je držalo konje, ki so imeli dvignjene repe in so ljudem kazali zadnjice. "In zaradi takih slik naj ne bi podirali stare cerkve," se je hudoval župnik Oblak. Freske je v glasilu *Mitteilung der Zentralkomision für Denkmalpflege* strokovno obdelal dr. Josip Mantuani.

Temeljni kamen za novo cerkev je 7. junija 1903 položil ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Izkopali so 30 centimetrov globoko jamo, v katero so položili stekleno cev (nekateri menijo, da je bila pocinkana) z listino, ki jo je v klasični poetični latinščini napisal stolni prošt dr. Janez Kulovic. Jamo so pokrili s 40 krat 20 centimetrov debelo kamnito ploščo.

Dela na gradnji nove cerkve so hitro napredovala. Na Martinovo leta 1904 so jo že blagoslovili, menda je to opravil prošt dr. Janez Kulovic. Že v novi cerkvi je župnik prebral odločbo Upravnega sodišča z Dunaja, da se stara cerkev sme podreti. Novo cerkev je 27. avgusta 1905 posvetil ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič.

Kam pa so ljudje hodili k maši in drugim cerkvenim opravilom v času gradnje? Ta problem je stavbni odbor rešil tako, da je zraven stare šole, to je današnjega Kina Bled, postavil kar prostorno zasilno cerkev, okoli 15

metrov dolgo, 7 metrov široko in okoli 4 metre visoko. Iz lesenih tramov in zidakov stare cerkve jo je postavil G. Toennies. K stari šoli so jo prizidali tako, da se je sprednja, večja, pritlična soba preuredila v prezbiterij, kamor so postavili veliki oltar. Prostor za velikim oltarjem je služil za pevski zbor in harmonij. Na velikem oltarju je stal lesen pozlačen tabernakelj, ki ga je izdelal podobar Ivan Vurnik iz Radovljice. Župnik Oblak ga je pozneje podaril gospodinjski šoli na Mali Loki na Dolenjskem. Ob steni je bil postavljen še stenski oltar s podobo Marijinega srca. Prezbiterij je zaključeval polkrožni lok, katerega odprtina je znašala 4 krat 3,9 metra. Dvokrilna vrata in osemnajst enokrilnih oken je posodil G. Toennies za majhno odškodnino. Stroški postavitve zasilne cerkve so znašali 694.90 kron. Služila je dve poletji in eno zimo.

Po dograditvi nove cerkve pa še ni bilo konec spora z občino in drugimi nasprotniki gradnje. Spor se je tedaj vrtel okrog deleža, ki ga je bila po konkurenčni obravnavi dolžna plačati občina. Obravnavo je vodil okrajni komisar Franc Schitnik. Cerkev je zastopal kaplan Franc Kimovec, sicer doma iz Cerkelj, ki je bil hudo bolan in je poteku obravnave le stežka sledil. Župnik Oblak se obravnave žal ni mogel udeležiti, saj je ravno tedaj maševal v kapeli pri knezu Windischgraetzu. Občinske

interese je, kot že ves čas v "cerkvenem" sporu, zastopal znani politik in odvetnik dr. Triller. Nastopal je samozavestno, ostro napadal Stavbni odbor ter dokazoval krivico, ki se godi ljudem, ker bodo morali iz svojega žepa za cerkev plačati velike denarje. S povzdignjenim glasom in dvignjeno roko je izjavil: "Možje so se odločili, da raje izstopijo iz katoliške cerkve, kot da bi kak dinar plačali." Te besede je izkoristil eden navzočih nasprotnikov gradnje, bil je to eden blejskih gostilničarjev, in vprašal: "Možje, kaj bi bilo, če bi se res izbrislali iz vere?" Pa je pristopil k njemu Triller in mu glasno prišepnil na uho: "Plačali boste pa vseeno!" To je prisotne še bolj razburilo, saj niso razumeli besed svojega zastopnika. Počasi so vstali in drug za drugim zapuščali dvorano. Tako je potek obravnave opisal kaplan Franc Kimovec.

Okrajni glavar je 21. aprila 1906 pozval blejsko občino, da poravna svojo obvezo v prvotno določeni višini 26.000 kron. Kot je razvidno iz zapisnika občinske seje z dne 19. novembra 1905, je bila občina pripravljena plačati prvotni znesek 26.000 kron pod pogojem, da jo oprostite plačila vseh prekoračitev, sicer odklanja vsa plačila. Zapisnik, ki ga je pisal Drago Repe, so podpisali župan Jakob Peternel, Ivan Pretnar in Anton Vovk st. Okrajno glavarstvo je na seji dne 11. oktobra 1905 postavilo rok za plačilo na dan 10. maj 1906. Dne 21. aprila 1906 je Stavbnemu odboru svetovalo, naj občina najame posojilo, da bo svoj delež lahko čimprej odplačala.

Konec leta 1906 je ing. Geilhofer iz Kranja ocenil obračun gradbenega podjetja G. Toennies. Ing. Geilhofer k obračunu ni imel pripomb. Obenem je pohvalil delo Stavbnega odbora. Deželna vlada je z odločbo z dne 15. aprila 1907 zavrnila pritožbo občine. Razsodila je, da mora občina plačati še 38.876,47 kron, znesek pa se zmanjša za 15.000 kron, ki jih je podaril Verski sklad. Po odbitku darila cesarja v višini 2.000 kron in še nekaj drugih daril naj bi občina plačala 20.978,32 kron.

Kako je Deželna vlada utemeljevala svojo odločitev? Stroški gradnje skupaj z opremo so znašali 151.568,31 kron. Spomnimo se, da so bili pred gradnjo stroški ocenjeni na 104.010 kron. Prekoračitev je torej znašala 47.588,31 kron. Stroški so narasli že pred pričetkom gradnje pri oddaji del na 110.772 kron.

Dodatni stroški so se pojavili kasneje ob gradnji. Temelji so bili prenizko zamišljeni. Kopati so morali od 3,3 do 4,2 metra. Nivo cerkve je bil postavljen za okoli 60 centimetrov prenizko. K dodatnim stroškom je prispevalo tudi prezidavanje in povišanje zvonika ter njegova zunanja obnova. Prišteti je bilo potrebno še plačilo za arhitekta Vancaša, s katerim se je bilo zaradi sprememb potrebno posvetovati. Krivde za prekoračitev ni bilo mogoče pripisati Stavbnemu odboru. Občina je predlagala, da se v primeru rasti stroškov ponovi konkurenčna obravnava. Če bi Stavbni odbor ta predlog upošteval, bi se gradnja zavlekla, stroški pa bi bili še večji. Ravno v tem času so gradili tudi bohinjsko železnico, zato je manjkalo delovne sile in so se mezde zviševale.

Okrajno glavarstvo v Radovljici je za 28. september 1905 razpisalo obravnavo glede prekoračitve stroškov gradnje. V vabilu je bilo izrecno poudarjeno, da v kolikor se vabljeni zastopniki cerkve in občine obravnave ne bodo udeležili, se smatra, da se s sprejetimi sklepi strinjajo.

Pritožbeni postopek se je nadaljeval do najvišjih inštanc. Pritožbi na Deželno vladu je 31. avgusta 1908 sledila pritožba na Ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju. Tudi tu je bila pritožba zavrnjena. Sledil je še priziv na Upravno sodišče na Dunaju kot na najvišjo inštanco. Pod vodstvom predsednika senata Truxa je 16. oktobra 1909 tudi Upravno sodišče pritožbo zavrnilo ter v celoti upoštevalo utemeljitve, ki so bile navedene v prejšnjih postopkih. Tako je občina po vseh pritožbah in postopkih potegnila krajši konec in morala plačati svojih 20.978,32 kron, razen tega pa še obrasti.

“Blejska vojna” je bila tako zaključena šele v letu 1910. V tej vojni je levji delež nosil župnik Janez Oblak, ki se je prvotno branil priti na Bled, še posebej zaradi tako odgovorne naloge, kot je bila gradnja nove cerkve. Kljub temu se je lotil velikega dela. Mož trdne volje je pogumno prenesel vsa ponižanja, očitke in podtikanja s strani takratnih političnih nasprotnikov.

V sestavku smo opisali le gradnjo nove cerkve in spore povezane z njo, ne pa tudi opreme, ki jo je cerkev zahtevala in kateri je župnik Oblak posvečal veliko pozornost. O tem je obširno pisal Franc Gornik v knjigi Zgodovina blejske župnije, ki jo je leta 1990

izdala Mohorjeva družba v Celju. Izdajo je finančno podprl tudi Župnijski urad na Bledu. Omenimo le tole. Relief nad vhodnimi vrati je župnik Oblak zaupal slovitemu Francu Bernekarju, ki ga je izdelal 10. februarja 1905 za 600 kron. Oblak je razmišljal tudi o poslikanju cerkve in tudi v tem uspel. Poslikavo je zaupal akademskemu slikarju Slavku Pengovu, ki je zaupano delo opravljal v letih 1932 do 1933. Po poznejših poizvedbah je bilo ugotovljeno, da je župnik Oblak prve osnutke naročil pri Tonetu Kralju, znanem slikarju iz Kranja, ki je že poslikal nekaj cerkva na Goriškem. Vendar ljubljanska škofija v nasprotju z goriško Kralju ni bila naklonjena. Tudi Viktor Steska, ki je bil pri škofiji svetovalec za umetniška vprašanja, je Oblaku Kralja odsvetoval. Ko je Kralj to izvedel, je v jezi raztrgal in uničil že izdelane osnutke.

Takšna je bila “vojna” med cerkvijo in občino ob gradnji nove cerkve sv. Martina na Bledu. Mnogim je bilo že takrat in je še danes žal za staro, ki je bila polna umetnin in bi verjetno prenovljena, polepšana, na svojem lepem prostoru še bolj krasila podobo Bleda.

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA:

Dopisi Okrajnega glavarstva v Radovljici z dne 30.6.1902, 2.5.1908, 7.1.1901, 21.4.1906, 22.5.1907;

Pismo Karla Gnidovca - Zaplana z dne 2.11.1955;

Zapisniki županstva Bled z dne 24.6.1900, 9.6.1905, 19.11.1906;

Zapisnik županstva Bled, “Izjava” (brez datuma) v dveh izvodih;

Zapisnik o prostovoljnih darilih za zidanje nove cerkve (brez datuma);

Zapisnik o kolavdiciji z dne 3.11.1904;

Pismo Franca Avseca z dne 10.5.1899;

Zapisnik župnije Bled o izvolitvi Stavbnega odbora z dne 6.7.1902;

Dr. Franc Kimovec, Župnijski arhiv Bled - koncept poročila o zidanju cerkve na Bledu 1903-1905;

Josip Dostal, pismo o izdelavi oltarjev z dne 20.5.1901;

Dopis kranjskega deželnega odbora z dne 25.10.1892;

Dopis škofijskega ordinariata z dne 21.4.1900;

Sodba Upravnega sodišča na Dunaju z dne
16.10.1909;
Pismo Franca Gornika z dne 13.5.1957;

Franc Gornik, Zgodovina blejske župnije,
Mohorjeva družba, Celje 1990;
Pismo škofa A.B. Jegliča z dne 16.3.1903.

ŽELEZNIŠKA POSTAJA ZALOG STANE PADEŽNIK

Danes, ko se država začinja ponovno zavediti pomena železnice za razvoj slovenskega gospodarstva in jo namerava vnovič modernizirati, je prav, da se spomnimo razvoja železniškega prometa na naših tleh in še posebno strateškega pomena postaje Zalog za habsburško državo, Kraljevino Jugoslavijo, SFRJ in tudi za sedanjo neodvisno Slovenijo.

Železnica je v 19. stoletju naglo postajala glavno prevozno sredstvo, toda do sredine stoletja je bil promet na Slovenskem še zelo povezan z rekami Savo, Dravo, Savinjo in Ljubljano.

Več blaga kot po Savi navzdol so prevozili po Savi navzgor, posebno s Hrvaške in Štajerske. V Zalogu se je plovba končala, od tu dalje pa je tovor potoval po cesti. Zalog je bil končna postaja za ladjarje. Tu je bilo zgrajeno pristanišče, kjer so pretovarjali tovor na vozove. Zadnja ladja, ki je plula po Savi navzgor, se je potopila in s tem je bilo konec brodarjenja.

Južna železnica, ki so jo speljali tik ob Savi, je naznanila novo dobo gospodarskega razvoja. Čeprav so dela na progi napredovala zelo počasi, posebno v soteski od Zidanega mostu do Save, je 18. avgusta 1849, na cesarjev rojstni dan, slavnostno odpeljal prvi vlak iz Celja v Ljubljano. Tedanje Novice so prinesle razveseljivo vest: "Druga imenitna prigoda dneva je bila, da se je popoldne ob treh, prvič po železni cesti iz Celja v Ljubljano, pripeljal hlapon, kateremu kmetje Luka-Matija pravijo. Brez vse spotike se je pripeljal, lično ovenčan, v štirih in pol urah iz Celja. Drugo pot pa bo lahko v treh urah prešel, ker ne bo imel na poti nič preiskati, kakor zdaj, ko je bila preizkušnja."

Na odprtje proge do Ljubljane se je mesto pripravljalo z velikimi slovesnostmi. Vevška

papirnica je okrasila zaloško postajo z velikimi transparenti in dopisnik Novic je 18. septembra takole modroval o pomenu železnice in o spremembah, ki so nastale zaradi nje: "16. septembra 1849 je bil eden najpomembnejših dni za Ljubljano in za celo Kranjsko deželo. Vožnja z železnico se je začela z veliko častjo. Zares nov čas se je začel ta dan za nas. Od bližnjih in daljnih strani je privabil toliko ljudi skupaj, da jih morebiti še nikoli v Ljubljani toliko ni bilo. Živio! so sprejeli dva hlapon, Ljubljana in Triglav imenovana, ki sta pridirjala prva po ljubljanskih tirih. Fabrika papirja in olja v Vevčah je na velikih shrambah v Zalogu, okinčenih treh napisih, kupčija, obertnost, kmetijstvo, ta velik pomen železnice, prav lepo pred oči postavila. De nekateri, ki poleg velikih cest od vožnje živijo, po železnici v zgubo pridejo, je gotovo. Toda to je v začetku pri vsaki novi napravi dokler se ta zguba po drugi viži poravna."

Pomen pristanišča Zalog je prevzel Zidani most. Postal je središče izvoza in uvoza, kajti ladje so zdaj vozile samo do tja. Tam so zgradili kamnito obrežje, kjer so blago nakladali na vlak. Ko so 1862. odprli še stransko progo od Zidanega mosta do Zagreba, so vodno pot ob Savi popolnoma opustili. Deloma so se obdržali še splavi.

Južna železnica je Zalogu odvzela ves pomen brodarskega pristanišča, toda pol stoletja kasneje se je začelo v tem kraju razvijati eno najpomembnejših železniških skladišč in ranžirnih postaj srednje Evrope.

Železniški mostovi so bili sprva leseni. Položen je bil samo en tir. Vsi mostovi, propusti in spodnji ustroj pa so bili zgrajeni že za dvotirno progo. Vodilni pri vseh gradbenih delih je bil ing. Karel Ghega. Južno železnico na slovenskem ozemlju je gradilo tri tisoč

Ljudi, večinoma Italijanov, ki so garali po štiri-najst ur na dan za trideset krajcarjev. Na graditelje še danes spominjajo nekateri priimki zaloških prebivalcev, npr. Bonisegna, Kompare. Pozneje so dogradili še drugi tir in v Zalogu zgradili tovarno za impregnacijo železniških pragov, imenovano Črna fabrika. Javni vodovod je imela le železnica. Založani so črpali vodo z ročnimi črpalkami. Voda je bila bistra in mrzla savska podtalnica.

Med Zalogom in Ljubljano je vozila poleg rednih vlakov tudi počasna in pohlevna "rezerva", vlak za prevoz železničarjev in progovnih delavcev na njihova delovna mesta. To je bila tudi dobrodošla prometna zveza za druge Založane, ki so bili zaposleni v ljubljanskih tovarnah, ali pa so imeli opravke v Polju ali v Ljubljani, posebno pa za srednješolce, ki so se vozili v šolo v Ljubljano.

Ob gradnji železniške proge Dunaj-Trst so Slovenci pričakovali vsestranski napredek krajev ob progi, vendar je železnica s svojo tarifno politiko naše kraje zapostavljala. Za prekomorske pošiljke, ki so prihajale v Trst in so jih nato prevažali proti Dunaju, so veljale posebno nizke tarife in popusti, medtem ko za postaje v Sloveniji to ni veljalo. Ljubljanski izvozniki so zato svoje blago in kmetijske pridelke pošiljali naprej v Trst, od tam pa je to potovalo zopet preko Ljubljane v Nemčijo. To

je bilo kljub daljšemu prevozu ceneje, kot če bi ga pošiljali naravnost iz Ljubljane. DJŽ je na ta način sistematično slabila ljubljansko trgovino in industrijski razvoj, zaradi česar so popolnoma propadli obrati ob progah. Trgovina se je selila na tarifno ugodnejše lokacije. Na nevzdržni položaj je opozorila spomenica z dne 21. oktobra 1887, ki jo je podpisalo devetinsedemdeset ljubljanskih podjetij. Trgovci so zahtevali, da se v Šiški zgradi tovarna postaja, na kateri bi predajali in prevzemali blago po tarifah državnih železnic. Protestirali so proti temu, da se ljubljanski trgovini kratijo ugodnosti, ki jih imajo trgovci v Celovcu, Beljaku, Brucku in Leobnu, toda uprava DJŽ je ostala nedostopna za vse pritožbe.

Do razpada Avstro-Ogrske so s progami DJŽ v Sloveniji upravljala upravna nadzorništva v Trstu, Celovcu in Gradcu. V Ljubljani je bila le ekspozitura obratnega nadzorstva iz Trsta.

Narodni svet v Ljubljani je 29. oktobra 1918 izdal odlok o ustanovitvi obratnega nadzorništva južne železnice v Ljubljani, v katerega sklop so prišle vse proge DJŽ v Sloveniji. Temu je nasprotovala Generalna direkcija na Dunaju. Ko pa so Italijani 3. decembra 1918 razpustili obratno nadzorništvo južne železnice v Trstu, je njego-

Železničarji v Zalogu leta 1915, foto I.Bole

Zalog leta 1918

va ekspozitura v Ljubljani prevzela naslov obratnega nadzorništva.

Narodni svet v Zagrebu je dal pravomočje nad železnicami Narodnemu svetu v Ljubljani. Tako je 2. novembra 1918 poverjenik za železnico pri narodni vladi izdal naslednji odlok:

“Ekspozitura v Zalogu vodi vse posle za Generalno ravnateljstvo južne železnice na Dunaju.”

Nastanek premikalnega kolodvora

Med prvo svetovno vojno se je pojavila potreba, da dobi avstrijska vojska v varnem zaledju za soško fronto večji premikalni kolodvor, kjer bi premikali in predstavljali vlake za potrebe bojišča. Temu namenu je ustrezala železniška postaja v Zalogu, kjer so ruski vojni ujetniki v letih 1915 do 1916 zgradili dva kilometra dolg ranžirni kolodvor. Nastanjeni so bili v barakah poleg tovarne za impregnacijo železniških pregov. Imenovali so jih ruske barake. Zgradili pa so tudi pralnico in razkuževalnico vagonov. Na zahodnem delu premikalnega kolodvora so leta 1917 zgradili še barake, skladišča za municijo in drugo

vojno opremo, ter 1885 metrov dolgo nakladalno rampo na južni strani tirnih naprav.

Ob premikalnih tirih, vzporedno z glavno progo, so postavili kuhinjo, jedilnico in prehranjevalno postajo za potrebe vojaških transportov za soško fronto. Zgradili so obratno kuhinjo in menzo, imenovano železniška kuhinja, za železniško osebje.

V tem času je bil tudi prvi letalski napad Italijanov na postajo. Italijansko letalo tipa Caproni je odvrгло nekaj bomb na tira blizu takratnega prehoda, toda škode niso povzročile, le tir so nekoliko odrinile. Druge bombe, nemenjene železniškemu mostu čez Ljubljanico, so padle več sto metrov stran, na travnik. Večje škode ni bilo. Letalo je odvrгло tudi nekaj jeklenih puščic, dolgih 25 do 30 cm, debelih kot močnejši svinčnik, ki pa niso nikogar ranile.

Tovarno za impregniranje pragov so takrat opustili, njen veliki dimnik pa pozneje demontirali. Nasproti postajnega poslopja južno od tirov, je bilo veliko vojaško intendantsko skladišče. Število železničarjev se je z gradnjo ranžirnega kolodvora znatno povečalo. Skozi Zalog so potovali transporti civilnih beguncev, primorskih Slovencev, ki so

Skupina avstrijskih vojakov na postaji Zalog tik pred koncem prve svetovne vojne

bili namenjeni na Štajersko, nekaj transportov pa se je ustavilo tudi v Zalogu. Begunci so imeli na sebi le tisto, kar so uspeli rešiti. Z italijanske fronte so prav tako prihajali transporti z italijanskimi vojnimi ujetniki.

Ob razpadu Avstro-Ogrske, 28. oktobra 1918, so se vojaške enote vračale z italijanskih bojišč ob Piavi in Tagliamentu, večinoma brez vodstva, in odmetavale orožje. Transporti z vojaško hrano, namenjeno fronti, so ostajali v Zalogu brez straž, zapuščeni. Vračajoči se vojaki brez vodstva, lačni, so vlamljali v vagone in plenili hrano. Njim so se pridružili še domačini, saj je hrane tudi njim primanjkovalo. Zaloški železničarji so odpravljali transporte vojakov naprej v najkrajšem možnem času, da bi preprečili lačnim povratnikom ropanje okolice. Tudi železničarji so bili sestradani. Opravljali so izredno težko delo. Železniška uprava jih je tolažila s tem, da bodo dobili hrano pri vojaški upravi, ki pa je tudi ni imela.

Po končani prvi svetovni vojni se je v Zalogu znašlo sto železničarskih družin primorskih Slovencev iz Trsta, Gorice in bližnjih železniških postaj, ki niso hotele ostati pod Italijo. Zaradi stanovanjske stiske jih je železniška uprava začasno nastanila najprej v

tovorne vagone, ki so stali na slepih tirih ob blagovnem skladišču, deloma pa so dobile stanovanja tudi v vojaških barakah, iz katerih so se komaj bili izselili avstro-ogrski vojaki in ruski vojni ujetniki. Do današnjih dni živijo v zaloški okolici nekdanje primorske družine: Baciabila, Bertosi, Biščak, Čenarč, Drenčin, Dorbež, Fatur, Hlapčar, Jurca, Keršin, Klemenc, Kogoj, Kranjc, Krapež, Kušar, Likon, Lupinc, Mislej, Novak, Okretič, Orel, Pirjevec, Pižmoht, Premrl, Stvarnik, Tavrer, Turij, Valenčič, Vižintin, Žitko, Bavčar in morda še katere druge. Njihovi družinski očetje so bili progovni delavci, kretničarji, svetilničarji, premikači, strojevodje, kurjači in nižji uradniki. Zaloški Primorci, železničarji, so bili ogorčeni, ker je bila po rapalski pogodbi Primorska dodeljena Italiji. V znak protesta so v Zalogu zažgali italijansko zastavo. Mednarodna komisija Združenih narodov je pozneje prispela v Zalog in preiskovala ta incident. Podrobnejših podatkov o poteku in izidu te preiskave ni.

Pomemben del železniških zgradb so bila stranišča. Na dokumentih iz leta 1906 je narisana načrt stranišča brez kanalizacije, ki je bilo v leseni kolibi. Leta 1913 je železniško transportno podjetje izdelalo načrt novih stavb

Prometna nesreča v Gostinci leta 1924, foto I.Bole

v okolici železnice, ki je vseboval tudi javno stranišče. Vendar so bila ta stranišča tako primitivna in nehygienična, da je bila uporaba kljub vzdrževanju in čiščenju nemogoča. Leta 1916 so pričeli graditi zgradbo z več javnimi stranišči, na žalost brez kanalizacije. V novem javnem stranišču je bilo šest sobic, v vsaki pa po tri kabine. V novih prostorih je bila higijena boljša, kabine pa so bile zračnejše. Po drugi svetovni vojni so šele naredili stranišča s kanalizacijo in jih ločili na moška in ženska.

Pralnica vagonov

Kot marsikateri objekt, je bil tudi ta zgrajen zaradi vojaških potreb med prvo svetovno vojno. Ob izbruhu vojaških operacij na soški fronti so tja dovažali veliko živine, predvsem konj, saj so bili ti glavno transportno sredstvo na fronti. Skromna razkuževalnica tovornih vagonov ob severni kurilnici na ljubljanski postaji zaradi tega ni več zadoščala. 16. oktobra 1914 je bila izdana cesarska odredba o izgraditvi začasne pralnice in dezinfekcije v

Zalogu. V ta namen je vojno ministrstvo priskrbelo avgusta 1915 200.000 kron. Načrti za pralnico so bili 28. julija 1915 potrjeni. Septembra istega leta so dokupili potrebno zemljišče in pričeli z gradbenimi deli. 26. oktobra 1915 so pričeli s poskusnim delom, z rednim pa 6. decembra istega leta.

Pralnico in dezinfekcijo so zgradili na mestu, kjer je kemična tovarna Đulini imela do 1911. obrat za impregnacijo pragov. Pralna tira sta bila dolga 225 metrov, dnevna kapaciteta je bila dvesto vagonov. Za dostavo in odvoz vagonov sta bila vpeljana dva para vlakov med Zalogom in Ljubljano. Razen čiščenja, pranja in dezinfekcije tovornih vozil, so opravljali dezinfekcijo predvsem tistih vagonov, ki so prevažali ranjence. Vodo za pranje so črpali iz lastnega vodnjaka, katerega so leta 1915 poglobili in opremili s pulzometrom. Zgradili so tudi lesen vodni stolp, v katerem sta bili sprva leseni vodni kadi s po 12,5 kubična metra, pozneje pa so v stolp namestili zbiralnik z volumnom 30 kubičnih metrov. Naprave za pranje, dezinfekcijo in dezinfekcijo je dobavila tvrdka Johanes Hag z

Dunaja. Kot posebnost velja omeniti, da so pralno ploščad tlakovali z asfaltno prevleko, kar je takrat pomenilo veliko novost.

Po končani vojni so sklenili, da zaradi zmanjšanja prometa pralnice in dezinfekcije ne bodo dokončali. Stanje je še poslabšal požar, ki je 11. maja 1918 upepeljil vodni stolp. Objekti so bili grajeni kot začasni in zelo slabo, zato so hitro propadali. Vojna delegacija pri Direkciji državnih železnic v Ljubljani je zahtevala ureditev dezinfekcijskih naprav na območju ljubljanske direkcije. Izdelane so bile študije za nove pralnice in dezinfekcijske naprave v sklopu velike vojaške postaje v Brežicah, Sevnici in Pragskem, vendar se je izkazala kot najprimernejša obnovitev pralnice in dezinfekcijskih naprav v Zalogu. Naporji za pridobitev lokacije in kreditov ter izvedbo licitacije za gradbena dela so trajali poldrugo desetletje. Končno so leta 1938 dokončali novo kopališčno stavbo (v kateri je danes UVP Ljubljana, sekcija Zalog), uredili in asfaltirali pralno ploščad, obnovili vodni stolp in tira ter zgradili novo peč za sežiganje odpadkov.

Med vojno in takoj po njej ni bilo nobenih vlaganj v te objekte, zato so propadali in se starali. V okviru predvidene rekonstrukcije postaje Zalog pa so predvideli tudi nova

Železniška postaja v Zalogu leta 1934, foto I.Bole

poslopja za pranje in dezinfekcijo, ki so bili 9. maja 1977 predani v uporabo. Prvotno je pralnica spadala pod ljubljansko kurilnico, od 1. julija 1973 pa je v sestavu CD Ljubljana, enota za vzdrževanje vozil in strojev Šiška. Pranje in dezinfikacija ni lahko delo, žal pa je bila ta dejavnost dolgo zapostavljena. V zadnjem desetletju so se pogoji temeljito izboljšali. Novi objekti omogočajo uporabo sodobne opreme, da je delo lažje, učinkovitost pa večja.

Socialne razmere železničarjev

Leta 1896 je živelo v Zalogu 351 prebivalcev, 1910. 427, 1931. 963, leta 1948 le 898 zaradi izgub med vojno, leta 1961 že 11.488, 1971. 2108, 1981. 3967 in leta 1983 4773. Krajanje so gradili hiše s sosedsko pomočjo in zidarskimi mojstri. Javne kanalizacije ni bilo, hiše so imele greznice. Tudi kopalnic niso imeli, ker ni bilo vodovoda. Zaradi stanovanjske stiske so si železničarji ustanovili gradbeno zadrugo Bajtar. Železniška uprava jim je pomagala s tem, da so imeli železniški prevoz gradbenega materiala z režijskim tovornim listom zastonj. Za preskrbo z živili so imeli železničarji v Ljubljani železničarsko nabavl-

jalno zadrugo. V hišah so si svetili s petrolejkami. Električno je Zalog dobil šele leta 1927.

Zaradi povečanega prometa, se je sčasoma večalo število prometnih delavcev. Malo pred drugo svetovno vojno je bilo na železniški postaji nameščenih okoli dvesto železničarjev in do petdeset progovnih delavcev, med njimi tudi več železničarskih upokojencev. Z njimi se je večalo tudi število železničarskih domovanj. Do leta 1926 je železniška direkcija priskrbela stoštirim družinam nekoliko udobnejša stanovanja v preurejenih lesenih barakah. Ker je bila zaposlitev na železnici razmeroma stalna, delavci pa prizadevni, so si mnogi med njimi zgradili lastne hiše. Povečini so bile enodružinske, z manjšim vrtom za zelenjavo in sadje. Značilno je bilo, da so se delavci in železničarji naseljevali v Zalogu, kjer je bila cena zemljišč manjša, medtem ko so se uradniki naseljevali v Polju. Malo železničarjev je bilo brez lastne strehe nad glavo, nekateri pa so le morali vztrajati v preurejenih barakah vse do konca druge svetovne vojne. Mnogi so redili zajce, prašiča ali celo kravo ali vsaj kozo in si tako pomagali pri preživljanju družine. Večje zajčnike so imeli v Zalogu železniški uradniki.

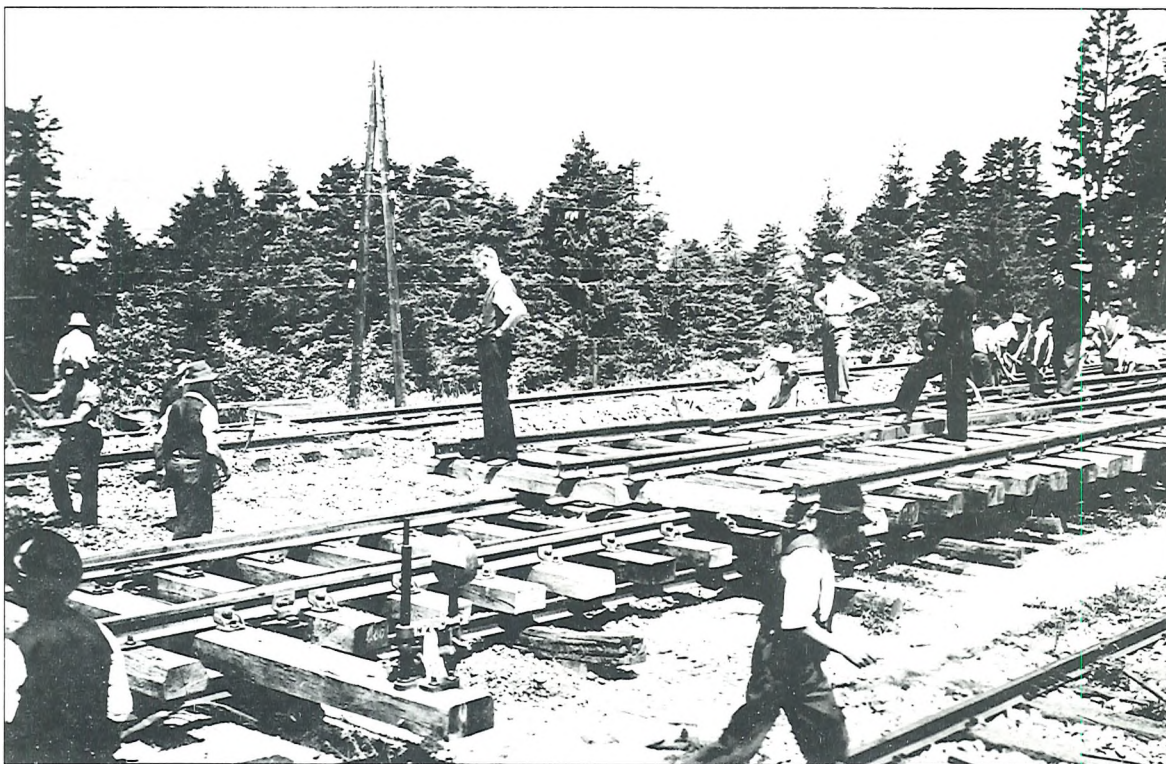
Italijanska okupacija

Železničarski premikalni kolodvor je bil pred napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941 dolg dva kilometra in je imel tri odseke. Prvi, od postaje v Zalogu do harfe, se je imenoval premikalni kolodvor. Imel je deset tirov za premik z izvlečnim delom, drčo za spuščanje vagonov. Na tem prostoru so delale izmenoma tri skupine premikačev v turnusu 12/24. Vsaka je imela nadpremikača in štiri premikače, ki so premikali tranzitne vlake za Rakek in Jesenice. Drugi odsek premikalnega kolodvora je bila harfa. Segala je do Pristave. Imela je dvanajst tirov za premikanje in skupino z enim nadpremikačem in štirimi premikači, ki so med turnusom 12/24 premikali in sestavljali vlake za vzhod, v Srbijo in proti Mariboru. Tretji odsek je bil osebni kolodvor s pralnico za vagono in z izvlečenim tirom do papirnice Vevče. Tudi ta je imel deset tirov.

Očividec dramatičnih dogodkov 6. aprila 1941, takratni prometnik Ivan Bole se spominja: "Bila je cvetna nedelja, ko sem opravljal nočno službo na zaloškem osebni kolodvoru. Malo pred sedmo uro, ko se je bližal konec moje službe, so po avtomatskem službenem telefonu, na katerem so bile

Skupina železničarjev v tridesetih letih, foto M.Jenčič

Gradnja proge 1934/35, foto M.Jenčič

vključene vse železniške postaje istočasno, od Maribora do Ljubljane, vključno s telefonsko centralo na železniški direkciji v Ljubljani, iz Maribora sporočili: Sovražna letala v smeri proti Celju. Končan pogovor. Nemci so vdrli na postajo! Dve minuti za tem obvestilo iz Zidanega mosta: Skupina sovražnih letal leti proti Ljubljani, druga skupina proti Zagrebu. Še nisem uspel obvestiti vseh na postaji, že sem zaslišal brnenje letal v zraku. Iz Laz je takrat pravkar vozil vlak z vojaškim transportom. Sovražna letala so krožila nad Zalogom in Ljubljano. Na dvorišču gostilne pri Cirilu v Požarju se je par dni prej nastanila jugoslovanska protiletalska enota s protiletalskim brzostrelnim topom češkega izvora, ki pa sploh ni streljala na letala. Dogodki so se odvijali s presenetljivo naglico. Letala na srečo niso zapazila vojaškega transporta. Njihov cilj sta bila vojaško letališče med Poljem in Ljubljano ter domžalska radijska postaja. Protiletalska artilerija iz Ljubljane je sicer streljala, a ni zadela nobenega letala. Na letališču so bombniki uničili ali onesposobili vsa vojaška letala, ki so bila razvrščena na robu letališča. Uničena je bila tudi radijska postaja v Domžalah.”

V zaloški okolici je potekala meja med

Italijo in Nemčijo po levem bregu Save, od Črnuč do izliva Ljubljanice, po desnem bregu Ljubljanice preko Kašeljskega hriba do Pečarja. Blokov in prehodov je bilo več. V Zalogu je bil na mostu čez Ljubljanico, pri Pečarju in pod Javorom. Takoj po prihodu so Italijani zasedli železniško postajo v Zalogu in barake. Na premikalnem kolodvoru so zgradili barako z restavracijo in menzo. Zalog je tako postal obmejna postaja. V potniški čakalnici se je nastanila vojaška postajna komanda. V tovornem skladišču je imel svojo pisarno italijanski šef s svojim prometnikom. Neposredno se v tehničnem pogledu nista vmešavala v delo slovenskega osebja. Skrbela sta v glavnem za transporte cistern z nafto iz Romunije za Italijo ter za vojaške transporte, namenjene na rusko fronto. Italijanski šef se je ukvarjal tudi s tem, da je pridno streljal vrabce na strehi skladišča za golaž s polento.

Prometna služba je še naprej potekala po jugoslovanskih prometnih predpisih, na naši strani v slovenščini, v Lazah, onstran meje pa v nemščini, ker je Gestapo prepovedal slovenskim železničarjem pogovarjati se v materinem jeziku. Zaloški prometniki so tako opravljali službo v treh jezikih. Z Italijani so se seveda morali pogovarjati po italijansko,

Železniški most čez Ljubljanico je bil 1941/43 meja med Italijo in Nemčijo, foto I.Bole

ker ti drugega jezika niso znali.

Zadaj za čakalnico je imel italijanski šef carinarnice svojo pisarno, karabinjerji pa so zasedli bivšo pisarno tovarne blagajne, ki je bila pozneje pri letalskem napadu porušena. Čez dan je pred postajnim poslopjem visela italijanska zastava. Med njenim obešanjem in snemanjem zjutraj in zvečer so morali vsi postajni uslužbenci stati mirno in z dvignjeno roko, s fašističnim pozdravom, izkazovati čast zastavi. Kdor bi to opustil, bi ga pošteno pretepli.

Nemci so vozili vlake v Zalog s svojim osebjem in svojimi lokomotivami, prav tako so jih tudi sami odpeljali nazaj v Laze. Za potrebe svojega osebja so ob vrtovih postavili stanovanjske hiše, lesenitne barake, ki smo jim rekli - nemške barake. V Zalogu je bila tudi primopredaja vlakov in spremnih listin.

Italijanska vojska je zgradila številne bunkerje vzdolž proge od Zaloga do Ljubljane. Če je ponoči v bližnjem gozdu počil kak strel, so iz vseh bunkerjev do mosta čez Ljubljanico in do Polja odgovorili z dolgotrajnim množičnim streljanjem strojnic. Italijani so zavarovali progo še posebno dobro med Poljem in Zalogom, ker so tam predvidevali partizanske prehode. Proga je bila razdel-

jena na šest odsekov: železniški most čez Ljubljanico, prvi viadukt-Martinov most, drugi viadukt-železniški most pri postaji, vodni zbiralnik ob pralnici vagonov, vodni zbiralnik ob železnici na Pristavi in železniška proga od zbiralnika do postajališča v Polju. Območje ranžirne postaje so še posebej utrdili z vrsto bunkerjev na obeh straneh Pristave, v harfi, na drči, ob bivši vojaški rampi in ob postajališču v Polju. Ob progi Ljubljana - Zalog so nenehno opazovale močne obhodne straže, delo na ranžirni postaji pa so nadzorovali oddelki železniške milice.

Dvotirna proga južne železnice je povezovala srednjo Evropo z Jadranskim morjem, zato je po zavzetju Slovenije postala za oba okupatorja ta prometna pot izredno pomembna. Po tej poti so Italijani odpeljali na tisoče Slovencev v koncentracijska taborišča, Nemci pa so po njej prevažali vojaštvo in material za svoje potrebe v Sredozemlju in pozneje na italijanskem bojišču. Zaradi tega so oboji zelo skrbeli, da je bila proga dobro zavarovana. Poleg inženirskih enot 11. armadnega korpusa, ki so jih Italijani namestili ob progi Rakek - Zalog takoj po okupaciji, je poveljstvo namestilo ob progi še nekatere druge enote. Na odseku Zalog - Ljubljana je bil 1. bataljon

23. zaščitnega sektorja mejne straže, 28. planinski bataljon črnih srajc, 11. mitralješki bataljon v Polju ter 85. četa telegrafistov iz 21. bataljona minometalcev na Studencu. Poleg tega je imela ljubljanska centurija - četa mejne milice svoj manipel-vod v Zalogu. Na tem odseku so imeli partizani najmanj možnosti rušenja, ker je proga speljana po ravnini in je bila v neposredni bližini nemško-italijanske meje in Ljubljane.

Nemška okupacija

Po kapitulaciji Italije so 9. septembra 1943 ljubljansko pokrajino zasedli Nemci. Prvi nemški vojaki, ki so prišli v Zalog, so razorožili Italijane in ostali v šoli štirinajst dni. Za tem so šolo zapustili vaškim stražarjem. V Zalog je prispel nemški šef postaje, Simon Korenjak, sicer koroški rojak. Bil je naklonjen Slovencem in je marsikaterega železničarja rešil iz belogardističnih rok. Prometno službo so še naprej opravljali po jugoslovanskih prometnih predpisih. Slovenski šef postaje, Marko Zupančič, je še naprej ostal na svojem mestu.

Med nemško okupacijo je postala postaja Zalog cilj najhujših zračnih napadov. Postaja je bila vsega skupaj triindvajsetkrat napadena od zavezniških in partizanskih letal. 21. maja 1944 so ameriška letala bombardirala Ljubljano in ob tej priložnosti tudi zaloško postajo. Huje so obstreljevala zaloški kolodvor ameriška lovška letala popoldne 26. decembra 1944. Obstreljevala so vagono in cisterne na premikalnem kolodvoru. Zažgala so vlak s sedemintridesetimi vagoni municije. Eksplozije in požar so trajale tri dni. Zlasti tri eksplozije so bile zastrašujoče in so povzročile večjo škodo. Zračni pritisk je več ali manj razkril vse strehe v vasi in razbil okenska stekla. Na šoli ni ostalo nobeno celo. Popolnoma so zgorele tri stanovanjske barake, poškodovana je bila čuvajnica 378 ter razna druga poslopja. Vnela se je tudi cisterna, polna bencina, kar je povzročilo strahovito eksplozijo: vrglo jo je dvesto metrov daleč čez Zaloško cesto, kjer je obležala na njivi. Sledile so še druge eksplozije, vse do 23. ure. Pri tem je bilo uničenih 150 vagonov, nad petsto pa težje poškodovanih. Močnejše so bile poškodovane tudi zasebne hiše v okolici.

31. decembra 1944 so ameriški bombniki odvrkli na obe strani proge med Zalogom in Spodnjim Kašljem nad 2540 kg bomb, da so kosi železa leteli ljudem nad glavami. Mrtvih in ranjenih na srečo ni bilo. Lovci so kot jastrebi lovili lokomotive in jih onesposobljali za vožnjo. Manjši napadi na progo so se vrstili 17., 21., 22. februarja, 5., 6., 10., 19., 20., 22., in 24. marca ter 5. aprila 1945. Zgodilo se je, da so letala med poletu nad progo odvrkla bombo - preprogo, to je cel snop bomb hkrati. Večji napad je bil 10. marca 1945 na tovorni kolodvor in industrijski tir papirnice, ko je bil prekinjen ves promet in vse zveze z Ljubljano. 21. marca 1945 je bilo ob napadu delno porušeno postajno poslopje na osebнем kolodvoru in močno poškodovano tovorno skladišče ter uničena nemška baraka. Šest velikih zavezniških bombnikov je v dveh valovih odvrгло nad šestdeset bomb. Porušena je bila hiša Franca Šlaga v Spodnjem Kašlju za pralnico in uničena proga na več mestih. Skoraj vsak dan pa so v tem času prileteli tudi partizanski lovci izza kašeljskega hriba nad mostom čez Ljubljanico in leteli nad progo proti Ljubljani in naprej na Gorenjsko.

Od februarja 1945 je vlak vozil samo delavce zgodaj zjutraj na delo v Ljubljano in zvečer nazaj. Eksplozije so strahovito plašile ljudi. V začetku so bežali v gozdove ob Savi, kasneje pa so zapuščali domove s hrano za ves dan. Težava je bila v tem, da so letala prihajala z juga, z Dolenjske brez alarma, šele ko so se pojavila nad Zalogom in so eksplodirale prve bombe, so se v Ljubljani oglasile sirene. Delavci ob progi so ob alarmih zapuščali delo in se razbežali na vse strani, včasih celo za več ur. Zaradi vsakodnevnih zračnih napadov je postalo delo v tajništvu in na postaji nemogoče, zato se je tajništvo skupaj z blagajno preselilo v prazno zasebno hišo nekaj sto metrov stran od postaje. Preselili so tudi arhiv. Nekaj dni zatem je treščila bomba ravno v tisti del postajnega poslopja in ga porušila do kleti.

Med 21. majem 1944 in 24. marcem 1945 je bilo odvrženih na postajo in bližnjo okolico nad petsto bomb vseh kalibrov. Na območju postaje je bilo onesposobljenih 17 lokomotiv, uničenih ali močno poškodovanih okoli 900 vagonov, ranjenih pa samo pet oseb, železničarjev. Od zaloških železničarjev ni bil ranjen nihče.

Poleg akcij in sabotaž so železničarji-

aktivisti OF vzdrževali zveze med Ljubljano in terenom, kar so opravljali ves čas okupacije. Prevažali so pošto z javk v Ljubljani do tistih na terenu in obratno. Odpravili so številne vagonne obleke in hrane za partizansko vojsko, tehnični material, tisk ipd.

Postaja Zalog po vojni

Zalog je bil 9. maja 1945 ves v zastavah in cvetju. Ljudje so nestrpnost pričakovali prihod osvoboditeljev. Ob 16. uri je iz Polja pripeljal prvi avtobus s partizani. Bil je oddelek za zavarovanje zaloške postaje.

Ivan Bole je v svojih spominih napisal: "Na dan osvoboditve nas je čakalo strahotno razdejanje. V svojem brezumnem besu je okupator pri umiku razdejal zaloški most čez Ljubljano in zažgal pri Gostinci več vagonov dragocenega materiala. Premikalni kolodvor je bil ves opustošen, vagoni razbiti, prevrnjeni drug čez drugega in vsi tiri so bili razdejani. Naši železničarji niso obupali. Na lastno pobudo in s podporo sindikata in partije so se lotili obnove. V dobrem tednu so očistili železniški most čez Ljubljano in ga toliko popravili, da je bil za silo vozen. V pičlih šestih mesecih pa je bil z udarniškim delom

popravljen tudi premikalni kolodvor. V začetku novembra je zopet stekel promet. Zalog je tako v veliki meri pripomogel h gospodarskim zmagam in izvrševanju planskih nalog v prevozu blaga, za kar je bil kolektiv naše postaje tudi javno pohvaljen. Edina ovira je bil železniški most čez Ljubljano, ki so ga Nemci ob umiku za seboj minirali. Na srečo se je železna konstrukcija le sesedla na zidane opornike in tako smo 20. novembra 1948 povono usposobili desni del železniškega mostu. Čez dotedanji provizorij so potegnili konstrukcijo, ki jo je izdelala neka mariborska tovarna, položila pa ekipa delavcev Ljubljanskih mostovnih delavnic. Železniški promet je tako stekel v obe smeri, toda le po enem, desnem tiru preko mosta. To je bilo zelo nevarno mesto. Promet iz Laz je potekal normalno po levem tiru do mosta, na obeh straneh mosta je bil odsek za prehod na enotirni promet čez most. Levi del je bil izročen prometu 23. marca 1949."

Kako nujno je bilo usposobiti tudi levega, priča težka prometna nesreča le dva dni pred odprtjem. V nedeljo 21. marca 1949 sta na železniškem mostu čez Ljubljano trčila potniški in tovorni vlak. Siloviti sunek je vrgel s tira dva potniška vagona posebnega vlaka, ki sta z mostu padla v naraslo Ljubljano. Od

Železniška nesreča na mostu čez Ljubljano 21. marca 1949, foto I.Bole

tovornega vlaka pa je iztirjena cisterna s kisli-
no zdrknila po škarpi do ceste, ki pelje pod
mostom. Poškodovanih je bilo še sedem
tovornih vagonov. V nesreči sta bila dva pot-
nika na mestu mrtva, eden izmed
poškodovanih pa je kasneje podlegel ranam v
ljubljski bolnišnici. Koliko potnikov je
odnesla narasla reka, niso nikoli ugotovili.
Lažje in težje ranjenih je bilo dvaindvajset
potnikov. Ljubljanski reševalci, ki so kmalu
po nesreči prihiteli na kraj dogodka, so kljub
življenjski nevarnosti rešili ponesrečence iz
vagona po lestvi.

Kako je prišlo do nesreče? Potniški vlak št.
627, ki je odhajal iz Zaloga ob 12.45 proti
Litiji, je pravilno odpeljal s postaje Zalog in
na mostu zmanjšal hitrost na predpisano. V
trenutku, ko je bil na mostu, je iz nasprotne
strani pripeljal tovorni vlak št. 650, ki je
odpeljal iz Zidanega mosta ob 10.42. Strojvodja
tovornega vlaka, ki bi moral
počakati na Stoj! postavljenem uvoznem
znaku, je zaradi goste megle in pretrujenosti
prezrl omenjeni signal in ga s hitrostjo 25 km
na uro prevozil brez postanka in vozil proti
prihajajočemu potniškemu vlaku. Kurjač
tovornega vlaka je sicer opazil prevoženi
znak, vendar ni opozoril strojvodje, čeprav je
dobro vedel, kaj se lahko zgodi. Ko pa je

Odhod! Potniška postaja Zalog leta 1966

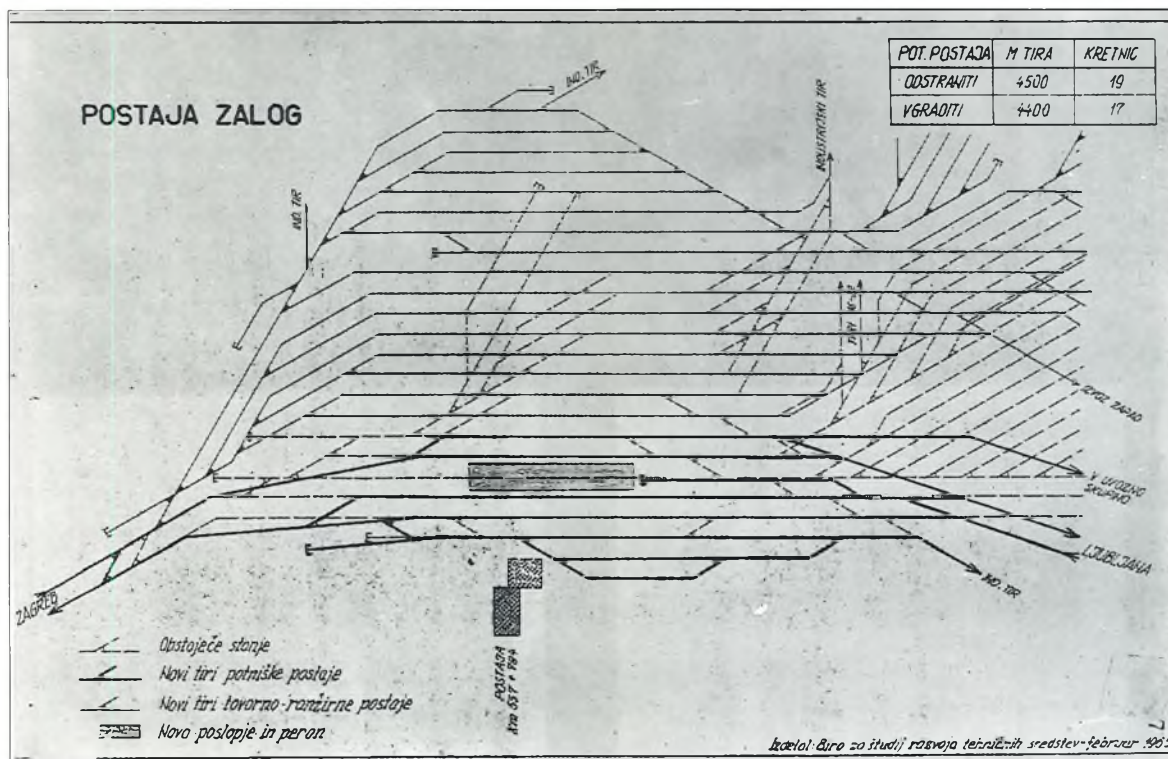
zagledal bližajočo se nevarnost, je namesto,
da bi ukrepal, v paniki skočil z vozečega
vlaka, nakar mu je sledilo še ostalo vlakovno
osebje.

V začetku februarja 1952 so promet ovirali
tudi snežni meteži. Do 12. februarja je zapad-
lo do 146 cm snega. Zaradi zasnežene proge
in snežnih plazov so nastale velike zamude
vlakov. Železniški promet je bil zaustavljen
kar za nekaj dni, saj so na odseku Zalog -
Laze nad progo zelo strma pobočja. Za
čiščenje snega z železniške proge in postaje
Zalog so bili mobilizirani železniški
uslužbenci in krajan, pomagala pa je tudi
vojska. Zaradi zasnežene ceste na relaciji
Zalog - Ljubljana tudi avtobus ni vozil od 13.
do 23. februarja. Na obvezno delo pri
odstranjevanju snega so bili vpoklicani moški
letnikov 1915 do 1922 in od 1928 do 1933.
Demobilizirani so bili 5. marca 1952. Iz
Zaloga so jih oskrbovali s hrano, da so lahko
delali nepretrgano.

Modernizacija postaje

Modernizacija SV in TK naprav na področju
ŽG Ljubljana, kamor spada tudi postaja
Zalog, je po vojni potekala postopoma. Prva

Načrt za harfo v Zalogu iz leta 1965

dela so začeli na postaji Ljubljana, kasneje pa na progah glavnega prometnega križišča Slovenije, v Zalogu. Modernizacija je potekala po fazah. Najprej so zavarovali postaje s sodobnimi, elektro relejnimi SV (signalno varnostnimi) napravami ter avtomatizirali cestne prehode. Zatem so zgradili avtomatske progovne bloke za zavarovanje vlakov na progi ter AS (avto stop) naprave za daljinsko vodenje prometa iz centra.

Z deli na modernizaciji ranžirne postaje v Zalogu so začeli leta 1965. Do konca leta 1976 so položili 84 km novih tirov, elektrificirali 63 km tirov, zgradili elektro napajalno postajo z dvema agregatoma, 11 km daljnovo-da, ogradili in električno zavarovali 190 kretnic ter priključili avtomatiko za ranžiranje vlakov in zgradili primerne zavore za reguliranje hitrosti ranžirnih vagonov med njihovim spuščanjem po drči. Z modernizacijo je bilo tudi konec parne vleke, ne samo v Zalogu, temveč po vsej Sloveniji.

Ranžirna postaja Zalog danes omogoča izvrševanje vseh nalog, ki jih predvideva nov tehnološki proces dela. Te naloge so: avtomatizacija procesa, razpuščanje vlakov,

avtomatska regulacija hitrosti ranžirnih vagonov med spuščanjem po drči ter avtomatska kontrola procesa ranžiranja. Pred modernizacijo postaje v Zalogu je 275 delavcev predelalo 1500 vagonov na dan, danes jih 360 delavcev predela 4500. S tem ranžirna postaja v Zalogu ostaja še naprej ena največjih v tem delu Evrope.

Uporabljeni viri:

- Projektne mape iz prometnega arhiva Slovenije
- Povzetek iz referata Ivana Boleta ob proslavi stoletnice železnice v Zalogu 17.9.1949
- Ivan Bole, Spomini, 1988
- Ciril Požar, Izpiski iz dnevnika, Zalog 1948-1954
- Slovenski poročevalec, 23. november 1948 in 1. marec 1952
- Rdeči Zalog - Zbornik prispevkov h krajevni zgodovini Zaloga, Zalog 1985
- Modernizacija - ŽG, 1977

Ustni viri:

- Prometnik Ivan Bole, Marsel Jenčič, Janez Brek

LETNO KAZALO

AVTORSKO KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

Faninger Ernest: Naravoslovje in heraldika - II/5
Holz Eva: Ceste in ljudje (Od Marije Terezije do leta 1848) - 143

Ovsenar Tita: Meksikajnarji - II/14

Radovanovič Sašo: Ljutomer v luči matičnih knjig iz 17. stoletja - 131

Rozman Boris: Orlovski odsek na Vrhniki (1908-1929) - 165

Stariha Gorazd: Iz manj znanega kranjskega življenja v prejšnjem stoletju - 155

Šuštar Ljiljana: Gospodinske pomočnice v prvem desetletju socialističnega obdobja - 15

Ukmar Dragica: Začetki gradnje Nove Gorice - II/18

Vidovič Miklavčič Anka: Ustanovitev in razvoj Mladinske kmečke zveze (MKZ) v okrajih Dravske banovine - 5

Zupančič Nina: Kamniški krznarski ceh v drugi polovici 18. stoletja - II/10

ZAPISKI IN GRADIVO

Adam Lucijan: Operoz Jurij Adam baron Grimšič - 176

Benedik Božo: Gradili so novo cerkev sv. Martina na Bledu - 189

Knez Darko: Romanje k jezerski Materi božji - 179

Padežnik Stane: Železniška postaja Zalog - 197

Stare Vida: Pečnice z Otoka pri Dobravi, freisinškega trga Gutenwerth - II/38

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Lozar Štamcar Maja: Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem. Razstava Narodnega muzeja v Ljubljani - 23

Šuštar Branko: Izkušnji bilateralnih seminarjev učiteljev zgodovine na Koroškem 1991-1992 - 30

Zajc Cizelj Ivanka: Šola za sestre: zdravstveno šolstvo na Slovenskem 1733-1992. Razstava Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani - 28

JUBILEJI

Jože Žontar - šestdesetletnik (Janša Zorn Olga) - 32

NOVE PUBLIKACIJE

Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine, 2/92. Koper 1992 (Balkovec Bojan) - 36

Pod zvonom sv. Kancijana. Kranj 1991 (Janša Zorn Olga) - 34

Zbornik za zgodovino šolstva - Šolska kronika. Ljubljana, Slovenski šolski muzej 1992 (Janša Zorn Olga) - 35

Acta ecclesiastica Sloveniae 14. Miscellanea, Ljubljana 1992 (Kolar Bogdan) - II/45

Albert Pucer, Giuseppe Tartini 1654-1951, Inventar zbirke - Inventario della collezione, Koper 1993 (Rozman Boris) - II/46

Acta Histriae, Koper - Milje, Capodistria - Muggia 1993 (Šuštar Branko) - II/45

BIBLIOGRAFIJE

Stergar Nataša: Bibliografsko kazalo Kronike XXI-XL (1973-1992) - 39

KAZALO SLIK

POKRAJINE, NASELJA, GRADOVI IN OBJEKTI

Cukrarna v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja - II/14

Gradnja Nove Gorice - II/19

Črpanje vode, kjer se bo tlakoval potok Koren - II/20

Delo na bodoči magistralni cesti (Nova Gorica) - II/29

Pogled z juga na mesto, kjer je bilo srednjeveško naselje Otok - II/38

Glavni trg v Kranju ob koncu 19. stoletja - 162

Kokrško predmestje - 163

Stara cerkev sv. Martina na Bledu -

Božjepotna podobica Jezerske matere na Bledu iz 19. stoletja s cerkvijo in plitvicami, ki prevažajo romarje na otok - 180

Blejsko jezero z vasmi, perorisba iz 1749 - 181

J. Hilscher, Bled z otokom - 184

Blejski otok, litografija po Goldsteinu iz 1849 - 186

Zalog leta 1918 - 199

Prometna nesreča v Gostinci leta 1924 - 201

Železniška postaja v Zalogu leta 1934 - 202

Gradnja proge 1934/35 (Zalog) - 204

Železniški most čez Ljubljano je bil 1941-43 meja med Italijo in Nemčijo - 205

Železniška nesreča na mostu čez Ljubljanico 21. marca 1949 - 207
Odhod! Potniška postaja Zalog 1966 - 208

NAČRTI, ZAMLJEVIDI IN RISBE

Lega Otoka v zanki reke Krke - II/39
Površina Otoka z vnesenimi mesti najdenih pečnic - II/39
Del pečnice iz sonde 1 na jugovzhodnem delu Otoka (inv.št. G-18) - II/40
Deli pečnice iz sonde 3 na jugozahodnem delu Otoka (inv.št. G-509) - II/40
Tehnika gradnje cest na Kranjskem, risba J. Schemerla - 144
Uniforma cestarjev na Tirolskem in Vorarlberškem, narisala E. Holz - 149
Tloris Puščave na blejskem otoku iz leta 1849 - 186
Načrt za harfo v Zalogu iz leta 1965 - 209

PREGLEDNICE

Pregled organiziranja gospodinjskih pomočnic po krajevnih sindikalnih podružnicah 1945-1948 - 16
Število članstva po posameznih letih (vrhniški Orel) - 173

OSEBE

Tabor kmečke zveze 15. avgusta 1938 na Brezjah - 11
Pevski zbor gospodinjskih pomočnic v Ljubljani 1946 - 21
Dr. Jože Žontar - 32
Mladina na gradbišču (Nova Gorica) - II/26
Mladina odhaja na delo (Nova Gorica) - II/27
Orlovska družina Vrhnika, 13. maja 1926 - 171
Romarji na Petschacherjevih stopnicah na blejskem otoku, razglednica iz začetka 20. stoletja - 182
A. Heine, skupine romarjev na blejskem otoku, sredi 19. stoletja - 183
Železničarji v Zalogu leta 1915 - 198
Skupina avstrijskih vojakov na postaji Zalog tik pred koncem prve svetovne vojne - 200
Skupina železničarjev v tridesetih letih (Zalog) - 203

PREDMETI

Gradbeni stroji (Nova Gorica) - II/21
Del pečnice iz sonde 5 na severnem delu Otoka

(inv.št. G-718) - II/41
Vogal pečnice iz izkopa ob južnem robu Otoka - IP 1 (inv.št. G-5856) - II/41
Vogal pečnice iz izkopa na sredini Otoka - IP 2 (inv.št. G-6617) - II/42
Rob pečnice iz izkopa na sredini Otoka - IP 2 (inv.št. G-6942) - II/42
Del pečnice s ptičjimi glavami iz izkopa na sredini Otoka - IP 2 (inv.št. G-6962) - II/43
Vogal pečnice z listom iz izkopa na sredini Otoka - IP 2 (inv.št. G-7563) - II/43
Vogal pečnice iz izkopa na sredini Otoka - IP 2 (inv. št. G-8060) - II/44
Zvonček želja na blejskem otoku, razglednica iz začetka 20. stoletja - 185

RAZSTAVE

Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem. Razstava Narodnega muzeja v Ljubljani - 23, 24, 25, 26, 27
Šola za sestre: zdravstveno šolstvo na Slovenskem 1733-1992. Razstava Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani - 28
Razstava stenčasov (Nova Gorica) - II/28

TISKI IN ARHIVSKI DOKUMENTI

Ponudba in povpraševanje po gospodinjskih pomočnicah, Ljudska pravica, 15. maj 1945 - 18
Plemiški grb Michelangela Zoisa iz leta 1739, Avstrijski državni arhiv - II/5
Baronski grb Michelangela Zoisa iz leta 1760, Narodni muzej Ljubljana - II/6
Bergamski grb Zoisov, Biblioteka A. Mai Bergamo - II/7
Grb trga Šoštanja iz leta 1757 - II/7
Grb rodbine Stainach, St. Wappenbuch - II/8
Grb mesta Ljubljane na listini iz leta 1893, Zgodovinski arhiv Ljubljana - II/8
Grb rodbine Mindorff, St. Wappenbuch - II/9
Primer osnutka formularja za potni list v letu 1813/14 - 151
Klena izjava Maksa Rubežnika - 156
Seznam razuzdank in nečistnic, ki zaupno občujejo s kranjsko vojsko - 161
Vabilo na javno telovadbo leta 1925 - 165
Orlovska članska izkaznica za leto 1927 - 172
Vabilo vrhniškega orlovskega okrožja na Orlovski dan v Borovnici - 172
Šaljiva pošta - 173

Opomba: V 2. številki nam jo je zagodel tiskarski škrat in smo začeli paginacijo ponovno s številko 1, zato smo strani iz te številke opremili z rimsko številko II.

<p style="text-align: center;">UDC 625.7(497.12)(091)</p> <p>Eva Holz, Dr., Scientific Collaborator, ZRC SAZU, Novi trg 4, 61000 Ljubljana, SLO</p> <p>Roads and People (From Maria Theresia to the Year 1848)</p> <p>Kronika, Magazine for slovene local History, 41, No.3, 1993, pp.143, cit.lit. 59</p> <p>At the beginning, the article represents the road system in Carniola as well as the building of the roads. More attention is devoted on the people's relationship to the roads, and the events coming about them. The problems of the passangers, which up to the year 1848 travelled by post-chaises, are emphasized too.</p>	<p style="text-align: center;">UDC 908.497.12 Ljutomer: 259</p> <p>Radovanovič Sašo, Curator Historian, Provincial Museum of Maribor, Grajska ulica 2, 62000 Maribor, SLO</p> <p>Ljutomer in the light of the Registers from the 17th century</p> <p>Kronika, Magazine for slovene local History, 41, No.3, 1993, pp.131, cit.lit. 39</p> <p>The parish of Ljutomer was a provincial one, though having its seat located in a market town. The fact confirm the data of the married couples in the oldest preserved registers from the second half of the 17th century, as well as the data of births, which followed the rural work: they mostly took place in winter or in the late autumn months. Natality in the parish exceeded mortality, whilst in the town parishes it was just opposite. The registers relate also the horrors of plague, which affected the territory in the years 1679 to 1683, decimating the population.</p>
<p style="text-align: center;">UDC 796.4(497.12 Vrhnik)"1908/1929"</p> <p>Rozman Boris, Archivist, Historical Archives of Ljubljana, Mestni trg 27, 61000 Ljubljana, SLO</p> <p>The Section of Orel at Vrhnik (1908-1929)</p> <p>Kronika, Magazine for slovene local History, 41, No.3, 1993, pp.165, cit.lit. 59</p> <p>The section of the gymnastic society Orel at Vrhnik was considered one of the most active ones in the Slovene territory. The author acquaints us with its activity from the year 1908, when it was set up, till the year 1929, when the whole organization of Orel was dissolved.</p>	<p style="text-align: center;">UDC 394(497.12 Kranj)"18"</p> <p>Stariha Gorazd, Historian, Ovsiše 14, 64244 Podnart, SLO</p> <p>From the less-known Life at Kranj in the former Century</p> <p>Kronika, Magazine for slovene local History, 41, No.3, 1993, pp.155, cit.lit. 33</p> <p>Every society at any time has its undesired persons, which are not but the product of society. They, too, are a part of history, although less resounded than political events: nowadays, too, the newspapers' night chronicles have much more readers than exacting editorials. The article describes some specimen of drunkards, scoundrels and whores from the former century, as represented by the protocols of the Kranj Commune.</p>

<p style="text-align: right;">UDK 908.497.12 Ljutomer: 259</p> <p>Radovanovič Sašo, kustos zgodovinar, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ulica 2, 62000 Maribor, SLO</p> <p>Ljutomer v luči matičnih knjig iz 17. stoletja</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št.3, 1993, str. 131, cit.lit. 39</p> <p>Ljutomerska fara je bila podeželska, čeprav je bil njen sedež v trgu Ljutomeru. To potrjujejo podatki o poročenih, ki jih najdemo v najstarejših ohranjenih matrikah iz druge polovice 17. stoletja, pa tudi podatki o rojstvih, ki so se ravnala po delu na polju: največ jih je bilo pozimi ali v poznih jesenskih mesecih. V fari je bilo tudi več rojstev kot smrti, medtem ko je bilo za mestne fare značilno prav obratno. Matrike prikazujejo tudi grozote kuge, ki je v teh krajih morila med 1679 in 1683 in ki je zelo zdesetkala prebivalstvo.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 625.7(497.12)(091)</p> <p>Holz Eva, dr., višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Novi trg 4, 61000 Ljubljana, SLO</p> <p>Ceste in ljudje (Od Marije Terezije do leta 1848)</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št.3, 1993, str. 143, cit.lit. 59</p> <p>Članek najprej predstavi cestno mrežo na Kranjskem in cestno gradnjo. Več pozornosti je posvečene odnosu ljudi do cest in dogajanjem ob njih. Poudarek je tudi na predstavitvi problemov potnikov, ki so v času do leta 1848 potovali s poštnimi kočijami.</p>
<p style="text-align: right;">UDK 394(497.12 Kranj)"18"</p> <p>Stariha Gorazd, zgodovinar, Ovsišče 14, 64244 Podnart, SLO</p> <p>Iz manj znanega kranjskega življenja v prejšnjem stoletju</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št.3, 1993, str. 155, cit.lit. 33</p> <p>Vsaka družba ima v vsakem času svoje nebodijihtraba, ki pa so produkt prav te družbe. Tudi oni so del dogajanja v zgodovini, čeprav manj odmevni kot politični dogodki: nočna in črna kronika v tisku imata tudi danes več bralcev kot zahtevne prve strani. V pričujočem članku je opisanih nekaj primerov pijancev, lopovov in "svečenic ljubezni" iz Kranja v preteklem stoletju, kakor so nam jih ohranili občinski zapisniki in delovodniki.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 796.4(497.12 Vrhnik)"1908/1929"</p> <p>Rozman Boris, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, mestni trg 27, 61000 Ljubljana, SLO</p> <p>Orlovski odsek na Vrhnikih (1908-1929)</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 41, št.3, 1993, str. 165, cit.lit. 59</p> <p>Orlovski odsek na Vrhnikih je veljal za enega najbolj aktivnih in delavnih na Slovenskem. V prispevku nas avtor seznanja z njegovim delovanjem od ustanovitve leta 1908 do leta 1929, ko je bila celotna orlovska organizacija z vsemi odseki razpuščena.</p>